

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
FERENCZ JÓZSEF ÉS KOVÁCSI ANTAL.

VI. KÖTET.

GEDŐ JÓZSEF ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRT.

A RÓM. KATH. LYCEUM NYOMDÁJA. 1871.

TARTALOM:

	<u>Lap.</u>
I. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra:	
Az igazság francziából. Kriza János	1.
Micsoda értelemben vagy? Uzoni Gábor	161.
A vallás terén mutatkozó mozgalmak. Péterfi Sándor.	241.
II. Hittan-bölcselemiek:	
Bibliai tanulmányok III. közlemény. Simén Domokos.	10.
" " IV. " " " "	171.
A reform-egylet kérdésében. Ferencz József	62.
Felelet a válaszra. " " "	149.
A csalhatlanság hitelve	77.
Az anthiokiai hitvalló. Simén Domokos	149.
Mit szült az „Immaculata.“	303.
A „schweiczi szabadelvü protestansok egyetemes köz- gyűlése Bielben. Benedek Áron	200.
A berni reformegylet liturgiai határozata	318.
III. Nevelés és oktatásügyiek:	
A vallás és közoktatási miniszter jelentése a közok- tatás állapotáról. Kovácsi Antal	49.
Értesítés főiskolánkról. Benczédi Gergely	136.
A gymnasiumok új tanterve. Kovácsi Antal	295.
Néhány szó a tanító-egyletekről. Váradi Károly	309.
IV. Életiratok, történelmiek és statistikai adatok:	
Homorod-szentmártoni Gedő József (arczképpel) Bu- zogány Áron	81.
Pechy Simon. Kővári László	34.
Az unitárius énekes könyvekről. Várfalvi Nagy János	93.
Egy kis helyreigazítás. Szilágyi Ferencz	62.
A legrégebbi irat. Simén Domokos	127.
Az egyh. reform-egylet alakító közgyűlése. Ferencz József	283.
A román. kath. autonomia ügye	76.

Az 1869. évi népszámlálás	80.
A Bitt és külföldi unitárius társulat évi nagy gyűlése	
K r. J.	139.
Tudósítás az 1871. évi egyházi főtanácsról	208.
Iskolai statistika. Mátrai Ernő	225.
Amerikai hitrokonink 1871. évi közgyűlése	315.
A magyarországi prot. egylet választmányi ülése	319.
A német prot. egylet 5-ik ülése	320.

V. Levelezés:

Eredeti levél Hannoverából. Derzsi József	159.
" " Zürichből. Sándor János	312.

VI. Irodalmi értesítő:

Kolozsvár története. Irta Jakab Elek	230.
A szentháromság története. Irta Simén Domokos	230.
A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet. Irta	
Mátrai Ernő	319.

VII. Adakozások:

Dobran Agora Katalin adománya	75.
A kolozsvári templom kijavitására	235.
Egyházi és iskolai czélokra egyházunk kebelében	237.

VIII. Vegyesek:

A tanárok és belső emberek sorában történt változások 1870-ben 75. Az angol egyház püspökei és Vance Smith 79. Az angol unitáriusok és a francia szabadelvű keresztények 79. Unitarizmus Olaszthonban 79. Az erd. ev. ref. egyház zsinatja 159. Az angol unitáriusok működése a continensen 227. Egyházi magtárok 226. A csalhatatlanság elleni mozgalmak 228. A kath. autonomiai gyűlés munkálata 229. Reál iskolák 229. Tanító képezdek 222. Hatheti póttanfolyam 229. Tanítóegylet 230. A szentháromság kérdése Debreczenben 231. Az ó kath. mozgalom 231. 317. 318. 319. Az augsburgban tartott izraelita zsinat 233. Coquerele és az amerikai unitáriusok. 234. A chicagói égés 318. Káromkodás elleni egylet 320.

Az igazság.*

(Egyházi beszéd.)

Monda neki Pilátus: Király vagy-e te? felele Jézus: Te mondod, hogy én király vagyok; én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonysgot tegyek az igazságról. Valaki az igazságtól vagyton, hallgatja az én beszédemet. Monda neki Pilátus: Micsoda az igazság? Ján. 18. 37, 38.

Az igazság az, a mi van, a mi volt, a mi lesz, — viszfénye Annak, a ki van, a ki volt és a ki leendő; isteni világosság, mely eloszlatja a sötétséget, a melynek közepette foly le az ember élete a bölcsőtől koporsójáig; kimondhatlan reménye Ádám minden gyermekének, a ki gondolkozik, a ki keresi a valót, és imádkozik; igazság a célpont, mely felé halad az öszszes emberiség, bizonyos öntudatlan és ellenállhatlan erőtől izgatva.

A mindenségben, ennek tüneményeiben és törvényeiben igazság a tudomány; az eseményekben, miket a nemzedékek csak tévelyekkel és mondákkal átszóve adnak át utódaiknak, igazság a történelem; a láthatatlan világban, a lelkiismeretben, az ember és isten közötti viszonylatban, igazság a vallás; s mindenütt az a legfőbb jó. — Tegyük fel, aai! hogy egy isteni kijelentéssel megbizott próféta egyszerre megjelenék azzal az ígéréttel, hogy véget vet minden kételyeinknek, s megajándékoz a teljes és tökéletes igazsággal, az isten és az ő tökélyei, a világ és ennek eredete, az ember és rendeltetése felöli igazsággal, — teljes ismeréttel minden lelkünket nyugtalanító kérdésnek, értelmünket fárasztó rejtélynek, — a végest és végetlent, a jelen és a sirontuli életet felvilágosító igazsággal: mily határtalan lenne akkor a mi lelkesedésünk! Képzeltető-e valami felségesb öröm, elragadtatás, mint az igazság barátjáé, kinek eszmeszárnnyait nem nyügözik többé kétség és bizonytalanság kötelékei; a ki nem kénytelen többé alig tört ösvényeken, sűrű bozótok és mélységek között, nagy bajjal fáradsággal hatolni elő még soha meg nem járt magaslatok felé, sőt feljutva immár a szent hegy

*) La vérité. Sermon prêché a Genève dans les temples de Saint-Pierre et de Saint-Gervais, les 3 et 10 octobre 1869 par I. Viollier. pasteur

legvégső ormaira, szabad kebelvel szivhajtja ott az élet üdítő levegőjét! — Ám erről álmodnunk sem lehet; ily öröm, ily boldogság nem juthat osztályrésziül embernek földi életében. Az igazság nem jó el hozzánk csak úgy véletlen, hogy egyszerre elboritana minket az ő szent fényességével; szükség hogy elébe menjünk, gyakran a kétségek és áldozatok rögs, fájdalomteljes utain, keresnünk kell azt szakadatlanul, a lelkiismeretben, a világi eseményekben, a szellem ihletéseiben, sőt az anyagi világ törvényeiben is. S a mi több: szükség harcolnunk mindazon ellenségek ellen, a melyek akadályozzák annak hozzánk jövetelét vagy lelkünkben való kifejlődését. S oly számosak az igazság ellenségei, melyek azt hoszszu és gyakran véres kísérettel állják körül, minden lépten nyomon gátolják előhaladásában, gúnyolják és bántalmazzák, hogyha szelidnek jónak mutatja magát, dühösen vitatják el tőle minden vivmányát, diadalát s olykor útjában félrevonulni is kényszerítik, hogy újból helyet adjon a tévelygésnek. Jézus azt mondá: Távozzál tőlem Sátán! de a világ azt mondja: Távozzál tőlem, igazság!

Az igazság imez ellenségei — ismeritek őket aai! — sokkal több nyomot hagytak már a történelemben s tán saját magatok életében is, hogysem ne ismerhetnétek. S tudnotok kell, hogy itten nem szólunk most azokról az undok szenvedélyekről, melyek megvesztegetik a szivet, lealacsonyítják az értelmet, kioltják a szép, jó és igaz érzelmeit; sokkal finomabb, behizelgőbb, kevésbbé kivételes s tán annál veszélyesebb ellenségekre akarunk mostan titeket figyelmeztetni.

Az első ily ellenség, mely figyelmeteket igénybe veheti: a k i s l e l k ü s é g. Ez az ellenség örömet öltözik a bölcsész vagy költő alakjába s mindenek előtt felkeresi és megszállja a gyöngö lelkeket, a nyugtalan képzelgőket, s különösen a társadalom átmeneti korszakaiban nem kevesen esnek áldozatául. Egy ábrándos lélek ékesszólásával mondja ez nektek: Midőn halljátok egyenlő jóhisszemmel hirdetni csalhatlan igazság gyanánt a legellentétesebb tanokat, itt a Koránt, ott a Vedát, imitt a pápaságot, amott a bibliát; midőn a protestantizmus kebelében minden vélemény polgár-joggal bir: szentháromság, istenegység, eleve rendeltség, szabadság, büneset, haladás, természetfelettség, változhatatlan rendje a természeti törvényeknek: hol keressük s hol találhatjuk fel akkor az igazságot? Az igazság egy hiu képzemény,

egy szép álmom kétségkívül, de nincs valósága mikor felébredsz, és Pilátus nem ok nélkül kérdezte: Micsoda az igazság?

A különbözőség nyugodtan csatlakozik a kislelkűséghez az igazság elleni érzéketlen megtámadásokban. Mitsem törődik a különböző tanok gondos összevetésével, vizsgálásával. Mit érdeklik őt a tudomány, a vallás igazságai, a szellem nagyszerű fejtményei, a lelkiismeret magas vágyódásai! némi hagyományos formulákkal, egynehány összszefüggéstelen gondolattal megelégszik ő, feltéve csakugyan, hogy e könnyű poggyász tán nem válik reá nézve elhordozhatlan terüvé, s gunyos elégteliséggel, a lelkiismeret legkisebb mardosása nélkül mondja Pilátus után: Micsoda az igazság?

S a z é l e t g o n d o k, világi foglalatosságok egymásra jönnek tolakodva mi közénk s az igazság közé. Nem gyakorolnak ugyan a lélekre legyőzhetetlen nyomást, nem tartoznak éppen az engesztelhetetlen ellenségek közé. Azonban nem csoda, hogy midőn orcánk verejtékével kell keresni a mindennapi kenyeret, — reggeltől estig küzdeni az élet szükségéi és bajai ellen, résztvenni mint illő és jogszerű, a társadalmi tevékenységben, — előre menni, mind folytonosan előre: a gondok embere igen gyakran elcsigázva, elepesztve a napi élet sanyaru munkái által, szintén kiáltja Pilátussal: Micsoda az igazság?

És ha a földi gondok, sokféle elfoglaltatások nem hagynak időt a tanulás, a gondolkodás kimerithetlen kincseinek megszerzésére, vannak bölcsészeti rendszerek, melyek azokat hasznosítják, s a melyek mégis meg akarják bizonyos tekintetben tagadni tőlünk az igazságra vezető utat. Megengedik az igazságnak a látható világban való keresését, de tiltják keresnünk azt a szellem és lelkiismeret láthatatlan világában, — tiltják szólanunk egy oly istenről, a kit fülünk nem hallhat, szemünk nem láthat; gondviselésről, örökkévalóságról, a miket nézetők szerint senki sem tudna bebizonyítani, s igen is szabatosan magyarázva a pilátusi mondatot, így szólnak: Az anyagon kívül, mi az igazság?

Azonban sem a bölcsészeti rendszerek, sem a világi gondok, sem a különbözőség és kicsinylelkűség nem a leggonoszabb ellenségei az igazságnak. Legtevékenyebb ellensége, mely minden korszakban s minden polgárzatban egyiránt feltalálható, s mely a tévelygés védelmére felhasznál minden eszközt, rágalmat, gyalázatot, gúnyt, mindennemű sértést, üldözést, s a mikor lehet a bakót, a

máglya tűzét is: az érdekek, az öntudatlan vagy öntudatos, őszinte vagy orozátlan érdek; a múlt, — a rend, — az osztály iránti érdek; a kivivott vagy kivivandó állás érdeke, az egyház, a hitformák, sőt a mint kifejezni szokták, az isten szent ügyének érdeke! A történelem el van árasztva ezekkel az érdek és igazság közti ádáz küzdelmekkel.

A 17-dik században, valameddig a föld mozgásáról, s a nap mozdulhatlanságáról való fölfedezés majdnem ismeretlen igazság vala, a melynek igénye nem terjedt tovább, mint hogy tanulmánytárgyul, szolgáljon egynéhány tudósnak, nagy vastag könyvekbe írva melyeket kevés ember olvasa: mindaddig éppen nem nyugtalanokdta a Vatikánban, — az egész, csak mulatság vagy az egyházi főfő méltóságok közti vitatkozás tárgya vala. Azonban mikor Galilei, boszankodva a tudományhoz nem méltó eme bánásmód felett, a nagyszerű fölfedezést az egyetem sötét mélységeiből kivivé a közvilágosságra, kiegészíté, népszerűsíté az ifúság közt s elvégre igazságnak nyilvánítá, akkor már nyugtalanokdni kezdettek a Vatikánban is. Ugyan mi okból, kérditek talán? mi köze volt az egyháznak a föld mozgásához vagy mozdulhatlanságához? Sőt igen is sok volt. Egykor, a tudatlanság korszakában, az egyház meghatározta volt a mindenség külalakzatát, a nap mozgását, a föld mozdulhatlanságát; az egyház csalhatatlan létére nem hibázhatott, a mindenségnek meg kellett hajolni az ő végzései előtt, és saját csalhatlansága érdekében ugyszólva végzetteljes köteletségében állott az új fölfedezésnek elvetése. Az egyház nem is késett, anathemáit el-sujtá s a florenczi tanár azonnal kényszerítve lön az igazságot feláldozni, az egyházi érdek oltárán. És napjainkban, nem katolikus országban, hanem protestans országban Berlinben, a biblia csalhatlanságáról követelt hitczikk érdekében, bámulva hallhattunk újabb hitátkokat ugyanazon igazság ellen, a mely már elemi igazsággá lett napjainkban s minden iskolában tanítás tárgya.

A 16-dik században, egész Európászerte, egyértelmüleg kívánták az egyháznak reformálását, fejében, tagjaiban, dogmaiban, s a reformatio megindult. Ámde, midőn a császárok, királyok, papok attól kezdettek tartani, hogy a reformatio, óriási törekvéseiben, kockáztathatná az ő koronáikat, az ő kiváltságaikat, az ő tekintélyöket, azt, a mit ők társadalmi rendnek neveztek: nem gondoltak többé annak vizsgálására, hogy hol volna az igazság, Wittenbergben, Zürichben vagy Genevában, a bibliában, a lelkiismeretben, — csak is a napi érdekekre gondoltak; egy hosszsú, siralmas hadi

kiáltást bocsátottak ki, s a harczy téreken, a börtönök s máglyák segédül hívása mellett, védelmére keltek Rómának, nem azért, mintha védbástyája volna az igazságnak, hanem mert véd-örét képviselték benne koczkáztatott érdekeiknek.

De nemcsak a 17- és 16-dik században történt meg, hogy az érdek arczul csapta az igazságot. Vajjon nem az érdek emelte-e fel egy sötét éjjelen a Golgotha keresztjét, s hallatta ama vadállati ordításokat, emberi hangon kiabálván: Feszítsd meg, feszítsd meg? Nem az érdek akarta-e örökre elnémitani a Galileában, Jeruzsálemben és a Gecsemáné kertjében mondott igéket, s lepecsételni örült gyűlölségében a koporsó kövét, remélve, hogy az igazságot is örökös sirba temetheti el? Azt mondják nekünk: szükség volt erre a halálra, erre az áldozatra, hogy megengesztelné isten haragját s kieszközölné, hogy az isteni irgalom végre leszállhasson földünkre. Nem, semmiképpen nem!... Istennek nem volt semmi szüksége egy-ártatlan vérére a végeft, hogy szeressen, hogy megbocsásson, hogy segédkezet nyújtson az emberi nemnek. Adjuk meg istennek a mi istené, és a császárnak a mi a császáré. Nem isten igazsága az, mely a Golgotha keresztjét emelte, hanem az igazság engesztelhetlen ellensége, a vak és kegyetlen szenvedélylyé átváltozott érdek; — a törvény és hagyomány, a templom és szentély, az áldozó papok és farizeusok érdeke, — az az érdek, mely nem tudta, nem akarta tisztelni Názáreth ihlett látnokát az ő szelidséggel, kegyellemmel és igazsággal teljes igéiben.

Aai! tekintsétek a keresztet, ez örök kárhoztatóját az igazság elleneinek; e Krisztust, a ki életét feláldozta az igazságért; eme felhőjét a tanubizonyosságoknak, a kik oly bátran védelmezték az igazság szentjogait a tudatlanság és romlottság ellen; és a zsidó világ prófétáit s a pogány világ Socrateseit, és az üdvesség örömhírének apostolait, és emez eretnekeket s reformatorokat, most legyőzötteket, majd győzelmeseket, s mind ezen nemes vértanuit a gondolatnak és tudománynak... és velök, miként ök, legyetek barátjai, tanubizonyosságai az igazságnak! Áldozátok fel az igazságért, nem mondom, a ti jólléteket és élteteket, — napjainkban oly ritkán követel ily nagy áldozatokat az igazság —, de áldozátok fel annak oltárán mindenekelőtt a ti előítéleteiteket, világi gondjaitokat, a közömbösséget, a kislelkütséget, s mindenekfölött a ti személyes érdekeiteket... Szeressétek az igazságot és az igazság elközelget hozzátok!

Az igazság örömmel jó el azokhoz, a kik éhezve és szomjuhozva az igazságot, epedeznek lelkökben szent harmoniák hallása, a valódi lelki békeesség bírása után, s kik azt isten szemei előtt, őszintén, buzgó fohászzkodással keresik önszabadságuk érzetében, s lelkiismeretök szentélyében.

S minden mibennünk követeli az igazságot. Elmétek szükségét érzi a tudásnak és ismereteknek; vallásos érzelmeitek közönségbe kívánnak jutni, nem a tévelygéssel, hanem a valósággal; isten fia i lévén, e méltóságok követeli töletek, hogy ragaszkodjatok ahoz az igazsághoz, mely üdvözíti az embert, s megmenti a társadalmat; s tudjátok tapasztalásból, miként az erőltetett, önkényes tanok, az önmagokkal ellenkező hitczikkek, még akkor is, hogyha a régiség szent varázsával dicsekedhetnek, napjainkban nem hagynak magok után egyebet, mint némi elégületlen, nyugtalan érzést, mint némi beteges szenteskedést, — és kételyeket, a melyek nem képesek elleplezni a méltatlanság titkolt érzelmét. Minden, mi bennetek van, kiált az igazság után. Szeressétek az igazságot, s az igazság eljő hozzátok.

Megtaláljátok azt a körülméteket elterjedt értelmi világosságban. Az igazság nagykoruvá lett, áthatotta az egész oktatást, bésugarozta az emberi tevékenység minden ágait, elhintett eszméket, tényeket, benyomásokat, érzelmeket, a melyek mindenfelől körülkönyeznek titeket, s mindennapi közlekedésbe hoznak vele. Oh vajha minden tiszta világosság volna abban a légkörben, a melyet léleczünk! Azonban menynyi még a sötétség a mi protestáns valásunk kiesége alatt is! Mily kevesen bírnak még közöttünk is némi ismeretével ennek a szent könyvnek, a melyet talán minden nap kinyitunk! mily kevesen ismerik ama hitczikkek történetét, a miket reánk erőszakolnak a keresztény vallás lényege gyanánt, holott nem egyebek azok, mint időszerénti s hiányos formák! Miért kellene tehát a keresztényi tudományt egy rangba helyezni ama rejtélyes tanokkal, a miket titokban őrzöttek az egyiptomi papok? Nem éppen olyan jogszerű sajátja-e az mindenkinek, mint az áldott nap jóltevő fénye? Jövel oh világosság, hogy sugaraiddal az igazság hasson bé minden lélekbe!

Megtaláljátok az igazságot a lelkiismeretben. Mint a jót a rosztól megkülönböztető okos tehetség, képes az elválasztani az igazat a hamistól, és bizonyára nem fog az titeket elhagyni, midőn a ti szellemi éltetek, hitetek, üdvességtek forog kérdésben.

Isten szava az lelkünkben, azzal a szent küldetéssel bizva meg, hogy megismertesse velünk az igazságot, sőt hogy azt nekünk kinyilatkoztassa. Oh bizony, elég hosszú ideig volt kényszerítve a lelkiismeret oly tápszerek édelésére, a melyek nem gyarapították erejét; elég sokáig volt megalázva, hallgatásra kárhóztatva azok által, a kik minden jóra való tehetetlenségét meghatározták. Elérkezett a pillanat rá nézve, hogy saját jogait és tekintélyét visszafoglalja; ne feledjük el, hogy a lelkiismeret lelkünknek istenről való ismerete.

Megtaláljátok az igazságot, nemcsak a szent könyv lapjaiban, hol a vallásos érzés különböző időkben történt nyilatkozásait szemlélhetjük, de mindenekfölött megtaláljátok azt a názáreti Jézusban. Oh, a Jézus igéi, még akkor is, midőn egy többé nem élő nyelv és polgárosodás külalakját hordják magukon, felüditik a lelket, tisztítják az értelmet, vigasztalják a szívet, megújítják az erőket és tehetségeket, és szent harmoniában vannak mindazzal, valami jó és magasztos van mibennünk, — az ő igéi az igazság. Oh, a Jézus élete, e kibeszélhetlen dicső fejleménye az isteni életnek az emberiségben, isten szeretete, emberek szeretete, szelidség, erély, csendes megnyugvás a mennyei atya szent akaratóban, tökéletes szentség, — ez az igazság! Menjetek egész bizalommal Jézushoz, kielégíteni szomjaitokat ebből az örök életre kibuzgó forrásból; Jézus az út, az igazság és az élet.

Megtaláljátok az igazságot a ti vallásos és erkölcsi éltetek tapasztalásaiban. Az erők, a melyek fentartottak titeket a bűnök elleni harczeitokban, a vigasztalások, melyek fölemeltek a megpróbáltatások között, a remények, melyek földertették szíveteket az élet fájdalmas csalódásai közepett, a bűnbocsánat, mely ujra bizalmat, bátorságot adott a lelkiismeretnek, s látatta a mennyei könyörületet, — istent, a kihez könyörögtetek, — im az igazság! A midőn tibennetek és körülteket minden sötét és borus vala, a midőn bárhová fordítátok szemteket, mindenütt bizonytalanság, uj kétség, uj kétely tünt fel fenyegetőleg: e csillag, mely egyszerre felragyogott homályfedte egünkön, elosztatva mintegy varázsütéssel a sötétséget, mely minket és titeket elfojtólag nyomaszt vala, e csillag fénylett és tündökölt lépteitek előtt; követhettetek, — az igazság fénye volt az tinektek.

Az igazságot megismerhetni az ő szépségeiről: a szép és igaz között csalhatatlan öszszehangzás van.

Hasonlítsátok össze a hagyomány szerénti mindenséget az igazság szerénti mindenséggel.

A hagyomány szerénti mindenség — ez a mi földünk, fedezve mintegy sátorral, a felettünk álló kék éggel, melyen a napnak tüztől millió világító lámpák tündökölnek, felfüggesztve az azur boltozaton, s ez minden. Az igazság szerénti mindenség a végtelen ür, melynek határait a képzelődés sem tudja kimérni, megszámlálhatlan sokasága napoknak és bujdosóknak, látható vagy láthatatlan égi testeknek, a melyek tündér barázdáikat vonják háttartalán és megmérhetlen időktől fogva örök időig — ez a végtelenség, ez az élet, nem csak egy fűvényszemen, hanem a megmérhetlen világban való élet!

Hasonlítsátok össze a hagyomány istenét, az igazság istenével. A hagyomány istene csupán bizonyos időpontokban munkálkodik, csupán egy népnek jelenti ki magát, oly alakban tűnve fel, mintha a többi népeket elhagyta volna, és igen sokszor a bosszúállás mennyköveivel fegyverkezve; a kinek, azért hogy megbocsáthasson, vérre van szüksége, s a pokol örökkévaló kinjaira azért, hogy az ő igazságának elégtétessék. Az igazság istene megszűnés nélkül munkál, folytonosan nyilatkoztatja magát az eseményekben, a lelkiismeretben; irgalmassága egyenlő igazságával, a bűnbánónak megbocsát, azonegy szeretettel karolja át minden gyermekeit, — ő atyánk a mennyben.

Hasonlítsátok össze a hagyomány szerénti Krisztust az igazság Krisztusával. A hagyomány szerénti Krisztus, tudjátok, isten és még sem isten, ember és még sem ember. Soha sem tudni, feláldozza-e magát vagy fel nem áldozza; szenved-e vagy nem szenved; saját magunk élete-e az ő élete vagy idegen élet; meghal-e vagy meg nem hal. Az igazság szerénti Krisztus velünk van és érettünk van, — nemes cél lebeg előtte: megalapítani elvégre az emberiségben isten országát; beszéde és élete a saját maga élete és beszéde; midőn harcol a kísértetek ellen, a kísértetek ellen ő harcol; midőn imádkozik, ő imádkozik; midőn hálákat ad, ő ad hálákat; midőn sir, ő maga sir; öbetölti szabadon s egész teljességében az ő mennyei szent atyjának akaratját; igéje a való élet beszéde, mely élő hitet és meggyőződést idéz elő; halála és élete voltaképpen az emberiség élete és üdve gyanánt áll előttünk, s tizenkilencz évszázad után, leomolva keresztje lábánál, átgondolva egész életét és halálát, a lelki elmélyedés kimondhatatlan érzetében kiáltjuk magunkban: Bizony ez ember igaz! vala isten élt ő benne, ő mindnyájunk idvezítője!

Hasonlítsátok össze a hagyomány bibliáját az igazság bibliájával. A hagyomány bibliáját kinyitva, kényszerítve vagytok lemondani „mindeneket megpróbáló, s a jót megtartó“ szabadságtokról, elfogadni az ellenmondásokat, nagy erőlködéssel magyarázni az isten felőli gyarló képzeteket, egy tőlünk távol fekvő kor előítéleteit és tudatlanságát; de a midőn felnyitjátok az igazság szerénti bibliát, sértetlen marad egész szabadságtok, sőt kötelességtek azzal élni, még hűségesebben, mint máskor, hogy megkülönböztessétek a bizonytalant a valótól, a múlt emberit az istenitől, s nem kellettven többé a szellem és betű közötti meddő harcokban vesztegetni el erőiteket, képesebbek lesztek megragadni s élvezni a biblia szépségeit, bizalommal fogadjátok annak tanításait, intéseit, kijelentéseit, reményeit, — s ez a könyv, mely minden más könyvet feljűmulólag szól az istenről, Jézusról, a szent és igaz életről, akkor valósággal élet könyve lesz reátok nézve.

Hasonlítsátok össze végezetre a hagyomány szerénti hitet az igazság szerénti hittel. A hagyomány szerénti hit nem egyéb, mint: a hitformák — a symbolumok, — melyekbe a keresztény vallás igazságai be vannak burkolva, s majd mindig elhomályosítva, meghamisítva oly formulák által, a melyek sértik az értelmet, s háborgatják a lelkiismeretet; az igazság szerénti hit: a legfenségesebb érzelmek, a melyeknek illetésére doboghat szívünk: isten szeretete, embertársaink szeretete, végetlen, kimerithetlen szeretet, mely él a jelenben, s az örökkévalóságban, — ez ama hit, mely felállította e földön az isten országát, a Jézus hite.

És mostan, aai! láthatjátok, mi marad fenn a keresztény vallásból akkor, ha hiven ragaszkodva a Jézus szelleméhez, igyekezzünk azt feloldozni az azt nyomasztó és elfojtó hagyományok kötelékiből — megmarad: a vallás lényege, a történelmi valóság — az igazság!

Szeressétek az igazságot, fogadjátok el és gyakoroljátok az igazságot, hogy a keresztény igazság legyen e földi éltetek alatt a ti lelketeknek ereje, vigasztalása, üdvessége, és ama tökéletes igazságnak zsengeje az örök életben. Ámen.)*

K r i z a J.

*) Midőn e beszédet a ft. fordító szivességéből közöljük, egyfelől rá akarunk mutatni arra a szellemre, mely a külföldön nem csak az akadémiákat, hanem a szószékeket is foglalkoztatja; másfelől bé akarjuk bizonyítani azt, hogy mi az igazságot, jöjjön az Genfből vagy éppen Rómából, örömet meghallgatjuk. Szerk.

Bibliai tanulmányok.

III.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

B e v e z e t é s.

Korábbi cikkemben ¹⁾ igyekeztem kimutatni az ihletést, vagy is azt a minőséget, a melyet az egyházi atyák az új szövetségi iratok kanonicitásának meghatározásánál alapul vettek. Most tehát felveszem a művet, a melyet ez alapra építettek és kimutatom azt, hogy milyen és mekkora volt a keresztény irodalom, a melyből a kánonikus könyveket kiválasztották, s mi történt ez irodalom termékeivel eredetétől kezdve mostanig.

De mielőtt e vizsgálódásunkhoz kezdenénk, szükség egy rövid visszapillantást vetnünk az ó testamentom irodalmára. Főleg azért, mert Jézus is „nem azért jött, hogy a törvényt és prófétákat eltörölje, hanem azért, hogy betöltse.“ ²⁾ S bár Jézus az ó testamentomnak külső absolut alakját tekintet nélkül hagyta, eltörölte, — mindazáltal igyekezett annak lényegéből egy új vallást, a szeretet és igazság vallását alkotni. Továbbá azért is szükségesnek tartom e rövid visszapillantást, mert az első keresztények az ó testamentomi könyveket használták isteni tiszteleteiken; és mert az ó testamentom könyveinek gyűjteménye bizonyos tekintetben irányadó volt a keresztény körökben egy új irodalom előállításánál és összegyűjtésénél. Ezek az okok, a melyek miatt mi az ó szövetségi iratokat nem hagyhatjuk minden tekintet nélkül a keresztény irodalom tárgyalásánál.

Ó testam.
kánon.

Az ihletésről irt értekezésemben azt is kimutattam, ³⁾ hogy a hajdankor nevezetesebb vallásainak mind voltak bizonyos szent könyveik. Volt a kínaiaknak, hinduknak, perzsáknak, egyptomiaknak, babylonbelieknek és főniciabelieknek. Igen valószínű, hogy részint ezeknek példája; részint a honfiúi és vallásos érzelem vitte rá a zsidókat, hogy nemzeti irodalmuk termékeit szenteknek tekintsék. Anynyival inkább, mert nemzeti intézményök vallásos alapra volt helyezve, theocratia volt. Vallásukat pedig igaznak tartották.

¹⁾ Lásd „Ihletés“ című cikkemet a Ker. Magvető V-ik kötetében. —
²⁾ Mát. 5, 17. — ³⁾ Lásd Ker. Magvető V-ik kötet.

Ez okból igen természetes volt a zsidóknál ama kívánság kifejlése, hogy az „igaz vallásra“ vonatkozó iratok öszszegyűjtve fennmaradjanak. A régi orthodox egyházi atyák azt hitték, hogy a mint az egyes ó testamentomi könyvek előállottak, azokat a zsidók azonnal hozzá csatolták a gyűjteményhez, s szenteknek és istenileg ihletetteknek tekintették. Azonban e nézet nem csak helytelen, hanem történelmileg sem áll, mert az ó testamentomi könyvek nem állnak időszaki rendben. Némelyek pedig, mint Kohelet (Prédikátor), Eszter, Énekek-éneke vagy nem tartoznak a vallásra, vagy ha oda tartoznak is, csak távoli és erőltetett vonatkozással. Ezeknek szent voltát a későbbi zsidók is kétségbe vonták. Továbbá nincs is semmi adat, a mi az egyh. atyáknak e nézetét igazolhatná.

Egy monda, mely a Talmudban maradt fenn, azt állítja, hogy az ó testamentum kánonja már az Ezdrás által alapított, az új Jeruzsálemmel kezdődő és 120 tagból álló collegium (הַגְּבֻרִים הַגְּדוֹלִים = Synagoga magna, viri concilii magni) által meg volt állapítva. E szerint az ó test. kánonja már a persa uralom 2-ik száz évében be lett volna fejezve. Egy másik monda ismét mindent Ezdrásra viszen vissza, az 5-ik száz közepére Kr. e.

Az igaz, hogy Ezdrás sokat fáradozott az ó test. kánonja körül. Ő megkezdte az őshéber irodalom helyreállítását, öszszegyűjtését. De hihetetlen, hogy az ő idejében a héber irodalom öszszes termékei öszsze lettek volna gyűjtve, s ennél fogva a kánonra nézve végmegállapodásra jöttek volna; mert látjuk 2 Makk. 2, 12-ből, hogy Nehemiás „könyvtárt szerzett“ stb. Előtte tehát Ezdrás csak a Mózes öt könyvét szedhette rendbe. Hogy Ezdrás idejében a Penta-teuchus készen is volt, ez nem csak lehetséges, de valószínű is. ¹⁾ A mi pedig a kánont illeti, erre nézve ismét látjuk, hogy Ezdrás és Nehemiás könyveit csak a hellenismus kezdetével vették fel a kánonba; Jeremiást a Dániel idejében tették hozzá; Dániel könyvét pedig Judás Makkabeus ²⁾ csatolta a kánonhoz.

Egyébiránt akár mint fejlődött a kánon ügye a hébereknél, annak részleteit most mellőzöm. Csak a szent könyvek öszszegyűjtésének indokát és a kánonnak két irányban való kifejlését érintem röviden.

A mint a szentnek tartott héber nyelv (לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ) Krisztus ideje felé már anynyira hanyatlott, hogy a zsidók nem ér-

¹⁾ Spinoza: Tract. theol.—politicus. VIII. §. 48. etc. — ²⁾ 2 Makk. 2, 14.

tették, sőt a helyett a syro-kaldei dialectust beszélték: fájdalommal tapasztalták a nemzet jobbjai, hogy a nemzeti ősz nyelvvel együtt az őszök szelleme is kihál az utódok kebeléből, s mind jobban-jobban befészkelet oda magát a hellenismus. Ezért arra törekedtek, hogy az őszök drága nemzeti irodalmi termékeit megmentésük, és legalább a vallás szabályozójává tegyék. A szándék nemes volt. Azonban a héber nemzet jobbait az őszök iratainak megmentési törekvése kissé túlságba ragadta. Abba t. i. hogy miután elődeikről azt tartották, hogy azok Istennel közvetlen érintkeztek, ezért túlbecsülték azok iratait. Hogy mennyire túlbecsülték, mutatja az, hogy rabbi Akiba az „Énekek-éneke” feletti örömeben ily szavakra fakadt: „A világ nem érdemelte meg azt a napot, a melyen az Énekek-éneke Izraelnek adatott; mert habár a szentiratok (ketubim) mind szentek is, mindazáltal az Énekek-éneke legszentebb.“¹⁾ Miután tehát a prófétaág megszűnt, — a mi szerintök Malakiás után történt, — innen azt állították, hogy ihletett könyvet se szerezhetett azután senki. Hogy pedig tényleg mégis van oly könyv a palestinaí kánonban, a melyet később irtak, ennek oka abban rejlik, hogy az ily könyveknek korábbi prófétaí neveit adták, s azok nevei alatt forogtak a zsidók kezein.

A palestinaí zsidók jobbainak e törekvése oda vitte lassan a nemzeti irodalom termékeinek öszszegyűjtését, hogy az már Kr. e. a 2-ik száz közepén be volt fejezve, — habár hivatalosan megállítva csak Jeruzsálem elpusztulása után lön. E kánon 22 könyvből állott. A palestinaí zsidók ezután több könyvet nem adtak a kánonhoz. Különösen a jeruzsálemi theologiai főiskola szigoruan ügyelt arra, hogy több könyvet ne vegyenek fel sinormértékül az igaz vallás megállított bizonyítékai közé. Josephus Flavius²⁾ is csak 22-öt³⁾ említ. A hébereknél valószínűleg azért volt szent jelentősége a 22-ös számnak, s azért ragaszkodtak annyira ahoz, mert ők ábécéjükben 22 betű van.

Palestinában e szerint mintegy végleges megállapodásra jutott a kánon ügye. Azonban egészen másként állott ez az alexandriaí zsidóknál Egyiptomban.

¹⁾ Misna Jadajim. III, 5. — ²⁾ Contra Appionem Lib. I. c. 8. — ³⁾ Az ó test. 22 könyve Josephus szerint: Mózes 5. könyve. — 13 prófétaí irat: 1.) Józsué. 2.) Birák Rútal. 3.) Sámuel két könyve. 4.) Királyok két könyve. 5.) Krónikák. 6.) Ezdrás és Nehemiás. 7.) Eszter. 8.) Ézsaiás. 9.) Jeremiás és az ő siralmi. 10.) Ezekiel. 11.) Dániel. 12.) A 12 kisebb próféta. 13.) Jób. — A 4 szentirat: 1.) Zsoltárok. 2.) Példabeszédek. 3.) Prédikátor. 4.) Énekek-éneke.

Miután a zsidók a fogságból való hazatérés alkalmával nem sok jót reméltek a persák és seleucidák uralma alatt, ennél fogva sokan külföldön maradtak. Különösen sokan telepedtek le Alexandriában. Minthogy pedig Alexandriában a héber nyelvet lassanként elfeledték, s helyette az ott beszélt macedoni tájbeszédet (κοινή διαλεκτική) használták, szükségessé vált szent könyveiknek görög nyelvre való lefordításáról gondoskodniok. Ez okból mindjárt Kr. e. a 3-ik százban hozzá is kezdetek a biblia fordításához. Legelőbb lefordították a Mózes 5 könyvét; azután a Zsoltárokat; azután Józsuét, a Birák könyvét stb. míg végre a 2-ik százban már minden héber könyv le volt görögre fordítva. Ez az ó testamentomnak legrégebb görög fordítása.¹⁾ Ezt alexandrininek nevezik azért, mert Alexandriában készült. Nevezik még Septuaginta versionak is, vagy egyszerűen Septuagintanak (=LXX), egy némi történeti színezettel irt könyv után, melyet valamely író Ptolemeus Philadelphus egyiptomi király testőr kapitányának, Aristeasnak, neve alatt adva ki, annak fordítását 72 zsidó férfinak tulajdonítja, de a mely könyvet Aristeas halála után 200 évvel irtak. Ezt használták Palestinán kívül az elgörögösödött zsidók, vagy is hellenisták mindenütt.

Azonban az ősvallás bizonyítékait és a nemzeti irodalom kincseit a hellenisták is épen oly szentnek tartották, mint a palestinabeliek, avál a különbséggel, hogy ők az ihletésnek nem szabtak határt. Bizonyítja ezt a Bölcsesség könyve 7, 27; bizonyítja Philonak (Quis rer. div. haer. 52. §-ban) egy nyilatkozata, a hol azt mondja: „a lógos, mint Isten igéjének magyarázója, épen ugy munkál most is minden bölcsben és kegyesben s prófétául avatja, mint a régi isteni férfiakban.“

De minthogy a hellenisták már szabadabb irányt, a haladás elvét követték, ennél fogva a kánon alkotásánál is több szabadsággal jártak el. A mily arányban elfogadták a plátói kijelentés elvét, abban az arányban keletkeztek e nézettel rokon iratok, melyeket ők minden fenhagyás nélkül hozzácsatoltak a görögre fordított ótest. könyvekhez. S miután nem annyira a hébert, mint inkább a görög LXX-át olvasták, ezért gyakran felcserélték az ó és új köny-

¹⁾ Az Ál-Aristeas, Aristobul, s utána alexandriai Kelemen (Strom. lib. I et V) és Eusebius (Cronicon, p. 187. Praepar. Evang. lib. VII. c. 13. lib VIII. c. 9). említi, hogy lett volna egy régebbi fordítás a LXX-nál; de miután semmi maradványa nincs, ennél fogva bizonytalan, hogy valósággal létezett-e ilyen fordítás.

veket. Ha valamely új munka egy ó-hoz hasonlított, vagy ha az alexandriai philosophia szellemében volt írva, ¹⁾ azt felvették a kánonba a Kr. előtti utolsó és Kr. utáni első száz években. Innen szent könyvek száma is nagyobb lett. Ilyen formán anynyira megszorodott a hellenistáknál a szentkönyvek száma, hogy a LXX-ban 11 könyvvel van több a palestinai zsidók kánonjában levő 22-nél. A hellenisták kánonjában tehát 33 könyv van.

A palestinai kánonban a szent könyvek történeti, prófétái és szentirati könyvekre vannak felosztva. Ugy látszik ezt ismerte Jézus is, mert Luk. 24, 44-ben így szól: „A melyek megírtak a törvényben, a prófétáknál és zsoltárookban.“ De a hellenisták e rendet is megváltoztatták. Miután ők még egyes történeti és prófétai iratokat csatoltak hozzájuk, azért a gyűjteményt is prósai és költői könyvekre osztották.

Igy fejlődött az ó testamentomi könyvek kánonja egymástól függetlenül Palestinában és Egyiptomban egészen Jeruzsálem elpusztulásáig. Ekkor a zsidók visszavonultak az ó testamentomi vallásra. Megvetettek minden újítást. Most még inkább ragaszkodtak a 22-höz és kárhoztatták a többi könyveket. Egy kis változás azonban a palestinai kánonban is történt a 4-ik százban akkor, mikor a Talmud által kifejlett új zsidó vallás Synagógája 5 ünnepet rendelvén, azt határozta, hogy ez 5 ünnepen 5 kis könyv olvastassék, t. i. 1) az Énekek-éneke páska ünnepén; 2) Rúth pünkösztkor; 3) Jérémiás Siralmi Jeruzsálem elpusztulása emléknapiján; 4) Prédikátor őszszel; 5) Eszter Purim ünnepén. A synagógának e határozata következtében némely könyvek elváltak azoktól, a melyekkel eddig egy egészet tettek, mint p. o. Ruth a Birák könyvétől, és a Siralmak könyve Jeremiástól. Így két könyvvel szaporodott a palestinai kánon. Ez okból a Talmud 24 könyvet említ és az egész ó testamentomot 24-nek nevezi. A Talmud 24 könyve (עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה) a következő: I.) M ó z e s 5 k ö n y v e (חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי מֹשֶׁה) - II.) 8 prófétai könyv (נְבִיאִים προφηται) a Baba batra I, 14 szerint: 1) Józsué; 2) Birák, 3) Sámuel; 4) Királyok; 5) Jeremiás; 6) Ezekiel; 8) a 12 kisebb

¹⁾ A hellenisták Kr. e. a 2-ik száztól kezdve mind görögül írtak. Irtak drámákat, épósoakat stb. Ezeknek tárgyát és tartalmát a Pentateuchusból vették, p. o. a milyen az ἑξαιγωγή = az Egyiptomból való kivonulás története. Hellenistáktól valók a Sibyllai versek is a 2-ik százból Kr. e. Így ment át izrael irodalma más népekébe, s ő maga megszűnt fejlteni.

próféta. — III. A h a g i o g r a p h á k (כתובים ἁγιογραφα) ugyanott ezek:

- 1) Rúth; 2) Zsoltárok; 3) Jób; 4) Példabeszédek; 5) Prédikátor;
- 6) Énekek-éneke; 7) Siralmak; 8) Dániel; 9) Eszter; 10) Ezdrás Nehemiással; 11) Krónikák.

Megjegyzendő, hogy a palestinai zsidóknak is voltak még könyveik az említett 24-en kívül, a melyeket ők szintén ihletetteknek tekintettek, s a melyeket emlékezet utján a mostaniaknak szerzői felhasználtak; de ezek elvesztek. Azonban nevök fenmaradt azokban, melyekben az egyes szerzők felhasználták. Ilyen elveszett könyvek: 1) Jehova hadakozásainak könyve (4 Móz. 21, 14); 2) Jásár könyve (Józ. s. 10, 13 2 Sám. 1, 8); 3) Egy könyv, melyben Sámuel a királyság jussait írta meg (1 Sám. 10, 25); 4) Salamon 3000 példabeszéde; 5) az ő 1005 éneke; 6) és az ő természetrajza az állatok, növények és fákról (1 Kir. 4, 32. 33.); 7) Salamon cselekedeteinek könyve (1 Kir. 11, 41); 8) Dávid király krónikája (1 Krón. 27, 24); 9) Júda és Izrael királyainak kronikái (Kir. és Krón. könyvei); 10) Sámuel látnok könyve (1 Krón. 29, 29); 11) Nátán próféta könyve (1 Krón. 29, 29); 12) Gád látnok könyve (1 Krón. 29 29); 13) A silóbeli Ahija prófétiája (2 Krón. 9, 29); 14) Iddó látnok látásai Jeroboám ellen (2 Krón. 9, 29); 15) Semaja próféta könyve (2 Krón. 12 15); 16) Jehunak, a Hanani fiának, könyve (2 Krón. 20, 34) 17) A látnokok mondásai (tán a Hoseásé, 2 Krón. 33, 19.); 18) A Siralmak (valószínűleg nem a mai Jeremiás Siralmi, 2 Krón. 35, 25).

Az egyházi atyák inkább csak a görögnyelvet értvén, az egyház keleten hosszas ideig csak az alexandriai fordítást használta. A palestinai keresztények pedig a zsidó kánonnal éltek. A latin nyelvet beszélő keresztények számára is le fordították ugyan az ó testamentomi könyveket; de nem a palestinai, hanem az alexandriai kánonból. Innen az alexandriai szöveg a latinok előtt könnyen eredetinek tűnt fel, és ők az apocryphusokat egyenlőknek tekintették a kánonikusokkal.

Az első ker. egyházak részint a palestinai zsidóktól, részint a hellenistáktól átvették az ó testamentomi könyveket minden kritikai vizsgálat nélkül. Átvették úgy, a hogy kapták. Itt két dolog tűnik fel: 1-ör az, hogy a kánonikus és nem-kánonikus könyvek

közi határt nem lehet az új testamentumból meghatározni; 2-or az, hogy a zsidó keresztények egy része az ó testamentom héber szövegének egy arámi és görög fordítását is használta. S minél inkább növekedett a keresztények száma oly tartományokban, a hol görögül beszéltek, annál inkább kezdték használni a LXX-át. Innen szükségkép következett az, hogy a LXX s hajáságos darabjait (ó test. apocryphok) is egyenlő becsüeknek tartották a héber szöveg többi könyveivel, és így a zsidók által a kánonikus és apocryph iratok közé húzott határvonal teljesen elenyészett.

Ez a körülmény természetesen villongást támasztott a zsidók és keresztények közt. A keresztények jobbjai e villongást ki akarván egyenliteni, vizsgálat alá vették az ó testamentomi könyveket, s nyomozás utján igyekeztek kiválasztani azokat, a melyek régiebbek. E tekintetben Melito sardesi püspök fáradozott legelőbb az ó testamentomi könyvek körül, a 2-ik száz esztendő 2-ik felében. De ő csak 22 könyvet említ ¹⁾. Utána Origen veszi fel a nyomozás fonalát a 3-ik százban. Eleinte ő is csak 22-öt említ. Később azonban a LXX-féle bővítéseket ő is a kánonba tartozóknak állítja, — sőt Julius Africanushoz írt levelében nem csak védi ezek kánonicitását hanem még csonkítással is vádolja a palestinabelieket. Már Hieronymus ²⁾ egészen a palestinabeliek korábbi álláspontjára helyezte magát és azt vitatta, hogy a kánonikus könyvek száma csupán 22, és csak az hiteles, a mi héberül van írva ³⁾. Mindazáltal annyit ő is megenged ⁴⁾, hogy bár az apocryphok nem szolgálhatnak a dogmák tekintélyének bebizonyítására; de a nép épületére hasznosak lehetnek.

Azonban az egyházi atyáknak e vizsgálódása és felszólalása eredménytelen maradt; mert az alexandriai kánon mégis érvényre jutott a LXX és annak latin fordítása útján a keresztényeknél. Tán jobbis volt ez így, mert különben az apocryphok elvesztek volna. Így legalább nagy részben megmaradtak.

A közép korban Hieronymus, főleg pedig Augustin tekintélye után egyenlő tekintélyben állottak az apocryphusok a kánonikusokkal egészen a reformációig. A reformációkor a reformátorok újra vizsgálat alá vették az alapszöveget. A mely könyvek a héberben megvannak, azokat magtartották, a többit elvetették. Különösen Luther csak azokat tekintette hiteleseknek, a melyeknek alapszövege héberül is megvan. Ezekkel szemben a római egyház a tridenti zsinat IV-k

¹⁾ Euseb. Hist. eccl. lib. IV. c. 26. ²⁾ Prologus Galeatus. ³⁾ Epist. 71. ad Lucinium, §. 5. ⁴⁾ Praefat. in libros Sal.

ülésében ¹⁾ kánonikusoknak nyilvánította a Vulgátában levő ó test. könyveket, Ez dr. 3-ik és 4-ik könyvén, a Makkabeusok 3-ik könyvén és Manasses imáján kívül.

Későbbi theologusok ki akarván kerülni ama határozat megszorítását, az ó testamentomi könyveket 1-ső és 2-ik kánonra osztották. Ez azonban a szigoru róm. catholicismus szempontjából elvetendő. Később 1672-ben a keleti egyház is felvette az apocryphusokat a maga kánonjába. És így csak a protestáns egyház maradt meg az eredeti héber szövegben levő könyvek mellett.

Ez az ó testamentomi könyvek gyűjteményének rövid vázlata.

Ha már most az ó testamentom irodalmát vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a zsidó nemzet hanyatlásával annak irodalma is hanyatlott, sőt mintegy beolvadt más népekébe. Azonban e hanyatlás az apocryph iratokkal nem fejeződött be egészen. Nem, mert épen e hanyatlásnak utolsó felében megjelenik a keresztény irodalom, és az, mintegy utó ága az irodalomnak, új életet önt a hellenismusba.

Az igaz, hogy az irodalomnak ez utó ága már nem oly változatos, mint az előbbi. Ennek csak egy központi gondolata van, a mely körül, mint egy sarok körül, az egész forog. Továbbá nem is oly művészi, mint az előbbi. Rajta van az idő nyoma; lácszik rajta, hogy a pillanat és az élet szorongatásainak kifolyása. Mindazáltal ebben is van rend. Ez irodalomnak is több neme van. S habár az egészen egy alapgondolat húzódik át; mindazáltal ez a gondolat, s ez által ez irodalom oly magasztos, hogy tartalmánál fogva minden korábbi iratot háttérbe szorit.

E magasztos irodalom termékeinek hivatalos gyűjteménye az új testamentom, a melyet az egyh. atyák ez irodalom összes termékeiből kiválasztottak és apostoli eredetűnek, ihletettnek, s ennél fogva *isteni tekintélyvel* (divina auctoritas) bírónak nyilvánítván, a vallásos és erkölesi élet sinormértékévé (potestas normativa et judicialis) tették; egyszersmind kimondották, hogy ez iratok nem csak „Isten szavát” teszik, de nincs is azokban semmi egyéb Isten szavánál.

És már enynyi előzmény után lássuk mi az új testamentom.

Új testamentom, vagy új szövetségi könyvek alatt értjük ama könyvek gyűjteményét a keresztény egyházban, a melye-

Kánon fogalma.

¹⁾ Decret. concil. Trid. Sessio IV. can. 1.

ket az egyház a Jézus által tett kijelentés valódi okmányainak tekint. E gyűjteményt az egyház apostolinak és ihletettnek tartja, s eleitől fogva minden párt és felekezetet a maga nézetei alapjává tette. Új szövetségi kánonikus könyvek alatt ama 27 új szövetségi könyv összességét értjük, a melyek a latin egyházban I. Gelasius római püspöknek 494-ben kiadott rendelete következtében, mint apostoli eredetűeknek és ihletettnek nyilvánított könyvek, érvényre emelkedtek, s melyeket a reformátorok is elfogadtak, és ma mind a római, mind a protestáns egyházban a vallás alapjául szolgálnak. A ker. irodalomnak tehát ama termékeit, melyek a mi új testamentumunkban vannak, összesen kánonikusoknak nevezzük.

A *κάνων*¹⁾ (kánon) szó eredetileg a görög *κάνων*, *κάνων* és a héber קָנָן szavakkal egyértelműen jelent a régi klasszikus íróknál nádszálát, innen egyenesrúdat, pálczát, a mivel valamit mérnek; innen sinormértéket, szabályt. Az új testamontomi íróknál a Károli fordítása szerint Gal. 6, 16. Filip. 3, 16-ban jelent sinormértéket, regulát, alapelvet, 2 Kor. 10, 13-ban működéskört.

A *κάνων* szóval az alexandriai grammatikusok²⁾ eredetileg jelölték a tulajdonképi régi görög klasszikus iratoknak azt a részét, a melyeket ők tiszta görögségök, nyelvtani és költői alakjaik miatt minták gyanánt tekintettek. A *κάνων* szó használata átment ezektől az egyházi atyákhoz.

Azonban a *κάνων* szót a ker. egyházban legelőbb a 4-ik százban kezdték az ihletettnek és hitelesnek tekintett ó és új szövetségi könyvekre alkalmazni. E szó ily alkalmazásban legelőbb Athanasiusnak „Epistola Festalisában“ jó elé (365-ben) és a „Synopsis Sacrae Scripturae“-ban, a mely utóbbit hamisan Athanasiusnak tulajdonítják. E munkák írói tisztán kimutatják nekünk, hogy ők mely iratokat tartottak hiteleseknek, ihletettnek és egyházilag elfogadottnak az ó és új testamontomi könyvek közül.

Az ötödik száz esztendő elején az egyház, különösen a latin egyház, hasonló értelemben oly iratgyűjteményt jelölt a kánon szóval, a melyet kánoni tekintélyűnek tartott. Már a korábbi idők-

¹⁾ Credner: Zur Geschichte d. Kanons. S. 1—68. — De Wette: Einleitung in d. A. Test. §. 18—29, — Hilgenfeld: Der Kanon u. d. Kritik des N. T. Halle, 1863. — Lardner, Credibility of the evang. History. ²⁾ Quintilian: Instit. Rhet. X. 1, 54. 59.

ben használták a ker. atyák a *κανών* szót egy bizonyos dogmatikus értelemben, jelölvé a *κανών τῆς ἐκκλησίας*, *κανὼν ἐκκλησιαστικῆς* kifejezésekkel a hitszabályt (regula fidei); szóval mindazt, a mit a keresztény életben szabály-adónak lehetett és kellett venni. A *βιβλία κανονικά*-val ¹⁾ jelölték amaz iratokat, a melyek a hitszabályok forrásai gyanánt szolgáltak; *βιβλία κανονισμένα* kifejezéssel pedig ama könyvek jegyzékét, a melyeknek száma meg levén határozva, e meghatározás által azokat más könyvektől külön választották.

Ezekből láthatjuk, hogy az atyák és az egyház csupán amaz új testamentomi iratokat tekintették kánonikusoknak, melyeknek száma meg volt állapítva és külön választva a ker. irodalom számtalan más termékeitől. A kánonikus kifejezés ilyen formán mintegy műszóvá vált, megfelelőleg a klasszikus kifejezésnek. Azonban hibáznánk, ha azt gondolnók, hogy az atyák a kánonikus kifejezéssel amaz iratok tartalmát is jelölték. A kánonikus kifejezés eleinte egyáltalában nem vonatkozott azok tartalmára, abban az értelemben, hogy avál az élet és hit sinormértéket jelöljék. Ők csak azt akarták evel kifejezni, hogy valamely irat egy bizonyos elkülönített irat-osztályhoz tartozik.

Később aztán arra az eszmére jöttek, sőt meghatározták, hogy egy oly iratnak, a mely kánonikus, s a mely ennél fogva ihletett és hiteles, szabályozónak kell lenni a hit és életre nézve. Eként az utóbbi nézet túlsúlyra emelkedvén, háttérbe szorította az előbbit, — és így kánonikusnak csak azt tekintették, a mely normativum gyanánt szerepelt.

Nevezték még az új testamentomi könyveket Origen *ἐνδοξογραφα*, ²⁾ vagy is testamentomi iratoknak; Basilius és Epiphanius *ἐνδοξοτεα*-nak ³⁾.

A ker. irodalom termékeiből legelőbb római püspök Marcionnak volt egy gyűjteménye 150 körül Kr. u. Ez a gyűjtemény egy evangéliumból és Pálnak 10 leveléből állott. De még ekkor semmi kánoni tekintélye nem volt ez iratoknak. Iraeneus, Tertullian és alexandriai Kelemen írataiban ezt már bővitve találjuk. Origen a 3-ik száz közepén még tovább bővíté. Eusebius ⁴⁾ híres egyháztörténet-író a következőleg osztályozza az akkor létezett új szövetségi iratokat:

1) Olyanok, a melyek általánosan (?) el voltak ismerve *ἐμο-*

¹⁾ Conc. Laodic. Can. 59. Origenes apud Ruffinum. ²⁾ Philocalia, c. 3. Euseb. Hist. eccl. lib. III. c. 3. ³⁾ Eusebii Chronicon. ⁴⁾ Hist. Eccl. lib. III. c. 25.

λεγομένα) apostoli eredetűeknek. Szerinte ilyenek: a négy evangéliom, az apostolok cselekedetei, Pálnak 14 levele, János első levele és Péter első levele.

2) Olyanok, a melyeknek apostoli eredetét nem mindenki, de sokan elismerték (ἀντιλεγομένα). Ilyenek: Péter 2-ik levele, János 2-ik és 3-ik levele, Jakab és Júdás levele. A Jelenések könyvére nézve ő is haboz.

Ide számítja még Eusebius a következő iratok is, a melyek a jelenlegi új testamentumban nincsenek meg: Acta Pauli et Theclae, Péter Jelenéseit, Hermás pásztor látásait, parancsolatait és hasonlatait, Barnabásnak a Korinthusiakhoz írt levelét, és az Apostolok tanításait. És azt jegyzi meg ezekről, hogy habár ezek nem kánonikusok is, mindazáltal épületesek.

3.) A harmadik osztályba tartoznak azok, a melyeket általában (?) hitelnélkülieknek tartanak. Ezek szerinte nem hasonlíthatók össze a kánonikusokkal tartalmukra nézve; mert történeti tekintetben meseszerűek, dogmai tekintetben eretnekek. Ezért ezeket ἄτοπα-eknek és istenteleneknek nevezi. Athanasius és Ruffinus pedig ez utóbbiakat ἀπόκριστα¹⁾ névvel jelölik. Ilyenek: Mária születéséről írt evangéliom, Protevangéliom, Jézus csecsemő koráról írt két evangéliom²⁾, Abgarus edessai királynak Krisztushoz írt levele, s Krisztusnak erre adott válasza, Nikodemus evangélioma, Pálnak a laodiceabeliekhez írt

¹⁾ Az egyházi atyáknál az apocryphus szónak is különböző jelentése volt koronként. Már Nissai Gergely csak a Jelenések könyvét tartja apocryphusnak. Augustin mindazokat apocryphoknak nevezi, a melyeknek eredetét az egyh. atyák nem tudták; vagy Hieronymus szerént nem voltak cimszerűek. Ruffin pedig kiválsólag csak azokat nevezte apocryphoknak, a melyek oly dolgokat tartalmaztak, a miket minden ember nem tudna megérteni, s ennél fogva félremagyarázásra adnának alkalmat. ²⁾ Jézus csecsemő koráról írt evangéliomnak egy régi kézírata ma is létezik Velsh nyelven „Mabinogi Jesu Grist“ cím alatt; mint szintén Nikodemus evangéliomának is van egy régi nyomtatott fordítása Angliában 1509-ből „Wynkyn de Worde“ cím alatt. Megjegyzendő, hogy a Koranban és a Hinduk mythológiájában említett legendák szoros kapcsolatban vannak az itt elősorolt könyvek némelyikének tartalmával. Különösen a Jézus csecsemő koráról írt evangéliomban neki tulajdonított cselekedetek és csodák épen azok, a melyeket a hinduk az ők istenöknek Krishnának tulajdonítanak (Th. Maurice: History of Hindostan).

levele, Pálnak Senecához és Senecának Pálhoz írt leveleik, Római Kelemennek a Korinthusiakhoz írt két levele, Ignácznak az Efezusiakhoz Magnesiabeliekhez, Trallesbeliekhez, Rómaiakhoz, Filadelfibeliekhez, Smyrnabeliekhez és Polycarphoz írt levelei, végre Polycarphnak a Filippibeliekhez írt levele. Voltak még ezeken kívül mások is, de itt csak azok neveit említettem meg, a melyek ma is léteznek „Új szövetségi apocryphus“ könyvek czime alatt. Az ezeken kívül még ide sorozott, de elveszett könyvek czimeit alább említem meg.

Az első 3 százban tehát ingadoztak az egyh. atyák a kánonra nézve. Némely gyülekezetek és némely pártok apostoliaknak tekintettek némely iratokat. Mások meg éppen azokat vetették el, a melyeket némelyek, mint Eusebius is, apostoliaknak tartottak, p. o. az enkratiták a Pál leveleit.

Igy tartott a zavar és bizonytalanság a 3 első százban. Átment ez a 4-ikbe is. Sokan, mint p. o. Athanasius, a jelenlegi kánonikus könyvek valódiságát igyekeztek kimutatni; mások ellenök írtak. Különösen Faustus, kárhágói püspök, ki a manichaeismus felett Augustinnal folytatott vitájáról híres, így ír a 4-ik százban: „Azokat a könyveket, a melyeket mi evangeliomoknak nevezünk, az apostolok halála után sok idővel ismeretlen emberek írták, a kik félve attól, hogy az emberek nem hiszik el azokat, a miket ők mondanak, ezért irataikat azok nevei alatt adták ki. Innen van az a sok ellenkezés bennök, hogy azokat öszszhangzásba hozni nem lehet.“ Egy más helyen a kánonikus könyvek tekintélyének védőivel szemben így nyilatkozik: „Elődeitek sok oly dolgot vegyítettek a mi urunk irataiba, a melyek bár az ő nevét viselik, mindazáltal nem tükrözik vissza az ő elveit. Ezért nem kell csodálni, ha mi gyakran kimutatjuk, hogy amaz iratokat nagy részben fél-zsidók szerkesztették, minden öszszefüggés nélkül, s az apostolok neve alatt tele töltötték saját tévedéseikkel.“

Hogy mily bizonytalanság volt a 4-ik százig az egyes ker. felekezetek közt az új testamentom könyveire nézve, kitetszik onnan is, ha megemlítjük, hogy a marcioniták (egy Palestinában, Syriában és Egyiptomban elterjedt felekezet) azt hitték, hogy az evangeliomok igaztalan dolgokkal vannak tele. A manichaeusok egészen más új testamentomot tartottak hitelesnek, mint a mostani. A korinthiak

elvetették az Apostolok cselekedeteit; az enkratiták és sevenek az apostolok cselekedeteit és Pál leveleit. Az ebioniták vagy nazarenusok szintén elvetették Pálnak minden levelét és őt ámitónak tartották. Egyetlen oly irat se volt tehát, a melyet általánosán mindenki és mindenütt elfogadott volna.

Kérdés: minő elvet lehetett és kellett követni, hogy elhatározottassék, mely iratok hitelesek, s melyek nem, miután a létező kéziratok emberi kéziratok voltak és egyikben se volt rajta az isteni kijelentés és helybenhagyás bélyege? Egyiknek külseje épen olyan volt, mint a másiké. Egyikről se lehetett külsejére nézve azt állítani, hogy Isten, vagy valamelyik angyal adta az embereknek. Az egyetlen helyes út a kritika lett volna. Azonban miután az egyházi atyák nem voltak kritikusok, tehát csak az egyéni ítéletnek kellett a kérdést eldönteni a hagyomány alapján. Ez alapon az egyh. atyák némely könyveket hiteleseknek és apostoli eredetűeknek tekintettek és nyilvánítottak mások felett. Ez azonban csak egyéni ítélet volt, a mi soha sem vált általános szabállyá az egész kereszténységre nézve; mert mindig voltak velök szemben oly egyéni tekintélyek, a kik törekvéseiket ellensúlyozni tudták.

A míg az egyes ker. községek egymástól el voltak különítve s nem volt egy-egy tekintély, a mely őket mintegy kapocs gyanánt összetartsa, addig a külön nézetek közt közös megállapodás nem jött létre. Ez az elkülönözve lével alkalmas volt arra is, hogy a külön nézetek terjedjenek, újabb felekezetek keletkezzenek, s eretnek nézeteiknek részint tanítás, részint írás által terjedést szerezzenek. De mihelyt a kereszténység nagyobb mérvben terjedt, s egymás közelében újabb egyházközségek keletkeztek, ezek egymással bizonyos szellemi viszonyba léptek, sőt egy közös felügyelőt ismertek el fejöknök. Ekkor már nem terjedhettek oly könnyen és minden akadály nélkül az ellentétes nézetek. S ha terjedtek, szükségképpen villongásokat, vitákat, és üldözéseket idéztek elé az ellenzők részéről.

E viták azonban nem törtek ki addig, a míg a keresztények kívülről üldözve voltak a pogány római császárok részéről. Miután N. Constantin 324-ben trónra lépett, alatta mind inkább terjedt a ker. szabadság. Mihelyt tehát a kereszténység megszabadult a külső ellenségtől, s külsőleg és hatalomban erősödött, azonnal lábra kaptak a különböző dogmatikai nézetek és bátran szembe-

szállottak egymással az egyes dogmák védői. Az első 3 százban már mintegy 50 felekezet keletkezett a ker. egyházban, melyek mindenikének voltak saját újszövetségi irataik, melyekhez szorosan ragaszkodtak s mások felett becsültek; megvoltak sajátos dogmatikai nézeteik is, melyek főleg „Jézus személyére, az ő természetére, Istenhez való viszonyára, a világ teremtésére, az egyház lényegére, a húsvéti időre és az eretnekek keresztelésére“ stb. vonatkoztak.

E kérdések közt legfontosabbnak lászott az egyh. atyák előtt a 4-ik száz elején a „Jézus természete“ feletti vita, mely Sándor alexandriai püspök és az ő presbyterere Arius közt fejlett ki, s mely mintegy felriasztani lászott az egyházat. Jortin ¹⁾ szerint Sándor azt állította, hogy „Jézus egy lényegű az atyával. Arius azt, hogy „Jézus teremtett lény.“ Miután Arius Sándor parancsainak daczára se fogadta el az ő nézeteit, sőt még inkább ragaszkodott állításához; és miután Sándor látta, hogy sokan vannak Arius nézetén, ezért mintegy 100 püspököt Arius ellen ingerelt, őt és vele együtt több egyházi férfit, köztük két püspököt, hivatalából letett, kirekesztett és megátkozott. Ezután egy körlevelet intézett a püspökökhöz, a melyben Ariust és híveit eretnekeknek, hitelhagyottaknak, Isten ellenségeinek, Júdás utódainak és az antikrisztus előharczosainak bélyegzi.

Sok derék férfiú volt mind a két párton. A két Eusebius Ariussal egy nézeten levén, igyekeztek a kérdést kiegyenliteni és Sándort rávenni, hogy a vitával hagyjon fel. De semmire se mehetvén, N. Constantin Hosius kordubai püspöktől egy levelet küldött Sándornak és Ariusnak, a melyben hibáztatja őket, hogy oly kicsinyes dolog miatt felzavarják az egyház nyugalalmát. De a vita már sokkal tovább haladt volt, minthogy békés úton ki lehetett volna egyenliteni, sőt Socrates ²⁾ azt jegyzi meg, hogy mindkettő makacsul állott saját nézete mellett.

Miután e szerint a császárnak magán levélben tett megintése se eszközölhetett békét, ez okból egy egyetemes gyűlést hívott össze Niceába, hogy a kellemetlen vitának véget vessen. Mintegy 300 püspök jelent meg. Itt szőnyegre kerültek a már említett vitás kérdések, főleg Jézus természetének kérdése. E kérdést a püspökök többsége az ismeretes niceai hitforma értelmében döntötte el, Ariust és híveit száműzte, könyveit pedig elégette.

¹⁾ Rem. Hist. Eccl. Vol. II. p. 177. ²⁾ Histor. Eccl.

Azonban e kérdéssel szoros kapcsolatban még egy más fontos tárgy is szőnyegre jött ugyan e gyűlésen, t. i. az apostoli iratok valódisága. És épen ez az ok az, a miért ily részletesen érintettem a niceai gyűlést. Ugyanis miután Sándor és Áthanasius nézeteivel igen tekintélyes ellenzék állott szemben, az egyh. atyák arra az eszmére jöttek, hogy miután az apostoloknak mégis csak legjobban kell tudniok Jézus természetét, ennél fogva vegyék elé azok iratait és azok véleménye döntsön. Elévették tehát a keresztény irodalom termékeit, — a melyekből Socrates¹⁾ szerint Constantin mintegy 50-et összegyűjtetett volt caesareai Eusebiussal e gyűlésre, — s vitatkoztak azok apostoli eredete, vagy hamis volta felett.²⁾ A többség a szerint határozott, a mint nézetei egyik vagy másik könyv tartalmával leginkább megegyeztek. A mely könyvekre nézve a többség megállapodásra jött, azokat apostoli eredetűeknek tekintette, a többire nézve Constantintól egy parancsot eszközölt ki, hogy azok elégtessenek az Arius és hivei irataival együtt.

Az apostoli eredetűeknek nyilvánított könyvek száma ismeretes. Vannak még ezeken kívül oly új szövetségi iratok is, a melyek az atyák dühét kikerülték. Ezeknek száma, neve és tartalma is ismeretes. Neveiket fennebb érintettem. Azt azonban nem lehet tisztán tudni, hogy mekkora volt az elégetett új testamentomi köny-

¹⁾ Socratis Hist. Eccl. lib. I. c. 9. ²⁾ E tárgyra vonatkozólag igen érdekes és jellemző elbeszélést ad Pappus az ő Synodiconjában. Ő ugyan is azt mondja, hogy miután az atyák nem tudtak megegyezni Jézus természetére nézve, elhatározták felkérni Jézust, hogy válaszsza ki a sok ker. irat közül a legjobbakat és legigazabbakat, hogy azok szerint ítélhessenek a fonforgó ügyben. Ez okból, egy a végre kifizőtt napon bevitték a ker. irodalom kézíratait az e célra pompáson feldiszfitt niceai templomba és letették egymás mellé az oltárra. Itt a pátriárka azokat megáldotta és egy kenetteljes beszédben felkérte Jézust, hogy a szent lélek segélye által jelölje ki a valódi iratokat. Az ünnepély este felé kezdődött: az eredmény megvizsgálására pedig más nap reggel volt kifizve. Isteni tisztelet végével a templom ajtait bezárták és a kulcsot a pátriárka vette magához őrizés végett. A papság egész éjen át imádkozott, a harangok zúgtak, hogy a választás áldásos legyen. Végre másnap reggel kinyílik az ajtó, s ime: a jelenlegi 27 új testamentomi kánonikus könyv érintetlen áll az oltáron, a többiek le vannak hányva a földre. E csoda láttára mindenkit bámulat fogott el, s dicsőítette Istent. Hogy pedig a kiválasztott könyveket ezutánra biztosságba helyezték az apocryphusoktól, ez utóbbiakat ünnepélyesen megégették. Megjegyzi továbbá, hogy „Sándor és pártja könnyen találtak mellékajtot, melyen a templomba menve, a tetszésök szerinti könyvek kiválasztását eszközözlhassék“.

vek száma. Mi csak 70-nek tudjuk a címét az egyh. atyák munkáiból. E könyvek czime, azokkal a helyekkel együtt, a hol az egyh. atyáknál a 4 első százban idézve vannak, a következő:

- 1.) András cselekedetei. Euseb. H. eccl. lib. III. c. 25. Philostr. Haer. 87. Epiphan. Haer. 47, §. 1. 61, §. 63, §. 2. Gelas in Decret. apud Conc. Sanct tom 4. p. 1260.
- 2.) András könyvei August. contr. Adversar. Leg. et Proph. c. 20. Innocent. I. Epist. 3 ad. Exuper. Tholos. Epist. §. 7.
- 3.) András evangelioma. Gelas. in Decret.
- 4.) Apelles evangelioma. Hieronym. Praefat. in Comment. in Matth.
- 5.) A tizenkét apostol evangelioma. Origen. Hom. in Luc 1, 1. Hieronym. Praef. Comm. in Matth.
- 6.) Barnabás evangelioma. Gelas. in Decret.
- 7.) Bertalan apostol iratai. Dionys. Areopagit. de Theol. Myst. c. 1.
- 8.) Bertalan evangelioma. Hieronym. Catal. Script. Eccl. in Pantaen. et Praef. in Comm. in Matth. Gelas. in Decret.
- 9.) Basilides evangelioma. Orig. in Luc. 1, 1. Ambros. in Luc. 1, 1. Hieronym. Praef. in Comm. in Matth.
- 10.) Cerinthus evangelioma Epiphan. Haer 51. §. 7.
- 11.) Cerinthus jelenései. Cajas Presb. Rom. lib. Disput apud Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 28.
- 12.) Krisztusnak Péterhez és Pálhoz irt levele. August de Consens. Evang. lib. I. c. 9. 10.
- 13.) Krisztus neve alatti könyvek. Ibid. c. 3.
- 14.) Krisztusnak egy levele, melyet a manichaeusok használtak. August. contr. Faust. lib. 28, c 4
- 15.) Egy hymnus, melyre Krisztus tanította a tanítványokat. Epist. ad Ceret. Episc.
- 16.) Az egyiptomiak evangelioma. Clem. Alex. Strom. I, 3. p. 452. 465. Origen. in Luc. 1, 1. Hieronym. Praef. in Comm. in Matth. Epiphan. Haer. 62, §. 2.
- 17.) Az apostolok cselekedetei, melyet az ebioniták használtak. Epiphan. Haer. 30. §. 16.
- 18.) Az ebioniták evangelioma Epiphan. Haer. 30. §. 13.
- 19.) Az enkratiták evangelioma. Epiphan. Haer. 46. §. 1.
- 20.) Éva evangelioma. Epiphan. Haer. 26. §. 2.
- 21.) A héberék evangelioma. Hegesipp. apud. Euseb. Hist.

- Eccl. I. c. 22. Clem. Alex. Strom. I. 2. p. 380. Orig. Tractat. 8. in Matt. 19, 19.
- 2.) Helkesaiták könyve. Euseb. Hist. Eccl. lib. VI. c. 38.
- 23.) Hesychius evangeliomai. Hieronym. Praef. in evang. ad Damas. Gelas. in Decret.
- 24.) Jakab könyve. Origen. Comm. in Matt. 13, 55. 56.
- 25.) Jakab neve alatt kiadott könyvek. Epiphan. Haer. 30. §. 23. Innocent. I. Epist. 3. ad Exuper. Tholos. Epist. §. 7.
- 26.) János cselekedetei. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 25. Athanas. in Synops. §. 76. Epiphan. Haer. 47. §. 1. August. contr. Advers. Leg. lib. I. c. 20.
- 27.) János könyvei. Epiphan. Haer. 30. §. 23. et Innocent. I. ibid.
- 29.) András evangelioma. Epiphan. Haer. 38. §. 1.
- 29.) Kárióti Judás evangelioma. Iren. adv. Haer. lib. I. c. 35.
- 30.) Leuciusnak az apostolok cselekedeteiről irt könyve. August. lib. de Fide contr. Manich. c. 38.
- 31.) Lentitiusnak az apostolok cselekedeteiről irt könyve. August. de Act. cum Faelic. Manich. lib. 2. c. 6.
- 32.) Lentitius könyvei. Gelas. in Decret.
- 33.) Leontiusnak az apostolok cselekedeteiről irt könyve. August. de Fide contr. Manich. c. 5.
- 34.) Leuthonnak az apostolok cselekedeteiről való könyve. Hieronym. Epist. ad Chromat. et Heliodor.
- 35.) Lucianus evangeliomai. Hieronym. Praef. in Evang. ad Damas.
- 36.) Apostolok cselekedetei. melyet a manichaeusok használtak. August. lib. contr. Adimant. Manich. c. 17.
- 37.) Marcion evangelioma. Tertull. adv. Marcion. lib. IV. c. 2. et 4. Epiphan. Haer. 42. Proaem.
- 38.) Máté neve alatti könyvek. Epiphan. Haer. 30. §. 23.
- 39.) Mátyás evangelioma. Orig. Comm. in Luc. 1, 1. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 25. Ambros. in Luc. 1, 1. Hieron. Praef. in Comm. in Matt.
- 40.) Mátyás hagyományai. Clem. Alex. Strom. lib. 2. p. 380. libb. 3. et 7.
- 41.) Mátyás neve alatti könyv. Innocent. I. ibid.
- 42.) Merinthus evangelioma. Epiphan. Haer. 51. §. 7.

- 43.) A názárénusok evangelioma. (Lásd az idevonatkozó idézeteket a 21. sz. alatt).
- 44.) Pál és Thecla cselekedetei. Tertull. de Baptism. c. 17. Catal. Script. Eccl. in Lut. Gelas. in Decret.
- 45.) Pál cselekedetei. Orig. de Princip. lib. 1. c. 2. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 3 et 25. Philastr. Haeres. 87.
- 46.) Pál prédikációja. Lactant. de Ver. Sap. lib. IV. c. 21. Script. anonym. ad calcem Opp. Cypr. Clem. Alex. Strom. lib. 6. p. 636.
- 47.) Pál neve alatti könyv. Cypr. Epist. 27.
- 48.) Pál jelenései. Epiphan. Haer. 38. §. 2. August. Tract. 98. in Joann. in fin. Gelas. in Decret.
- 49.) A tökéletesség evangelioma. Epiphan. Haer. 26. §. 2.
- 50.) Péter cselekedetei. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 3. Athanas. in Synops. S. Script. §. 76. Philastr. Haer. 87. Hieron. Catal. Script. Eccl. in Petr. Epiphan. Haer. 30. §. 15.
- 51.) Péter tanja. Orig. Proaem. in lib. de Princip.
- 52.) Péter evangelioma. Scrap. lib. de Evang. Petri apud Euseb. H. Eccl. lib. VI. c. 12. Tertull. adv. Marc. lib. 4. c. 5. Orig. Comm. in Matt. 13, 55. 56. Hieronym. Catal. Script. Eccl. in Petr.
- 53.) Péter ítélete. Ruffin. Exposit. in Symbol. Apostol. §. 36. Hieronym. Catal. Script. Eccl. in Petr.
- 54.) Péter prédikációja. Heracl. apud. Orig. lib. 14. in Joann. Clem. Alex. Strom. lib. 1. p. 357. Lactant. de Ver. Sap. lib. 4. c. 21. Euseb. H. Eccl. lib. III. c. 3. Hieron. Catal. Script. Eccl. in Petr.
- 55.) Péter jelenései. Clem. Alex. lib. Hypotypos. apud Euseb. Hist. Eccl. lib. VI. c. 14. Theodor. Byzant. in Excerpt. ad calc. Opp. Clem. Alex. - Hieron. Catal. Script. Eccl. in Petr.
- 56.) Péter neve alatti könyvek. Innocent. I. Epist. 3. ad Exuper. Tholos. Epist. §. 7.
- 57.) Filep cselekedetei. Gelas. in Decret.
- 58.) Filep evangelioma. Epiphan. Haer. 26. §. 13.
- 59.) Scythianus evangelioma. Cyrill. Catech. VI. §. 22. et Epiphan. Haer. 66. §. 2.
- 60.) Seleucusnak az apostolok cselekedeteiről való könyve. Hieron. epist. ad Chromat. et Heliodor.
- 61.) István jelenései. Gelas. in Decret.

- 62.) Titán evangelioma. Euseb. Hist. Eccl. lib. IV. c. 29.
 63.) Taddaeus evangelioma. Gelas. in Decret.
 64.) A montanista Themison katholikus levelei. Apollon. lib. contr. Cataphryg. apud. Euseb. Hist. Eccl. lib. V. c. 18.
 65. Tamás cselekedetei. Epiphau. Haer. 47. § 1. Athanas. in Synops. Script. S. §. 76. et Gelas. in Decret.
 66.) Tamás evangelioma. Orig. in Luc. 1, 1, Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 25. Athanas. Synops. Script. §. 76. Gelas in Decret.
 67.^c Tamás jelenései. Gelas. in Decret.
 68.) Tamás neve alatti könyvek. Innocent. I. Epist. 3. ad Exuper. Tholos. Epist. §. 7.
 69.) Az igazság evangelioma, melyet a valentinianusok használtak. Iren. adv. Haer. lib. III. c. 11.
 70.) Valentin evangelioma Tertull. de Praescript. adv. Haeret. c. 49.

A niceai gyűlés ügymenetéről nem sok biztos adatunk van. Azt se tudjuk, hogy vajon e gyűlés hivatalosan kánonikusoknak nyilvánította-e e jelenlegi újtestamentomi könyveket. Azt azonban tisztán tudjuk, hogy ezt tenni szándéka volt; mert Socrates ¹⁾ szerint Constantin már e gyűlésre öszszeszedetett volt mintegy 50 könyvet Eusebiussal. Azt is látjuk az Athanasius irataiból ²⁾, hogy a többség már akkor megállapodásra jött volt e tekintetben. A honnan a következők, hogy már e zsinat kiválasztotta az új test. könyveket. Kánoni érvényre azonban — legalább az adatok szerint — a 360-ban tartott laodiceai zsinat ³⁾ emelte legelőbb, a mint ezt a maga helyén tüzetesen tárgyalni fogom.

A fennebbiekből önként következik, hogy a kánonikus könyvek megállapítása pusztá emberi ítélet műve, a többség munkája volt. S ha tán a többség még más könyveket is elfogad, az új testamentom fokosabb lesz.

Ez állításomra — meglehet — azt mondják az orthodoxok, hogy az új testamentomi könyvek kánonicitásának meghatározása nem emberi ítélet következménye; mert a concilium felett a szentlélek örködött, az illette a püspököket arra nézve, hogy a valódiakat ki tudják választani. Azonban ennél sokkal okosabb dolog lett volna a szent lélektől, hogy egyáltalában ne is engedje meg à priori, hogy

¹⁾ Socrat. Hist. Eccl. lib. I. c. 9. ²⁾ Fragm. Epist. Festal. — és Synops. S. Script. ³⁾ Conc. Laodic. can. 59. οὐ δεῖ ἰδιωτικῶς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία ἀλλὰ μόνον τὰ κανονικὰ τῆς κωνσταντίνου καὶ παλαιᾶς διαθήκης.

hamis iratok keletkezzenek, melyek az egyház nyugalmát felzavarják, s az elméket tévútra vezessék. Ekkor meg lett volna kimélve a hamis könyvek szerzőinek fáradsága; meg lett volna kimélve az, hogy a szentléleknek őrt kelljen állani a conciliumok felett, s a püspököket a választásnál ihlesse. Ha a szentlélek őrt állott a conciliumok felett, az egymás után következő zsinatok nem hoznak annyi ellenkező határozatot. A fennebbi okokból tehát kénytelen vagyok — daczára a római egyház követeléseinek — izetlen mesének nevezni minden oly állítást, a mely azt követeli, hogy a conciliumok a szent lélek örökődése alatt állottak, — s fennebbi nézeteimhez ragaszkodva az új testamentomi könyveknek a többi ker. iratok közül való kiválasztását pusztán emberi ítéletnek nyilvánítani ¹⁾.

¹⁾ E megjegyzésemért, meglehet, sokan avál fognak vádolni, hogy kevés tisztelettel vagyok a conciliumok iránt. Megvallom, én nem is sokat érzek. A történet és tapasztalat erre tanított. Socrates (Hist. eccl. lib. I. c. 9. 10.) szerint azt mondotta Constantin a niceai zsinatra egybegyült atyákról, hogy „a mit azok határoztak, az se több se kevesebb nem volt magának Istennek határozatánál; mert oly érdemes lelkekben a szentlélek lakozván, az felvilágosította őket“. Azonban Sabinus, herakleai püspök, épen azt állítja hogy Constantinon és pamphíliai Eusebiuson kívül a püspökök nagy része tudatlan volt, a kik semmihez nem értettek“. Pappus is igen keveset teszen fel rólok, midőn a fennebbi eseményt beszéli el Synodiconjában. Egy híres commentator (Mace, N. T. p. 875.), a ki Pappusnak említett elbeszélését magyarázta, azt jegyzi meg, hogy „csak ily körülmény igazolhatja azt a vakbuzgóságot, a mely Constantinnak amaz edictumát átlengi, a melyben nem csak azt parancsolja meg, hogy Arius iratait égessék el, hanem még azt is, hogy az is halállal lakoljon, a ki az Arius iratait elrejtí, s nem adja át nyilvános megégetés végett. (Socrat. Hist. Eccl. lib. I. c. 9.). — Ha a jeles Jortin-nal (Remed. Hist. Eccl. vol. II. p. 177) egy oly zsinat ügymenetét vizsgáljuk a melyet egy barbar fejedelem hívott össze, s melyben ő elnökölt, megtaláljuk az indokokat, a melyek a gyűlés némely tagjainak irányadói voltak. Ily indokok voltak a püspökök részéről: a császár, az ő tanácsadói és kegyencei iránti tisztelet; a félelem, nehogy valamely hatalmas püspököt — mint az alexandriai is — megsértsenek, kinek hatalmában állott bántalmazni és kizozni minden hatósága alatti püspököt; az az ijedség, nehogy őket eretnekeknek tekintsék, a mikor aztán őket megvetnék, elítélnék, kirekesztenék, bebörtönöznék és mindentől megfosztva földönfutókká lennének; továbbá ilyenek: a közös érdek valamely tevékeny vezér férfival; a többség kegyének vadászása, a parancsolni és uralkodni vágyás; a tapsra törekvés; a hiúság; a kérdésben levő dologhoz nem értés, vagy az iránti közönyösség; baráti vagy ellenséges indulat valaki iránt; régi előítéletek; nyereségvágy; türelmetlenség, — végre az is, hogy némelyek

De mentől tovább menyünk általános vizsgálódásainkban, annál inkább növekednek a nehézségek. Hogy tehát ezeket kikerülhessük, s az új szövetségi könyvek irodalmának történetét tisztábban megérthessük, fejtjük ki jobban a kérdés alatti tudomány minőségét s állítsuk meg annak rendszerét.

Az újszövetségi iratok története előadja az egyes keresztény iratok keletkezését; azok öszszegyűjtését; a változásokat, melyeken ez iratok keletkezésöktől kezdve részben vagy egészben átmentek; továbbá azt a viszonyt, a melyben ez iratok a ker. egyházhoz állanak, és végre azt, hogy miként használták fel azokat az egyes theologiai iskolák.

Ez a történet egyfelől kritikai, a menyinyiben az egyes tényeket részrehajlatlanul megítéli és megállapítja; másfelől pedig történeti, a menyinyiben az egyes tényeket nem önkényesen és esetleg adja elé, hanem saját elvei viszonyának megfelelőleg. Gyakorlatiasság és módszer tekintetében kapcsolatban áll ugyan e tudomány a theologia körébe tartozó tudományokkal, u. m. az exegessissel, bibliai philológiával, archaeológiával, hermeneutikával, — mindazáltal még is önálló, s célja és általános becsénél fogva független a theologiai rendszerektől. Ugyanis a kritika útján kiválasztja a hitteles okmányokat s azok alakját és tartalmát megítéli. Az exegesis útján magyarázati, ethikai, nyelvtani, földirati, régiségtani, termé-

már ki voltak fáradva, s vágytak ha a csendes otthonjaikba; mások pedig el-lenszenvel voltak minden vita iránt.

Ez okok még természetesebbeknek fognak látszani. ha a zsinatok menetet a niceaitól elkezdve a tridentiig vizsgáljuk. Pál atya, a tridenti zsinat történet írója, azt állítja, hogy „a zsinat sokszor épen ellentett célból, és eszközökkel 38 évig tartott“. Brent a Pál atya által irt történet fordítója azt jegyzi meg, hogy „nem lehet elszámolni azt a végtelen eselt, a melylyel a püspökök e zsinat üléseit megakarták akadályozni: mint futkostak ide s tova, hogy megakadályozzák azokat az előterjesztéseket, melyek által büszkeségöket és jövedelmeiket csorbitva hitték; s mint keresték magoknak saját érdekeit szempontjából a szavazat-többséget“. Guicciardini (Hist. lib. IV) azt írja, hogy „a mint a papok hatalmasodtak és vagyonosodtak, kevesebbet-kevesebbet gondoltak a vallással. A vallás hatalmát csak tekintélyök emelésére és arra használták, hogy a népnek új törvényeket alkossanak“. Ha mindezeket fontolóra veszszük, bizony elmondhatjuk, hogy csupán az első jeruzsálemi gyűlésen lehetett jelen a szentlélek; a többi zsinatokat messze kerülte, a mit kétségte-lenné tesz az, hogy egy későbbi zsinat legtöbbnyire ellenkezöt határozott az elébbivel, s ez által annak határozatait megsemmisítette, — holott ha a szent lélek vezette volna azokat, következeteseknek kell vala maradniok.

szetrajzi és időtani adatokat nyújt a bibliamagyarázónak az egyes könyvek kellő megértésére. A hittan útján kifejti az egyes könyvek természetét, célját s megtanítja a keresztény vallás tanításait. Az egyháztörténet útján pedig megtanítja az egyház keletkezésekor előállott iratok megértését, és a későbbi tanok kifejlését.

E tárgy feloszlik 5 tanulmányra.

1.) Az első tanulmány, az irodalom története, a mely előadja azokat a körülményeket, melyek közt az apostoli iratok létrejöttek. Továbbá ismeretet nyújt az egyes ős ker. iratok eredetéről, céljáról, tervéről, valódiságáról, az egyes szerzőkről és az olvasokról.

2.) A második tanulmány a kánon történetét tárgyalja, vagy is azt, hogy az egyház miként választotta ki és gyűjtötte össze az egyes ker. iratokat.

3.) A harmadik tanulmány a szöveg története. Ez előadja a szöveg történetét az iratok keletkeztétől a könyvnyomtatásig. Továbbá ismertetést nyújt az eredeti példányokról, az egyes kéziratokról, a különböző variánsokról és recenziokról, mint szintén a szövegnek részekre és versekre való felosztásáról.

4.) A negyedik tanulmány az újtestamentomnak régiebb és újabb nyelvekre való fordítása történetével foglalkozik.

5.) Az ötödik az exegesis története, mely azt mutatja meg, hogy az egyes felekezetek, pártok és theologiai iskolák miként magyarázták az újszövetség könyveit.

A menynyiben tehát mi nem csak irodalomtörténeti szempontból vesszük vizsgálat alá az újszövetség könyveit, ennél fogva nem tehetjük, hogy néha néha egy-egy viszszapillantást ne vessünk az ó testamentom könyveire is.

Az „újtestamentomi iratok történetének“ ily módon való tárgyalása majdnem egészen új tudomány. Tettek ugyan a régiek is kísérletet ez irányban, mint Chrysostom ¹⁾, Athanasius ²⁾, Hieronymus, Ambrosius, Junilius ³⁾, Cassiodor ⁴⁾, Augustin ⁵⁾, Hadrian ⁶⁾, de mindezek csupán kísérletek és inkább az újtestamentomba való bevezetések voltak. Az e tárgybani komoly kísérlet a reformációval kezdődik. Azelőtt a szellem nem tudott kibontakozni

¹⁾ Synopsis Sacrae Scripturae. ²⁾ Fragm. Epist. Fest. et Synops. S. Script. ³⁾ De partibus legis div. lib. II. ⁴⁾ De instit. div. Scripturarum, aut de div. legibus. ⁵⁾ De doctrin. Christ. ⁶⁾ Εἰσαγωγή εἰς τὰς θείας γραφάς.

a hagyomány uralma alól, hogy ama történeti ismeretre tehessen szert, a melyet ily kritikai vizsgalódás igényel.

De közvetlen a reformáció se hatott kedvezőleg e tudomány kifejllesztésére, mert mind a katolikusok, mind a reformátorok dogmai kérdésekkel voltak főleg elfoglalva. Mind azáltal még is tettek e korszakban lépéseket e tudomány érdekében, még pedig legelőbb is a róm. katolikusok. Ők ugyan is azt hitték eleinte, hogy tudománnyal a protestantizmust legyőzhetik. Ez okból sokat dolgoztak a 16-ik százban és a 17-ik elején. Ők össze kezdték gyűjteni az adatokat és azokat feldolgozni. Közülök leginkább kitűnnek Santes Pagninus¹⁾, Sienai Sixtus²⁾, J. de la Haye³⁾, és Richard Simon⁴⁾.

Utánok mindjárt a reformátorok veszik kezökbe e tudomány kezelését. Általuk sokat fejlett a bibliai könyvek története. Azonban egészen a 18-ik száz esztendőig minden ez irányban tett dolgozatok kezdetleges műveknek maradnak a kritika hiánya miatt. A reformátorok és hiveik közül kitűnnek Luther⁵⁾, Kalvin⁶⁾, Walther⁷⁾, Calovius⁸⁾ Rivet⁹⁾, Heidegger¹⁰⁾, és Walton¹¹⁾.

A mult száz esztendőben Semler¹²⁾ és Michaelis¹³⁾ kritikai alapot adtak e tudománynak. Ugyanezt az utat követték a jelen száz esztendő elejétől kezdve a theologusok¹⁴⁾. És ez úton sokat közeledtek az igazsághoz, bárha némely kérdéseket még taláalomra oldottak meg. Később a mint a kritika jobban mivelve lőn, határozottabban kifejezték egyesek kételyeiket, s igyekeztek kimutatni a kritika jogosultságát¹⁵⁾. Még később egészen új stadiumba lépet e tudomány, mikor a kritika újabbi nyomozás alá vette az egyh. atyák munkáit, s az apostoli korszak viszonyait és ezek által mintegy újra alakította az újtestamentomi irodalom történetét¹⁶⁾.

¹⁾ Santes Pagn. Isagoge ad ss. literas. 1536. ²⁾ Sixt. Sien. Bibliotheca Sancta. 1566. ³⁾ Prolegomena in V. et Nov. Test. 1660. ⁴⁾ Histoire critique du V. T. 1678. — Hist. crit. du N. T. 1689. — Hist. crit. des vers. du N. T. 1690. ⁵⁾ Luther's Werke. ⁶⁾ Calvin Opera. ⁷⁾ Officina bibl. noviter adaptata. ⁸⁾ Criticus sacer biblicus. ⁹⁾ Isagoge ad S. Script. ¹⁰⁾ Enchiridion bibl. ¹¹⁾ Appar. bibl. chronol. — topogr. — philologus. ¹²⁾ Richtung u. Schrift. u. deren Bedeutung für die Wissenschaft. — Abhandl. v. freien Gebrauch. des Kanons. 1771—1775. 4 köt. ¹³⁾ Einleit. in d. göttl. Schrift. des N. T. 1750. ¹⁴⁾ Eichhorn: Einl. in. d. A. T. 1780; Apocryph. 1795; ins N. T. 1804. — H. Cludius: Uransichten d. Christenthums. 1808. ¹⁵⁾ De Wette: Einl. in. d. Bibel des A. u. N. Test. 1817. 1826. — Schleierm: Einl. ins N. T. 1845. ¹⁶⁾ Credner: Einl. in. d. N. T. Geschichte d. N. T. Kanons. — Bleek: Einl. ins A. u. N. T. Berlin. 1850.

A protestantizmusnak ilyen törekvése mellett háttérbe szorult a római egyház a 18. és 19. százakban, annyival inkább, mert átlátta végre, hogy tudományával nem győzheti le a protestantizmust. Vannak ugyan ez időből is munkák róm. katolikusoktól ¹⁾, de a vetélkedés miatt ezek is hátramaradtak az idő szellemétől.

Mindenek mellett, — habár egyesek, mint Baur, De Wette, Ewald, Mill, Credner s mások jeles műveket irtak is, — az újtestamentom kritikai története eddig elé csak a Michaelis álláspontján maradt. Én tehát felveszem a bírálat által kinyomozott és megállapított tényeket, s az elébb felállított természetes rendszerben úgy adom elé az új testamentom történetét, a mint azt a rajta átvonuló eszme, az anyag és annak kifejtése megkívánja. Ez okból látni fogjuk legelőbb is a ker. irodalom termékeit.

Simén Domokos.

¹⁾ Jahn: Einl. in d. göttl. Bücher d. A. T. 1793. — Hug: Einl. in d. Schrift. d. N. T. 1826. — Glaire. Introd. hist. et Crit. aux livres de l'A et du N. Test. 1843. — De Xivrey: Étude sur le style et le texte du N. T. 1856.

Péchy Simon, kancellár.

(1598—1640)

Péchy Simon egyike azon férfiaknak, kik Erdély politikai és vallásos történetében jelentékeny szerepet játszottak: kinek azonban, mert elég adat birtokában nem vagyunk, tüzetes életrajzát adni, nem áll hatalmunkban.

Miket ezennel hozni kívánok, csak is töredékek. De gondolom, elégségesek lesznek arra, hogy Péchy jellemét egészen más-kép tüntessék fel, mint azt a „Rajongók“ című regény szellemdus írója állítá előnkbe.

Azt hiszem, mások is voltak, kik Péchy Simont, kiről tudjuk, hogy éveken át utazott, — kit kora legmiveltebb férfiai közé számítottak, — kit fejedelmeink 25 éven át diplomatiái küldésekre használtak, — ki a kényes izlésű Bethlen Gábornak néhány éven át kancellárja volt, — ki homályos születése daczára a Kornis családba házasodott, — s kiről Kemény János fejedelem azt írja ¹⁾, „hogy bezzeg nem vala ehez (Kassayhoz, I. Rákóczy György kancellárához) hasonló sordidus ember, hanem uri viselésnek módjában volt mindenekben, és mind hadi, mind országos dolgokban, traktákban, expertus ember vala“; kiről kortársai így nyilatkoznak, s ki önerején oly magasra küzdte magát, — mondom, sokan voltak és lehetnek, kik történetünk e jelemét magassabb tulajdonokkal szeretnék a regényben felléptetve látni.

Megvallom, Péchy élete nyomozására engem e regény majdnem minden társadalmi miveltséget megtagadó jellemzése indított. Mert a mindennapi élet tanusítása szerint, a társadalmi élet magasabb igényei elsajátíthatásától az alatt született sincs elrekesztve, valamint egy osztálynak sincs arra kizárolagos kiváltsága.

Miután e véleményemnek kifejezést adtam, át kívánok térni az adatokra, melyek egy életpályát tükröznek vissza, melyből nem

¹⁾ Kemény J. Önéletirata, Szalaynál 407.

gondolom megtagadhatni, hogy ez egy rendkívüli talentum, egy tudományos és társadalmi műveltséggel felruházott férfi életpályája lehetett.

II.

Péchy eredetét homály fedi. Korában több Péchy nevű egyénnel találkozunk, de úgy látszik, egyikkel sem állot családi összeköttetésben. Kemény János szerint egy pécsi szöcsnek volt a fia.

Egyébaránt semmi különös jelenet; mert azon korban, melyben egy Hunyadi és Martinuzzi, Székely Mózes és mások, bár bölcsőjüket bibor nem ragyogta körül, majdnem a trónig küzdheték fel magokat, Péchy Simon szerencséje amazokétól nem valami eltérő.

A szombatosok énekes könyvében tőle több ének fordul elő, s ezek egyikében, a vers főkezdő betűiben, Péchy neve után e szó Boem, jön elő. Lugosi József, tanár, ki a szombatosok énekeskönyvére commentart irt, e szót Bohemusnak egészíti ki, mintha Péchy cseh eredetét jelentené ¹⁾, mi azonban oly gyanítás, mely bizonyításra vár; valamint az is, hogy ő származott bé Erdélybe, miután testvérét, Annát szintén Erdélyben látjuk, mint sárdi Simén János nejét.

Báró Orbán Elek, Péchy Simon egyik utódja, a mult század közepén kelt, előttem fekvő véghagyományja, eredetéről következő nyilatkozik: „Ez a Péchy Simon ifjantan származott bé Erdélybe, és lett Szent-Erzsébeten iskola vagy — tanító mester ²⁾.) Akkor birta a Szent-Erzsébeti jószágot Eösi Tamás³⁾. Ez özvegy ember volt, s három fiát Péchy Simon tanította, kik egymásután decedáltak, megholtak; és aztán Eösi Tamás Péchy Simont fogadta fiának, az akkori fejedelem (Báthori Sigmond) consensusából, — és ugyan a fejedelem passusával, recomendatoriájával bocsátotta peregrinatio-ra, és minthogy diariumot csinált peregrinatiojáról, melyet is könyvbe formált volt, ez a könyv a nénémről Péchy Zsuzsánáról, más sok drága könyvekkel együtt, rám maradtanak vala, és a Rákóczi revolucziokor a Gy.-Szent-Miklósi templomból generális Graven prédálta vala el, egy nagy ládával való könyveimmel s több javaimmal együtt. Ebben a Péchy Simon diariumában olvastam, hogy meg-

¹⁾ Új magyar muzeum 1851 CXII. l. ²⁾ Székely. Unitár vallás tört. 133 l.

³⁾ Mint az alább következő oklevél mutatja, nem Tamás hanem András.

indulván Erdélyből, Bukarestben a vajda mellett esztendeig volt, onnan ment Konstantinápolyba, ott a fővezér mellett tovább másfél esztendőnél lakott; átkelvén a tengeren, lement Afrikába, és Karthagoban hét esztendeig lakott: onnan megint átjött Európába, Romában és Neapolisban sok időig lakott. Neapolisból ment a Spanyol királyhoz, onnan a Portugal királyhoz, onnan Franciaországba, és aztán visszatért Erdélybe. Tizennyolcz (?) esztendő tölt peregrinatiojában, a peregrinatioiban költ írása szerint; a magyar nyelvvel együtt 12 nyelvet tudott. Az alatt Erdélyben is fejedelmváltozás lett, s ment először is a fejedelemhez az éppen lemondott, s induló félben levő Báthori Zsigmondhoz, lévén a régens fejedelem Görgényben; sietett volna menni fogadott atyjához, Eösi Tamáshoz, de a fejedelem tartoztatta, kívánta a peregrinatiojáról való sok experimentiaját hallani: hanem postát adott, ki által tudósíthassa Eösi Tamást érkezéről; az megint rescribalt, hogy siessen hazajöni, mert beteg ágyban vagyon, s a fejedelemnek is könyörgött, hogy bocsássa el; maga adott hintót alája a fejedelem, a melyben Szent-Erzsébetre ment, de érkezése után három óra felett nem élt Eösi Tamás, meghalt, Péchy Simon minden javaiban benne maradott, s a fejedelem hírével el is temette fogadott atyját. Feleségül vette el Kornis Farkas leányát . . . Nagyon elément dolgában. Succedaván Bethlen Gábor a fejedelemségbe, mikor már ez a fejedelem a magyarországi koronát is elnyerte volt, ekkor már Péchy Simon volt az in mediator a Bethlen Gábor és a római császár accordálásukban. Ezekben az időben aquirálta Péchy Simon a Balázsfalvi, Radnóthi dominiumokat, de akkor Csanád, Nagy-Csergő, Sorostély és Holdvilág is Balázsfalvához való volt, ezenkívül is nagy sok jószágot szerzett volt.“

Az itt elbeszéltekből csupán 18 évi utazását nem irhatjuk alá, mert ha 18 évet utazik, akkor a később kelt fejedelmi adománylevelekben azon kifejezés, hogy kora ifjúságától a fejedelmeknek szolgálatokat tett, ¹⁾ elé nem fordulhatott volna.

Szent-erzsébeti iskolamesterségére szintén megkivánjuk jegyezni, hogy azon időben az unitáriusoknak ott ugy nevezett particulárok volt.

Az általa megtanult nyelvekről, Kemény János így folytatja :

¹⁾ A primis juvenutis suae tett hivatali szolgálataiért, mond a Balázsfalvi adomány-oklevél J. Kemény Diplomatarium VII. 177.

„igen tudós, mind a theologiában mind egyéb arsokban, deak, gögög, zsidó, chaldeai nyelvekben“.

Viszszajövetele éppen Báthori Zsigmond első lemondása, 1598 apr. napjaira esik, s alkalmasint kétségbe kell vonnunk azt, mintha Eösi még csak három napot élt volna, mert Báthori Zsigmond, mikor az alább következő okmány kél, már egy hónappal azelőtt lemondott, s apr. 15-én ki ment volt Erdélyből.

Minő feltételek mellett fogadta Eösi Péchy fiává, s mily okmányt adott ki visszajöveletekor, gr. Kemény József Appendix Diplomatarii című gyűjteménye után jónak látom ide iktatni, mint következők:

Mi Sámsondi András Deák szőkefalvi és Jankó Balázs sárdi, adjuk emlékezetre ez mi levelünket, hogy mi előttünk az vitézlő szent-erzsébeti Ősi András személye szerint szembe lévén, minden atyjafiainak, rokonságinak, egyebeknek is mindeneknek kiket ez alatt megirt dolog illetve, vagy jövendőben illethetne, terheket magára vevén, tön ilyen vallást: mivelhogy ő sok esztendőktől fogva nyavalyás ember volt, magával is tehetetlen, most is azonképpen, és azolta Péchy Simon Deák öt nem csak úgy mint szolga, hanem annál felyebb való hűséggel, szeretettel szolgálta, magának és jószágának, marháinak gondját viselte, annak felette látván Péchy Simonnak tökéletes jámborságát, emberségét, nemes erkölceit, és hogy mint fejedelemnek, s az hazának szolgálatjára alkalmas és elegendő ember lenne, mind az okon Ősi András magtalan ember lévén, azta Péchy Simont fogadá örökös fiának, szintén mintha ő szülte volna, és minden jószágában, örökségiben ő maga után haeresinek és successorának vallá, kiért ez után nem Péchy névvel, hanem Ősi Andrásról és úgy mint az ő atyai nevérol Ősi Simonnak, neki tulajdon fiának nevezessék ez napságtól fogva. Az Ősi András jószági pedig ezek: Andrásfalva és Oláh Hidegkut egész faluk, Ujlak nevü telek, négy falu határa, Sárdi, Pipei, Oláhsákkodi portioja, ezek Küküllő vármegyében, ismét Szt.-Erzsébeti udvarháza és ottan való portiója, Magyar-Hidegkuti, Magyar-Sákkodi, Nagysolymosi, Bözöd és Alsó-Boldogaszonyfalvi portioi, Udvarhelyszékben, alias, Kereszturszékben. Ezek felett Lapádi portioja Fejérvármegyében, vagy ha a székelyek jobbágyságban maradnak, evel Cziriákfal-

va, Geber t f a l v a Udvarhelyszékben. Mindezekben a fenn megnevezett jószágokban, és ezekhez tartozó mindenféle határiban és örökségiben, akármi névvel neveztesse nek, fogadja fiává, az mái napon ezt az megnevezett Simont örökös képpen fiuról fiura, és ez az az minden jószágát neki vallja, hagyja és köti azon igazsággal, és folyásával, kivel ő is birta, mindez jószágokról privileg és egyéb leveleivel egyetemben. Mely dolognak bizonyosságára adtuk ezen levelünket pecsétünkkel megerősítettet, mely költ Sz. Ersébeten Udvarhelyszékben. 1598-ban pünkösd havának tizedik napján.

III.

Az előadott módon tudományhoz, tapasztalatokhoz s a szép birtokhoz jutván, csak hamar megnyitl előtte a pálya.

A mint hazajött, viharos korszak állt bé. A kormány egyre változott. 1598 aprilisétől Mária Kristerna, Báthori Zsigmond, Báthori Endre, Mihály vajda, Básta váltogaták egymást fel: míg nem Székely Móses fellépésére Báthori Zsigmondot 1601 jan. ismét viszahozák, s harmadszor lépteték trónra.

Mi része volt Péchynek sogora, Székely Móses e vivmányában, nem látjuk jelezve: anynyit látunk mégis, hogy Péchy a bejött Báthori Zsigmondnak 1601-ben titoknoka lett; mint ilyet a fejedelem 1602 maj. 12-én örökölt javaiban megerősíté; s hogy ugyan-ez év juliúsában az ismét tronvesztett Báthori Zsigmondot mint titoknoka kíséré el Lengyelországba.

Mikor jött haza, nem látjuk felderítve. Ez idő után csak pár év mulva Bocskai alatt tűnik fel ismét, mint Bocskai kedvence, és Magyarhonban mellette levő belső titoknoka. Mint ilyennek Bocskai 1606 apr. 25-én okmányt adott ki, melyben a fenörökölt, s Báthori Zsigmondtól elismert javaiban újra megerősíté. Ez okmány melynek eredetije birtokomban van, s szintén most jelenik meg először, így hangzik:

Stephanus Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris, generosis Egregiis et Nobilibus Caspari Beöleóny, Joanni Bibarczfalvy alteri Joanni Palosy, Ambrosio Barkay et Stephano Somogyi juratis seribis et

Notariis majoris Cancellariae Nostrae, de Curia nostra ad id specialiter transmissis; Wolfgango Bethlen de Bun, Joanni Semien de Sárd, Francisco et Stephano Darlacy seniori de Cikmántor, Georgio et Balthazari Geréb de Szt.-Márton, Michaeli Nemes, Nicolao Járm y, Michaeli Simon de Szökefalva, in Comitatu de Cüceölleö, item Balthazari Károli vice Comiti Joanni Rákosiu, vice judicem judicialium comitatus Albensis Transylvaniae, Ladislao Elekesy de Enyed, in dicto Albensi, Nicolao Semien, Petro Mihály de Kadács, Joanni Lörincz, Benedicto Lukács de Uj Székely, Andrea Gereb de Fiadfalva, Petro Szabo, et Ladislao Kovács de Uj-falu in Sede Siculicali Udvarhely, presentes nostras visuris salutem et gratiam nostram. Cum nos literas illas consensuales, serenissimi Sigismundi Bathory alias Principis Transylvaniae, quibus mediantibus Generosus quondam Andreas Eösy de Szt.-Ersebet, Generosum Pechium intimum Secretarium nostrum fidelem sincere nobis dilectum, in filium proprium naturalem et generationalem, (igy) certis et evidentibus de causis adoptasse, elegissetque, ac universorum bonorum, nempe totalium et integrarum possessionum Andrásfalva et Oláh Hidegkut, ac Praedii in territorio possessionis Ujlak existentis nuncupatarum, porcionumque possessionariarum in Sard, Pipe, Oláh-Zsákod in C. de Kúkeölleö, et Szt.-Ersebet, domusque et Curiae Nobilitaris in eadem, ac M.-Hidegkut, Magyar-Zsákod, N.-Solymos, Bözöd et Alsó-Boldogasszonyfalva in sede Siculicali Udvarhely, alias Kereszturszék vocata, nec non in Lápod nuncupatis possessionibus in Albensibus Transylvaniae comitatibus existentibus habitorem, in literis adoptationalibus consensualibus, et nostris superinde confirmationalibus praemissorum et denotatorum, aliorumque jurium suorum, tam mobilium quam immobilium quovis nominis vocabulo vocitatorum, eo jure et proprietate iisque literis privilegialibus, aliisque literalibus instrumentis super memoratis confectis et emanatis, quibus annotatus Andreas Eösy tenuit et possedit, tenendorum et possidendorum praedictum Simonem Pechy, tanquam verum legitimumque haerodem et successorem constituisse, et factus esse dinoscebatur, vigore aliarum literarum nostrarum confirmationalium superinde confectarum et emanatarum salvo jure alieno clementer approbaverimus, ratificaverimus, et perpetuo valituras confirmaverimus. Attentis praeterea et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis, gratissimisque obsequiis praenominati

generosi Simonis Pechy, quo ipse cum antea semper Principibus Transylvaniae, praedecessoribus nostris, tandem nobisque, cum in aliis negotiis fidei et diligentiae Suae commissis, tum vero in hoc, quo ad praesens fungitur munere a secretis nostris, continue lateri nostro adhaerens, constanti fidelitate, et sincera animi promptitudine exhibuit et inpendit, ac in futurum quoque exhibiturus et inpensurus est. Totum etiam et omne jus regium si quod praedictis possessionibus, portionibusque possessionariis, praedio, et domo seu Curia nobilitari in eisdem etiam aliter qualiter quunque existent vel habentur, aut eadem et idem, nostram personam quibusquaque causis viis, modis et rationibus concernent, collationes, simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad eadem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Simoni Pechy, ipsiusque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, in perpetuum gratiose dederimus donaverimus et contulerimus; velim usque eundem Simonem Pechy in dominium dictarum possessionem, portionumque possessionarium, praedii item, et domus seu curiae nobilitaris, dictique juris regii in eisdem qualiterquaque habiti, per vos legitime facere introduci. Super quo vobis harum serie comittimus et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus etc. (itt a statutoriák szokott irmodorában a fenebbieket még egyszer elé számlálván, végződik) Secus non facturi. Datum in libera civitate nostra Cassoviense, die vigesima quinta mensis Aprilis, Anno domini milesimo sexcentesimo sexto. Alól középben rá nyomott ostya pecsét Bocskai czimerével. ¹⁾

Ezen okmány, mely Péchynek fogadott atyjától kapott javait Bocskai részéről is biztosítja, nyilván kifejezi, hogy Bocskai mellett mint belső titoknok szolgált; s Bocskainak mily kegyébe jutott, mutatja az, hogy Bocskai őt 1606 dec. 17-én tett végrendeletében Alvinczi Péter, Örvendi Pál mellé, végrendelete egyik végrehajtójának nevezte ki. ²⁾

Hogy Rákóczi Zsigmond fejedelemnek szintén szolgálatokat tett, mutatja, hogy Szent-Pétert, Berkenyest neki 400 forintban inscribálta. Azonban az öreg Rákóczi nem bírván magát fentartani, miután az ország rendei Báthori Gábor behozatala iránt folyást

¹⁾ Másolata, Bocskai Liber Reg. III. I. 1. — ²⁾ Romy Monumenta II. 315.

egyezkedtek, a hozzá küldött követség között Péchy Simont is ott látjuk; sőt 1608 elején, midőn a rendek Báthorihoz egy küldöttséget indítottak, melynek feladata rolt Báthori trónra lépését és Rákóczi lemondását formulálni, a kiküldetéssel Rákóczi és a rendek részéről Péchy és Szilvási Boldizsár tanácsos bizattak meg. ¹⁾

A trónra lépett Báthori Gábor Péchy 1608 máj. 27.-ről kelt adománylevelében, mint a Báthori ház régi hívét, a rendek által rábizott hozzája küldetésének megemlítésével, Szt.-Péter és Berkenyes s a hozzá tartozó részjóságok birtokában szintén megerősítette. ²⁾

IV.

Mily szerepet vitt Báthori Gábor alatt, nyomait nem ismerjük. Ugy látszik alatta tanácsosi méltóságra emeltetett. Fénykora Bethlen Gábor felléptével kezdődik, ki alatt, mindjárt kezdetben, mint ország kancellára, tehát a hon legmagasabb méltóságában jelenik meg.

Bethlen Gábor felismervén benne a talentumot, bizván eszében és tollában, az 1614 máj. 1-re hirdetett hongyülésen, II. Mátyás király jogtanácsosaival egyezkedni Péchy-t bizta meg. II. Mátyás Bethlen Gábor fejedelemsége elismerése feltételéül Váradot kívánta: e felett a királyi felhatalmazottak Péchyvel hosszas szó és tollharczba bocsátkoztak, mi végre is máj. 12-én minden eredmény nélkül félbeszakadt. Azonban Péchy oly tetszést vivott ki a fejedelemnél magának, hogy 1615 január 7-én őt a balásfalvi kastély és urodalommal jutalmazta. ³⁾ •

A félbeszakadt egyezkedést, ha a magyarhoni nagyok Homonnai Erdély elleni fellépésének ellen nem szegülnek, Bethlen fegyverrel megátadása követte volna. Azonban a magyarhoniak ellenmondása, s Bethlen Gábor eszéye elfordítá a vihart, márt. 2-án követeket küldött: tractát kezdettek, s 1615 máj. 6-án alá lón irva a nagyszombati tracta, mi által II. Mátyás Bethlen Gábor fejedelemnek elismerte. Erdély részéről e követség élén a mi Péchy Simonunk állott, mint kancellár, s alkalmasint ezen eljárása jutalmául kelhetett Bethlen Gábornak azon adománya, melynél

¹⁾ Erdély történelme IV. 191. — ²⁾ Báthori G. Liber regiusa IV. 43. —

³⁾ Kemény Jos. Diplomatar VII. 177.

fogva 1617 jan. 20-ról „azon érdemeire, melyeket a fejedelem beiktatása óta tanusított, Küküllőmegyében: Petend, (?) Péterfalva, Szancsal, Ponárd (tán Pánád), Iklód, Szépmező, Bénye, Szpin; Fejérmegyében, Enekő (?) nevű falukkal ajándékozta meg. S ezzel Péchy a hon leggazdagabb fiai, a hon legnagyobb emberei közé jutott fel. Szerencse csillaga tetőpontjára emelkedett.

V.

Azonban szerencséje délpontján nem soká tarthatá fenn magát, csillaga váratlan sebes homályosulásnak indult. Szolgáltatott-e valódi okot, hogy Bethlen Gábor bizalmát elveszítse, vagy tán csak Bethlen Gábor nem örömet látott oldala mellett oly férfit, ki tán terveiben nem bizott feltétlenül, — még mind nem birjuk felderíteni.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábor, a mint fejedelmi székében megerősödött, Bocskai nyomdokait követve, a magyar tron helyreállítása nagy munkáját tűzte céljául. E végre 1619-ben seregét felülteté, s csakhamar a lett a következménye, hogy a magyarhoniak egy része Bethlen Gábort előbb fejöknek, majd fejedelmöknek, végre királyoknak választák. Ezen lépések igen természetesen II. Ferdinánd királyt is fegyverre kelték; a háboru folyt, Bethlen Gábor a csehek is felkölté; a császári seregek itt és ott megoszolva harczoltak; a katholicus hatalmak 1620 sept. Csehországra rontottak; Bethlen, hogy a csehekot megsegítse, Péchy Simon alatt néhány ezer embert Csehországba indított: — azonban nov. 8-án Prágánál a csehek teljesen tönkre veretének, a nélkül, hogy Péchy a csatára megérkezett volna.

Ez órától fogva Péchy a gyanúsítás folytonos üldözésének volt kitéve.¹⁾ Mint a ki saját erején emelkedett fel, s nem támogatták hatalmas családok, az utána következőknek célpontjává lett. Lehet, hogy gazdagsága és tudományának érzete, a fejedelem és környezetével szemben, tulbizakodottá tette, mihez a szerzési és kitűnési vágy is hozzájárult: elég, hogy ez órától Péchy sem az ország, sem a fejedelem osztatlan bizalmát többé nem bírta.

Péchy szerencsétlenségéhez még annak is hozzá kellett járulni, hogy az 1621 tavaszán megnyitott háboru igen kedvezőtlen

¹⁾ Kemény János önéletírása 10. l.

kilátások mellett kezdődött. Bethlen Gábor Kassáról Bécs ellen indulván, mártiusban a Duna partján fekvő Haimburgot ostrom alá vette. Azon hír terjedt, hogy a várórség csak azt várja, hogy a támadás szerveztesse, rögtön feladja magát: Bethlen Gábor marc. 24-én a nádort és Apponyi Pált, az erdélyiek közül Jakosich Andrást és Péchy Simont egyezkedésre küldte ki. Megkísértették az egyezkedést, de nem sikerült. Erre ostrom következett, mi azonban sok ember életébe került, mert a várórség feladási szándéka csak színlett vala.

Ezen egyezkedés és ostrom megsemmisülése Péchy szerencsését teljesen eltemeté. A nádor és Apponyi Bethlentől elpártolván, Bécsbe mentek; több magyarhoni főúr, kétségbe esve Bethlen Gábor további szerencséje felett, szintén elhagyá. Péchy szintén azon gyanuba jött, mintha 40,000 tallérral megengedte volna magát vesztegettetni. ¹⁾ Igaz vagy nem, sem a körülmények, sem a történelmi adatok nem deríték fel. Azonban anynyi tény, hogy Bethlen Gábor kegyét teljesen elvesztette; s miután az erdélyi hadak az engedelmességet felakarák mondani, s Bethlen Gábor hazabocsátá őket: pünkösöd hetében Váradon Péchy arra ébredt, hogy Kamuthi Balázs szobájába lépett, s a fejdelem nevében foglyul ejté. ²⁾

Egyelőre Szamos-Ujvárra záratott.

Nymbusának egyszerre vége lett. Neje Kornis Judit, ez év mátiusában meghalván, Péchy támasz nélkül látta magát.

VI.

Péchy elfogatása mintegy jeladás volt teljes megbuktatására. Kancellársága Kovácsoczi Istvánra ruháztatott. Vagyona meg lett támadva.

Az alulról emelkedett embereknek közös szerencsétlenségek, hogy mihelyt állásukat elvesztik, miként a földről felemelt Ant-haeus elvesztik erejüket.

Mint gazdag, sok új szerzeményekhez jutott ember, nem csekély martalék volt a szintén gazdagodni vágyó udvaroncoknak, kik kezet nyujtottak arra, hogy teljesen megsemmisítsék.

Szellemi fensősége most már csak vesztese mérlegében szolgált suly gyanánt.

¹⁾ Erd. tört. Adatok. I. 232. — ²⁾ Kemény J. önéletirata 9. l.

Csak is így következett bé azon fogsága, melyben soha el nem íteltetett, mert az árulást reábizonyítani nem bírák. Azonban hogy menyire megkivánták alázni, fentartja azon levele, melyet szamosujvári rabságából, jul. 30-ról Bethlen István gubernatorhoz intézett.

E levélben, mely inkább kérelemlevél, annak elmondása után, hogy a levelezés, a külvilágali érintkezés megtiltatott, hogy az írás megtiltatván csak olvasás, imádkozás és sirással töltheti idejét, arra kéri a gubernátort, hogy vétesse le róla a nehéz vasat, mert mint már öreg embernek lábai dagadoznak, s jobb esetben vitesse magához, tartassa ott fogságban vagy kezesség mellett bocsátassa szabadon. A levél folyamán felhossa, mikép azt sem képzei, miért vonta magára a fejedelem ekkora haragját, miután ő a fejedelem vagy ország ellen practikát nem forralt, — felhossa, hogy a pozsoni tracta alkalmával igaz ugyan, hogy neki a német pénz igért, de azt a fejedelemnek jelentette, s az, olyszerű elfogadásában, hogy beadja, bele is egyezett volt, mindazáltal hozzá nem jutott,— a haimburgi tractáról ellenben azt mondja, hogy itt ígéretről szó se lehetett, mivel a német teljesen fenhéjázolag viselte magát; a nádor és Apponyi elpártolásában, nem csak hogy része nem volt, de tervöket vele nem is közölték. ¹⁾

E levél irálya teljesen magán hordja a mély vallásos érzelem kifejezését, s nem csak bibliai idézetekkel van előntve, de egyszerűen arra is hivatkozik, hogy practicába csak azért sem bocsátkozhatott volna, mert tiltja azt vallása.

VII.

Hogyan tölté rabsága többi idejét, nem látunk reá adatott. A mint forgalomból kiesett, mint régi pénz, elveszté jelentőségét. Hogy mikor szabadult ki, arra sem bírnk felelni; csak isménti életjele gyaníttatja, hogy Bethlen Gábor halálával, e szerint mintegy kilencz év mulva kapta vissza szabadságát.

A mint fogságra esett, jószágait egyszerre megtámadák. Legszébb jószágát, a balázsfalvi uradalmat, melyhez Túr, Csifud, Veze Sz.-Patak, Mártontelke, Szépmező, Ladormány, Tothfalu, Iszpin, egész faluk, s a bényei, szancsali, panádi, ikoldi részjószágok tar-

¹⁾ Erdélyi Tört. adatok III. 350—57.

toztak, — úgy szintén Sorostélyt és Péterfalfvát, a hozzá tartozó részjóságokkal iktári Bethlen István a fejedelem testvére foglalta el. Péchy csakhogy többi jószágait visszakaphassa, 1630 febr. 27-én Bethlent a birtokban benne hagyá. ¹⁾ De a midőn felderült, hogy a fejedelem Balázsfalfvát a Bethlen István fiának, Péternek vég hagyományozá: fellépett, s 1631 aug. akép békélték el, hogy Balázsfalva oda marad ugyan Bethlen Péternek, de kárpótlásul helyette, a vécsi várhoz tartozó Köbölkut, Paszmos és Visolya egész falukat s pár rész jóságot kapott; a mellett azon egyezményre léptek, hogy a melyik előbb kihal, az ezen jóságokat a másakra vissza szálítsa. De mivel úgy látszik, Bethlen Péter a kölcsönös egyezkedés pontjait nem tartotta meg: Péchy ezen egyezkedésnek, Zsuzsa Gál Ferenczné, Krisztina Farkas Ferenczné, Judith Angyalos Istvánné nevében, 1637 jun. 5-én ellene mondott.

Egy más jószágát, Ecselt, mi részint Megyesszékbén, részint Fejérmegyében feküdt, Bethlen Gábor szabaddá tette vala, azonban Péchy a pert ezek ellen is megindította, s a per 1631 nov. 15-én avval végződött, hogy az ecseliek Péchynek 1700 frtot fizetek.

E szerint ismét tekintélyes vagyonhoz jutott; de a közügyekben szerep többé számára nem nyilt; s hogy még ezután is a hon előkellői közé számíták, arra nézt felemlíthetjük, hogy a midőn I. Rákoczy Gy. az ellene harczra kelt Bethlen Istvánnali csatája után 1636 nov. 6-án Boros-Jenőn békét kötött, a Bethlen Istvánnak kiadott biztosító okmányt, a táborban jelen volt főurak közt Péchy Simon is aláírta.

VIII.

Adataink sokkal hiányosabbak, mintsem Péchy tüzetes jellemrajzát adhatnok, s életrajza mozzanatait lélektani alapokra fektethetnök. Minden bevezetés nélkül felemlítjük, hogy tárgyalásunk hőségnek nem volt elég az elbeszéltek bukás; mert alig emelkedett fel, még nagyobb bukásnak ment elibe.

¹⁾ Kémény Jos. Diplomatar. VII. 483. ²⁾ Kémény Dippl. VII. 557. 565

³⁾ Kémény Dippl. VIII. 151. ⁴⁾ Kémény J. Dippl. VII. 511. 533. ⁵⁾ Okl. Uj magyar Muzeum 1856. 246.

Péchy kora egy volt a legfánátikusabbak közül. A theologus és politikus csak nem egy fogalom. A fejedelmek benn és künn, mintegy divatot csináltak abból, hogy országukat tüzzel vassal egy vallás procrustes-i ágyába fektessék.

Olvasóink figyelmét e sorok írójától, ugyan e folyóiratban közölt „A szombatosok Erdélyben“ czimű tanulmányára utalva ¹⁾, csak mint tényt említjük fel, hogy azon időben különösen Udvarhelyszékben a szombatosság igen el volt terjedve, s hogy a XVII. század elejétől ez ideig folyvást üldözték.

I. Rákoczy György szintén üldözöbe vette. Az 1635. aug. 29-ki fejevári országgyűlés a szombatosokat fő és vagyonvesztés terhe alatt valamely más bevett vallásra térésre hitta fel, — az 1638 apr. 13-ki gyula-fejevári gyűlés már oly keményen lépett fel, hogy jul. 1-én Dézsre megidézte őket.

Péchy Simon e fellépés által igen közel volt érdekelve. Mint tudjuk, a szombatosságot Péchy fogadott atyja, Eőssy András kezdette, s bár legkisebb nyomát sem látjuk, hogy Péchy mig fényes hivatalait viselte, szombatos lett volna: meglehetős gyanunk van, hogy 1621—1630-ig tartott fogságában, mint elkeseredett ember, magát szent elmékedésekre adta, mint orientalista a bibliába mélyedt, s hogy a mikor börtönéből kijött, azt mint szombatos hagyta el. Fenmaradt valóságos énekei, s azon hagyomány, miszerint a ma már részben zsidó vallásra tért Bözödújfalut egy éhség alkalmával gabonaosztással térítette át — még akkor is jelzenék, ha az itt következő események nem igazolnák.

A dézsi gyűlés megnyílt. 1638 jul. 7-ikén a szombatosokra a fő és vagyonvesztést kimondák; s oly sokan kerültek rabságra a mint a kronikások magokat kifejezik, a várak alig győzék őket békókkal. Péchy Simon szintén megszententiaztatot ²⁾ visszaszerezett javait, u. m. Paszmot, Visolyát, a répafalvi, korod-szent-Mártoni, udvarhelyi, szénaverősi, fületelki, korodi, solymosi, kis-szöllősi részjóságait, s magát Szent-Erzsébetet is elvesztette.

Péchy tehát ismét fogságba került, még pedig ez úttal Kövárba. Az okmányokat, melyek alapján kiszabadult, már közreadtuk ³⁾. Az egyik okmány egy kezes levél nov. 11-ről, melyben Erdély főrendei Péchyért 10,000 ft. kezességet vállalnak; egy másik-

¹⁾ L. Keresztény Magvető IV. 244—26. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. IV. 50.

³⁾ Keresztény Magvető IV. 255.—260. l.

ban Péchy az elébe tett feltételeket elfogadja: lemond a szombatoszágról; elfogadja, hogy Erdélyből engedelem nélkül el nem távozik; s ennek ellenében Szent-Erzsébetet, melyhez helyt s a szomszédos falvakban 70 jobbágy tartozott, a fejedelem az ő és neje életéig visszabocsátotta. Ez utolsó okmány 1639 májusában aláíratván, másodszer is megszabadult.

Azonban a végső csapást Péchy nem élhette tul; nem soká 1640-ben meghalt, a nélkül, hogy javait visszaszerezhetette volna. A menyinyiben Erdély határát át nem lépheté, Benkőnek némi igaza van, hogy honesta custudiában hala el¹⁾.

Tanuságos életpálya. A honnan emelkedett, oda jutott vissza. A miért Eőssy fiáva fogadta, hogy tévelygésének terjesztője legyen, ebbeli fatumát, úgy látszik, nem kerülhette el. De csak úgy látszik, mert anynyival tartozunk életpályájának, miszerint kimondjuk: láttuk felemelkedni, láttuk megbukni: a tény előttünk áll; de felemelkedésének okait nem ismerjük, bukása okai történetileg bébizonyítva nincsenek.

IX.

Hátra van még, hogy családi életére némely megjegyzéseket hozzunk.

Péchy Simon kétszer nősült. Első neje Kornis Judit, homorod-szent-páli Kornis Farkas leánya. E szerint először Erdély legelőkelőbb családai egyikébe házasodott. Székely Mózes fejedelemnek sogora lett.

Kornis Judit 1621 mart. meghalván, első fogságából kiszabadulta után másodszer is nősült, Barabási vagy Barlabási Katát vévén el, ki szintén a jobb családokhoz tartozott. E neje tulélte őt.

Első nejétől egy fia s négy leánya, második nejétől egy leánya született. Orbán Elek fennemlitett vég hagyománya nyomán családfáját következően állíthatjuk össze.

¹⁾ Benkő. Geneal. Trans. II. 242.

N. N. Péchy Simon atyja.

Péchy Simon † 1640.

1-ső neje Kornis Judit † 1621.

2-ik neje Barabási Kata.

Péchy Anna,

Sárdi Simén Jánosné.

Gyermekei:

1. Fia †	2. Krisztina, Farkas Ferenczné.	3. Erzsébet, Vitéz. Gáborné, Haller Péterné.
4. Judit, Angyalosy Istvánné.	5. Zsuzsánna, Gál Ferenczné, Mikes Jánosné.	6. Margit, Gyulai Ferenczné.

Nem lesz felesleges e táblázatot kissé megvilágitnunk.

Péchynek egy fia volt, kit 18 éves korában a ló eltiport. Életbe maradt és családot alkotott öt leánya közül a négy első, első nejétől, a legkisebb Margit, a másodiktól született.

Krisztinát bögözi Farkas Ferenczhez, a mai báró Orbán család alapítója Orbán Elek édes anyja atyjához adta férjhez.

Erzsébet lón először mindszei Vitéz Gáborné, másodsor viczei Haller Péterné. Haller Péter kükküllömegyei főispán és Péchy Erzsébet 1647 febr. 25-én jószágaik felett azon kölcsönös egyezményre léptek, hogy ha fiok Péter, s leányok Erzsébet kihal, a Péchy jószág száljon a Hallerné testvére, Krisztinára. Leányuk már 1649-ben özvegy, ¹⁾ fiok Péter, később Bethlen Juditot vette volt el, de kihalt.

A harmadik, Judit, egrestői Angyalosi Istvánhoz ment nőül.

A negyedik leányát Zsuzsánnát, először Kénosi Gál Ferencz vette volt el, ki mint Orbán írja, szanta, félcsipőjü nemes ember volt, de azért adta hozzá Péchy Simon, mivel híres prokátor, s igen nagy jurista volt, Péchynek pedig minden jószága acquisitumból állott; — később e Gál Ferencz ország directora. Meghalván Gál Ferencz, zabolai Mikes János vette el. Gyermekeket nem hagyott hátra.

Az ötödik leánya, Margit, fiatal korában maradt árvaságra. I. Rákoczy György adta férjhez Gyulai Ferencz váradi kapitányhoz, a mai gróf Gyulai család Erdélybe szakadt törzséhez; s egyszersmind Péchy Andrásfalva nevü confiscált faluját Rákoczy 1644 mart. 24-én nekik adományozá. ²⁾ Köv á r y L á s z l ó.

¹⁾ Jos. Kemény, Append. Dipl. XVIII.

²⁾ Szalárdi 135, 463, 465. Kemény, App. Dipl. XVIII.

A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben I. rész

Lehetetlen a legőszintébb méltánnyal nem üdvözelniük kedves emlékü volt miniszterünk, B. Eötvös Józsefnek, fájdalom, ez utolsó művét- illetőleg jelentését, melyben alkotmányos érzelmeihez hiven, a miniszteri felelőség valódi értelmének felfogásával egyfelől számot adott az országgyűlésnek hivatalos munkálkodásáról, más felől egy hű képet kívánt feltárni a törvényhozás és az egész nemzet előtt az ügyről, melyet vezetett. Népmvelésünk érdekében egyedüli óhajtásunk, bár e jelentés ne lenne csak hivatalos irat, hanem nyujtatónk alkalom arra is, hogy az érdeklettek és érdeklődők olcsó áron kereskedés útján megszerezhessék. Ezért szükségesnek tartjuk olvasóinkkal részletesen megismertetni.

A jelentés I. szakasza szól a népoktatás tényleges állapotáról.

Ezen szakaszhoz csatolt táblás kimutatások szerint van tanköteles növendék fiu és leány 6—15 évesig:

A királyhágón túl	1,928,679
Erdélyben	356,062
együtt	2,284,741

A tankötelesek közül tényleg iskolába jár:

A királyhágón túl	1,001,041
Erdélyben	151,074
együtt	1,152,115, Mely szerént 1,132,626 gyermek, az az: a tanköteleseknek majdnem fele növekszik fel iskolázatlanul, anynyira, hogy Erdélyben a tankötelesek közül csak 40% jár iskolába.

Ezen éppen nem kedvező arányt maga a jelentés is rectifi-

cálja azon megjegyzés által, hogy az iskolába nem járók közül igen sok esik a tankötelesekül felvett 12 — 15 éves növendékekre; a kik vagy fiatalabb korukban már iskoláztattak, vagy felsőbb iskolákban járnak, vagy pedig ismétlő népiskolák hiányában tanulásokat nem folytathatják, úgy, hogy ezek leszámításával a 6 — 12 éves tankötelezetteknek 68 53 százaléka jár iskolába.

Hitfelekezetünket illetőleg az öszszefes kimutatás szerint tanköteles 6 — 15 éves növendék van:

Erdélyben 9320

Királyhágón tul 10

együtt . 9330. Ezekhez számítatván Buda-Pestről 22 különbféle vallásu, e rovatba vétetett 9352 tanköteles. Kik közül tényleg iskolába járó van 4711. Ez utobbi szám az E. F. Tanács által az 18⁶⁹/₇₀. isk. évről szerkesztett kimutatással kevés kivétellel talál.

Ha a 9330 tanköteles növendéket a 4711 tényleg iskolába járóval összehasonlítjuk, az iskolázás ügye hitfelekezetünk kebelében szomorítónak tünik fel, mind a mellett, hogy kebeli adataink valamint az állami tanfelügyelők által nyilvánosan közlött kimutatások és adatok nyomán azon meggyőződésben élünk, hogy kebelünkben a tanítás és népnevelés ügye a nehézségek daczára is aránylag megnyugtató állapotban van. Talán nem csalodunk: ugyan is, a tankötelesül felvett 9330 számból leütve egyfelől 3110 vasárnapi tanításban részesülő 12 — 15 éves növendéket, a 6—12 éves tanköteles gyermekek száma 6220 leend. S mivel — szeréntünk igen helyesen — hitfelekezetünk kebelében az iskolai kötelezettség a gyermeknek betöltött hetedik évével kezdődött, a tanittató szülők — kivált a téli hónapokban — a főtanács újabb rendeleteire sem igen hajlandók, sőt alig is képesek gyermekeiket már 6 éves korukban iskolába jártatni. Ha tehát a 7—12 éveseket vesszük valójában tanköteles és iskolázható gyermekeknek, fennebb közlött megnyugtató hitünk némileg igazolva leend.

Ha a 9330 tanköteles növendéket a 4711 tényleg iskolába járóval összehasonlítjuk, az iskolázás ügye hitfelekezetünk kebelében szomorítónak tünik fel, mind a mellett, hogy kebeli adataink valamint az állami tanfelügyelők által nyilvánosan közlött kimutatások és adatok nyomán azon meggyőződésben élünk, hogy kebelünkben a tanítás és népnevelés ügye a nehézségek daczára is aránylag megnyugtató állapotban van. Talán nem csalodunk: ugyan is, a tankötelesül felvett 9330 számból leütve egyfelől 3110 vasárnapi tanításban részesülő 12 — 15 éves növendéket, a 6—12 éves tanköteles gyermekek száma 6220 leend. S mivel — szeréntünk igen helyesen — hitfelekezetünk kebelében az iskolai kötelezettség a gyermeknek betöltött hetedik évével kezdődött, a tanittató szülők — kivált a téli hónapokban — a főtanács újabb rendeleteire sem igen hajlandók, sőt alig is képesek gyermekeiket már 6 éves korukban iskolába jártatni. Ha tehát a 7—12 éveseket vesszük valójában tanköteles és iskolázható gyermekeknek, fennebb közlött megnyugtató hitünk némileg igazolva leend.

A jelentés szerint az egész Magyarországon öszszeirt 11903 községből 1712-ben nincsen semmi iskola. azonban ezen községek közül 779 oly közel van más községekhez, hogy a gyermekek ezek iskoláiba eljárhatnak; és így csak 933 oly község van, melyben semmi iskola sincsen. Az iskolák száma: királyhágón tul 10,383; Erdélyben 2337. Unitárius népiskola — a tényálláshoz hiven — felvan véve 103, tanító 111.

A tanítók létszámát illetőleg van az egész országban rendes és segédtanító 17,792; kik közül 245 nő.

A királyhágón túl egy tanítóra esik 135 tanköteles és 70 tényleg iskolába járó növendék; Erdélyben 104 tanköteles és 44 tényleg iskolába járó.

Hogy a kimutatás szerinti 2.286,741 tanköteles 6—15 éves növendékek tanítására a törvény értelmébeni (1 tanítóra 80 növendék), tanító-erő meglegyen, a létezőkön felyül még 10,767 tanító kell.

Tanító-képezde van az országban, felekezeti 36, melyekben 1500 férfi és 130 nő tanítójelölt tanult. Állami van 14, melyekben 405 férfi és 86 leány tanítójelölt tanult.

Az iskolák jövedelmei a táblás kimutatás szerint.

Ingtalanok utáni évi jövedelem	frt	151,057·57
Tőkepénzek „ „ kamatok	„	77,075·06
Tandijakból összesen	„	503,846·09
Állami segélyből	„	40,771·51
Községi „	„	1.993,526·45
Egyházi „	„	778,482·11
Együtt		3.760,122·55

Kiadások:

Tanítók évi fizetésére	frt	3.413,047·75
Fenntartásra, építkezésre	„	193,065·90
Tanszerekre	„	43,202·05
Szegény gyermekekért könyvekre	„	22,280·85
Egyebekre	„	88,526·00
Együtt		3.760,122·55

Az eddigi számítások alapján átlag egy tanítóra Magyarországon 208 frt 87 kr. — Erdélyben 120 frt 47 kr. fizetés jut.

A rendes kiadásokon felyül a törvényhozás által népnevelésre megszavazott összszegből kiadatott:

1868 évben, 1871 szorgalmas és szegény tanítónak jutalmul 60, 80 és 100 forintos osztályzat szerint . . . 89,376 frt.

1869-ben 714 tanítónak hasonló módozattal . . 50,420 „

Tudunkra e jutalmazások felekezetre való tekintet nélkül osztattak ki.

Hitfelekezetünk népiskolái költségvetését illetőleg a következő kimutatás közöltetik:

Bevételek:

Ingtalanok utáni jövedelem 1 évre.	131	frt	8	kr.
Tőkepenzsek kamatai	148	"	88	"
Tandijból	1147	"	3	"
Állami segedelemből	—	"	—	"
Községi " "	1658	"	5	"
Egyházi " "	6660	"	39	"
Egyéb forrásokból	524	"	61	"

Együtt . 10,271 " 4 "

melyből készpénzül 4717 frt 22 kr., terményben 5653 frt 82 kr.

Kiadatok:

Tanítók fizetésére	9824	frt	52	kr.
Fenntartásra, építkezésre	276	"	—	"
Tanszerekre	71	"	52	"
Szegény gyermekeknek szánt könyvekért	56	"	50	"
Egyebekre	42	"	50	"

Együtt . 10,271 " 4 "

Hogy az iskolák jövedelmeiről és kiadásairól szóló táblás kimutatások mily adatok és kulcs után vannak felvéve, nem tudjuk, nem nyujtván arra semmi tájékoztatást a miniszteri jelentés, de azt biztosan állíthatjuk, hogy hitfelekezetünk iskoláit illetőleg hiányosak. Képzelné sem lehet ugyanis, hogy hitfelekezetünk 103 oly iskolát, melyekben átlag évenkiut 46 tanuló nyer oktatást, s a melyekre a kimutatás szerint átlag egyre 99 frt meg néhány krajczár jut, fenntartani képes lenne e csekély öszszegből.

A jelentés II. szakaszza Népiskolai közoktatásunk főbb hiányairól s haladásának legnagyobb akadályairól szól

Az akadályok és hiányok a következők: 1. Iskolák hiánya, miszerint a) sok község van olyan, hol éppen semmi iskola sincsen. b) A nagyobb községekben nincs elegendő számú iskola; úgy hogy a meglevők nem fogadhatják be a tanköteles növendékeket, például idézve van több város, anynyival kevésbbé, mert az iskoláknál sincsen elegendő tanterem. c) A létező iskolai épületek célszerűtlen volta.

Második akadály. A tanítók hiánya, menyenyiben a) Hogy csak a meglevők mellett a hiányzó iskolákat fel lehessen állítani 10,767 tanítóra van szükség. b) A képezdék nem képesek elegendő tanítót növelni még akkor sem, ha a törvény rendelete szerénti 20

állami képezde is beállíttatik. c) A képezdébe képesebb ifjak nem igen mennek, a kevésbbé képesek is csak állami köztartási segedelmezés mellett. d) A hivatalban levő tanítók nem birnak kellő képességgel. Ennek igazolásául felhozatik, hogy Zemplén megyében 17 olyan felekezeti tanító van, ki nem tud írni. e) hogy a tanítói hivattal a falusi jegyzői hivatal is össze van kötve.

Harmadik igen lényeges akadály: a népnevelésre fordított anyagi erő elégtelensége. A törvény rendelete szerint a községek egyenes adójuk 5%-át vethetik ki a községi népnevelés költségei fedezésére; miután az ország 50 millió egyenes adójának 5%-a 2.500,000 forint, s a kimutatás szerint jelenleg is 3.760,000 frt fordíttatik a köznevelésre, világos, hogy a törvény által rendelt alap távoiról sem elégséges a köznevelés költségei fedezésére, hisz ha a szükséges tanító személyzetet kellőleg beállítjuk, s annak a törvényben megállított fizetés minimumát vesszük számításba, a 25 ezer rendes és 3500 segédtanító évi fizetése 8.200,000 frt. Ez összeghez kell számítani még a fenntartási és beruházási tetemes költségeket.

Negyedik akadály a jelentés szerint a népnevelésnek: az iránta sok helyen tapasztalható részvétlenség és közönyösség. Örvendetes jelenségül említi ugyan a jelentés, hogy az utóbbi időkben, különösen a népnevelési törvény megalkotása után, a népnevelés iránt eddig nem mutatkozott érdeklődés keletkezett közönségünknel; de ez még nem vált olyan általánossá, hogy kellő gyümölcseit megteremhetné. Sőt a szülők, községek, megyei- és községi hatóságok részéről mutatkozó közönyösség tetemesen zsibbasztja a kormány törekvéseit.

A szülők nem csak hogy nem sietnek gyermekeik taníttatását eszközölni, sőt az iránt idegenséggel viseltetnek. Gyermekeiket nem jártatják iskolába, s azokat nem látják el a legszükségesebb tankönyvekkel; a tanítás lényeges akadály a különösen, hogy a szülők téiben sem mindig jártatják iskolába gyermekeiket, s a kik jártatják is, tavasszal megszüntetik az iskolázást, s gyermekeiket pásztorokodásra, apróbb gyermekeik gondozására, sőt munkára fordítják.

A községek csak úgy tesznek valamit az iskolaügyben, ha a tanfelügyelő folytonosan nogatja. A községek hidegsége okozta, hogy a miniszter az 1869. évre megszavazott összegből alig birt kiosztani 98,000 forintot iskolák építésére, mivel a községek nem

siettek beadni kérelmeiket és költségvetéseiket. Továbbá nem szorítják reá a szülőket, hogy tanköteles gyermekeiket iskolába küldjék; nem igen van példa arra, hogy a mulasztó szülőket megbüntetnék, s a törvény által engedélyezett 5% iskolai adót kironák és felszednék.

A községi hatóságokkal szemben a tanfelügyelők nem lévén elég végrehajtó hatalommal ellátva, a megyei hatóságoknak volna hivatása és kötelessége a községeket reá szorítani, hogy törvényszabta kötelességeiket teljesítsék, s a tanfelügyelők intézkedéseit és rendeleteit végrehajtsák. A jelentés szerint a törvényhatóságok a miniszteri rendeleteket csak nagy későre tárgyalták, s akkor sem intézkedtek kellő erélylyel.

A népoktatás haladásának ötödik akadályául felhozhatnk: a vallásfelekezeti féltékenység általkeltett azon izgatások, melyek a vallásosság védelmének ürügye alatt a községi iskolák s illetőleg maga a népiskolai törvény ellen irányoztattak. A jelentés méltánylattel ismeri el az egyházaknak a népoktatás érdekében tett munkálkodását addig, míg kizárólag az egyházak kezében volt; azonban a közlött kimutatások meggyőzőleg tanusítják, hogy e munkálkodásnak nincsen csak megnyugtató eredménye is. A XXXVIII. törvénycikk a jelentés szerint az egyházaknak nem ellenül lépett fel, hanem segélyökre jött; azért csak a köznevelésnek okoz kárt azon fájdalmas tény, hogy a törvénnyel mesterkéltten ellentétbe helyeztetnek a vallás és egyházak érdekei.

Végül lényeges akadályul hozza fel a jelentés a kormányközégek kevés voltát, s hogy a törvény értelmében beállított 41 fő- és 14 másod tanfelügyelő a szervezkedés és megindítás nehéz munkájában nem elegendő, miután egy-egy tanfelügyelőre 300—500 község is esik.

A jelentésben felhozott akadályok valóságos létezését tagadni nem lehet. El kell ismernünk, hogy nincsenek kellő számban népiskoláink, a meglevők hiányosak, nincsenek kellőleg felszerelve; nincsenek tanítóink, s a meglevők nem birnak mindnyájan a kellő képzettséggel; nincsenek ugy díjazva, hogy egyfelől magokat képezhessék, másfelől idejüket és munkásságokat egészen hivatásoknak szentelhessék. Tudjuk, hogy a nép nagy része nem érzi és érti a nevelés és tanítás fontos voltát, s a szegényebb szülők még tehetségeikhez mérten sem sietnek áldozataikat meghozni gyermekeik

neveltetéseért. Ismerjük a községek szellemét, működését; ismerjük az egyházak álláspontját, s a közoktatási kormány-közegeket, s azok hatását, s éppen, mert mindezeket tudjuk és látjuk, őszintén mondhatjuk, hogy a legnagyobb akadálnak azt tartjuk, hogy a törvény a különféle érdekek, előítéletek és féltékenykedések kiméltése miatt nem lehetvén eléggé radicalis: határozatlan, laza állapotba és viszonyok közé hozta magát az ügyet.

A mily mértékben hatolnak el a nevelés és oktatás felvilágosító és áldásos sugarai a nép alsóbb rétegeibe, abban a mértékben fog felébredni a társadalom minden rétegeiben a népnevelés fontosságára szükségességének érzete, s midőn ez érzet felébred, a jelen jelentésben felhozott nehézségek magoktól fognak elenyészni, kivált, ha egyuttal a nemzet vagyonban is gyarapodni fog. De e szép jövő csak is a nevelés ügyének okszerű, helyes vezetése által idézethetik elé; csak az a kérdés, hogy népünk nevelésének ügye a megindított módon vezetettvén, elérjük-e amaz ohajtott eredményt. Véleményünk szerint a nevelés ügyét határozott alapra kell fektetni, s azután határozott módon, határozott irányban vezetni, s éppen ezt nem találjuk elérve, sem maga a törvény, sem azon mód által, melylyel végrehajtatik.

Nem kívánjuk ezuttal vitatni, hogy a nevelés ügye jogilag az államot vagy egyházat illeti, azt sem vitatjuk, hogy a siker melyiknek kezéből mutatkozik biztosabbnak, az általános műveltség és nyilvános szabadságnak, a szabad szónak és sajtónak jelen korában nekem tökéletesen mindegy, az állam vagy egyház kezében legyen, csak hogy a kezét értelem és nagy buzgóság vezesse s e kettővel fegyverzetlen legyen is határozott a maga munkálkodásában. Legyen egység az ügy vezetésében; a mit a XXXVIII. törvényczikk által teremtett viszonyok között nem találunk.

A jelentés szerint a törvény értelmében első sorban a községek vannak hivatva a nevelésügy vezetésére. A szabadság érdekében szívünkben üdvözlünk minden oly lépést, mely a decentralisatio felé vezet; azonban kénytelenek vagyunk kimondani, hogy községeink — a nagyobb városok kivételével — e fontos ügy intézésére képtelenek, hisz tulajdonképen még nincsenek is községeink, legalább még nincsenek felszabadítva azon közvetlen gyámosság alól, mely alatt nem csak polgári tekintetben, sőt keblü ügyeiket illetőleg is mindig voltak és tudunkra ma is vannak. Igen

természetesnek találjuk tehát a községeknek a jelentésben akadályul felhozott részvégtlenségét, tégtlenségét, anynyival inkább, mert a törvény által teremtett rendszer szerint nincsen oly közeg, hatalom, mely a jó akaratu, de tapasztalatlan községeket támogassa, vezesse, a makacsokat és hanyagokat pedig kötelességeik teljesítésére szorítsa.

Továbbá miként a jelentés szól, az egyéni kezdeményezés elismerése és a tényleges jog tisztelete tekintetéből, a törvényhozás elismerte a különböző egyházaknak azon jogát, hogy iskoláikat fenntarthassák; sőt a jelentés (24, 48 lap) méltányló elismeréssel szól a felekezeti egyházaknak a népnevelés ügyében tanusított érdemeiről, s éppen ezért a jelentés szerint a törvény nem lépett fel ellenök, hanem segélyökre jött. Népnevelésünk érdekében óhajtandó, bár a jelentés idéztük tétele valóság lenne. Vajjon lehet-e? Nehezen! A törvény nyomán a népnevelés intézésére, vezetésére egy szerves gépezet teremtett a községi iskola székekben, a megyei iskolatanácsokban, az 57 tanfelügyelőben, illetőleg tanfelügyelősségi hivatalokban. Azonban mivel — hasonlóan a jelentés szerint — a törvény megalkotásáig a népnevelés teljesen s ugyyszólva, kizárólag a felekezeti egyházak kezében volt—mi hozzá tesszük, hogy jelenleg is van;—a fennebb említett szerves közegnek lehetetlen volt más szerep és hivatás, mint hogy a népnevelést tényleg kezelő hatalmat, a különböző egyházakat munkálkodásokban ellenőrizzék; szellemileg éppen semmi- ben, anyagilag csekély mértékben segítvén azokat. E szerves közeg tehát jelen viszonyaink között tehetetlen, nem levén határozó, kényszerítő hatalom, hogy mint ilyen a népnevelés intézésére, vezetésére hathasson. Sőt miután e szerves közeg meg lön alkotva, a közigazgatási közegek felmentve érzették magokat a népnevelés iránti eddigi kötelezettségeik alól, s ha régebben egy esperes megtalálására a megyei közigazgatás kézséggel sietett a szülöket kényszeríteni, hogy gyermekeiket iskolába küldjék, most a közoktatási országos miniszter által a törvényhatóságokhoz intézett felhívásnak „tényleges eredménye csak azon aránylag csekély helyen lett, hol az illető szolgabíró egyszersmind ugynevezett iskola-barát.” E szerint a népnevelés üg jelenleg egy közös birtok, melyet nem éppen előnyére igen sokan gondolnak. Ezt nevezzük mi határozatlan állapotnak; ebből következnek azok a nehézségek és akadályok, melyek a községek, törvény-

hatóságok, egyházak sőt a közoktatásügyi minisztérium közegei irányában is a jelentés a 23—26 lapjain elpanaszoltnak.

S valójában bár némely hitfelekezetek kebelében tagadhatatlanul felkeltett ellenszenvet és féltékenységet semmi esetre sem tartjuk jogosultnak és igazoltnak, s örömmel fogadunk minden oly lépést, mely a felekezeti eszmék megtörésére s az azok paizsa alatt emelt választó falak lerontására irányoztatik, mégis köszönetet kell szavazzunk az egyes egyházaknak azért, hogy a félszeg állapot bekövetkezte után a népnevelés ügyét nem csak el nem dobták, sőt miként a jelentésből látom, a törvény megalkotása után még nagyobb buzgalmat és munkásságot fejtettek ki iskoláik körül; mert ha az egyházak a népnevelés ügyét a törvény megalkotása után kiadják vala kezökből, népünk nevelésének ügye egészen megszünt volna.

A jelentés III. szakaszza a közoktatási kormány működéséről szól. A törvény megalkotása előtt társadalmi uton az általa indítványozott népnevelési egyletek által kívánt néhai kedves emlékű közoktatásügyi miniszterünk hatni; a jelentés szerint azon 25 egyletnek, melyek e felhívásra alakultak, valamint e kezdeményezés által az irodalomban és társulatokban keltett mozgalomnak szép következései jeleztenek.

A XXXVIII. törvénynek 1868. végén történt elfogadása és megalkotása után a közoktatásügyi kormány munkálkodása kiterjedt: I. a szervezésre, mely szerint 1) az 56 tanfelügyelő kineveztetett, 2) utasítások készítették a tanfelügyelők, a megyei iskolatanácsok, a községek, a községi iskolaszékek, a budapesti iskolatanács és a budapesti iskolaszékek számára. 3) A megyei iskolatanácsok megalakítottak. A tanfelügyelők pedig a megyei iskolatanácsok megalkotásán kívül a) közegeik számára utasításokat készítették, b) a statistikai táblázatokat kiosztották, s azok alapján c) kerületeik számára törzskönyvet készítettek, d) hol községi vagyomból fenntartott népiskolák voltak, s ha azok ezutánra is községieknek nyilatkoztattak, azok körül intézkedtek.

Fő teendőjük volt a tanfelügyelőknek kerületeik tanügyi viszonyaival megismerkedni, mihez képest kimerítő jelentéseiket fel is terjesztették. Ezen jelentések és a statistikai adatok szolgáltatásán kívül munkásságoknak az a hatása volt, hogy a) hová működéseket kiterjeszthették, az iskolákba több tanköteles gyermek járt fel, mint azelőtt; b) az iskoláknak tankönyvekkel és tanesz-

közöskeli ellátását nagy mértékben eszközölték. A kormány által kiadott tankönyvekből mintegy 200,000—a taneszközökből 75,000 példány ment el; c) mintegy 500, részint új iskola épült, részint kijavított; d) ösztönzésükre sok helyt a tanítók száma növeltetett; e) több helyen ideiglenes paed. tanfolyamat rendeztek.

II. Képezdek állítottak és tanítók képeztettek, jelesen az 1869 évben 4 tanító és 1 tanítónő képezde nyitott meg. 1870-ben pedig 8 tanító és 1 tanítónő képezde. A tanítók hiányán leendő minél sietőbb segíthetés tekintetéből 10 képezde mellett egy éves pottanfolyam állítottatott bé.

Az 1868. évben 5, az 1869-ben 24, az 1870-ben 22 képezdei tanárjelölt küldetett ki Németországra és Svájcba bővebb képeztetés végett.

III. A tanítók anyagi segedelmezését fennebb emlitettük.

IV. A népiskolák állítására irányzott intézkedések szerint 1868-ban segélyeztetett 29 iskola 11,395 forinttal; 1869-ben 78 községi iskola 85,840—, 1870-ben 69 közs. iskola 85,412 forinttal.

Továbbá kilátásba van helyezve, hogy a legközelebbi évben 25 oly felsőbb népiskola fog megnyitattni, a melyek egyszersmind az illető vidékek szükségéhez képest föld- vagy szőlőműves, vagy alsóbb foku ipariskolák lesznek.

V. Tantervek és szabályok készítése, tankönyvek, taneszközök és tanszerek előállítására nézve nagy tevékenység lön kifejtve. Rövideden megemlitjük a különböző nép- és polgári iskolák kidolgozott tanterveit s az iskolák vezetéséhez szükséges kezelési könyveket, irományokat, mintákat; továbbá a tanítói vizsgákat illető szabályzatokat.

Szakerfiakból alakult bizottmány még 1868. évben megállítván a népiskolai kézikönyvek tervét, ennek nyomán eddigelé elkészültek és használatra is bocsáttattak a következő kézikönyvek.

- a) A. B. C. és olvasó könyv az I. oszt. számára 7 nyelven.
- b) Ezekhez vezérkönyv a tanító számára " "
- c) Beszéd és értelem gyakorlatok " "
- d) Énektani vezérkönyv " "
- e) Olvasókönyvek az I. II. III. és IV. osztályok számára.
- f) Magyar nyelvtani gyakorló könyv a IV- " "
- g) Magyar nyelvtani vezér könyv tanitok számára.

A megszerzett taneszközök és szerek a következők; fali olvasó táblák, mozgatható betűk. Magyarország fali és kézi abrosza, Európa fali abrosza, különböző nagyságu földgömbök, terményrajzi és természetani ábrák és táblák, telluriumok és planetariumok.

Az 1868. évre népnevelésre törvényhozásilag meghatározott összegből szegény iskolák számára megszerzetett:

Magyarország fali abrosza 2000 példányban.

Magyarország kézi abrosza 20000 „

Európa fali abrosza 2000 „

1000 példány különböző nagyságu földgömb.

38 példány tellurium.

20 példány planetarium.

Az államsorsjáték jövedelméből felekezeti különbség nélkül kiosztatott. a) földgömb 4025 iskola számára, Magyarország fali abrosza 4521, — Európa fali abrosza 4054. — fali olvasó táblák 696, — Rasch természetrajzi táblái 4867 — számoló gép 4394, — természetani fali táblák 3482 — természet és mértani eszköz gyűjtemény 709 iskola számára, végül Magyarország kézi abrosza 15,974 példányban.

A jelentés IV. szakaszában „k ö v e t k e z é s e k” vannak eladva, melyben a népnevelés nem megnyugtató állapotának constatalása után, a nemzetet áldozatra és békés türelemre hívja fel a közoktatási miniszter, anynyival inkább mert népnevelésünket alkotmányos érdekeink szilárdítása tekintetéből a legmagasabb fokra kell emelnünk s a magasabb tudományos oktatással oly szoros összeköttetésbe kell hoznunk, hogy a tanügy egy fokozatosan emelkedő szerves egység legyen, melyben az egyesek előtt a legalsó lépcsőtől kezdve tárva legyen a fokozatosan emelkedő pálya. E cél elérésére egyfelől idő szükséges, másfelől az összes nemzet áldozatkészséges akarata első sorban a népnevelés érdekében, mely alapja is fő tényezője a nemzeti összes mivelttségnek. — Ezért ennek terjedelmes kört kell szabnunk, legmagasabbra emelnünk.

A szakaszra, melynek eddig rövid kivonatát közlök, több eszrevételünk lehetne, rövideden csak azt említjük meg, hogy mi voltunk azok, kik az 1868. évi XXXVIII. törvény megalakulása, sőt az országos intézkedések előtt jóval népnevelésünk egyik főbb akadályául éppen azt hoztuk fel (Keresztény megvető IV. kötet 211 lap) hogy a népiskoláról igen magas felfogást alkotunk magunknak

sok oly tantárgyat viszünk be tüzetes tanítás végett, melyek természetöknél s a népiskola körénél fogva oda nem illenek s a melyekből éppen azért az, a mit a jelentés (40 lap) vár, a népis-
koláktól, *practicus* ismeretek szerzése és terjesztése — nem eszközölhető. Ma is hivségesen és tántorithatlanúl állunk akkor nyilvánított azon nézetünk mellett, hogy népis-
koláinkban inkább keveset tanítsunk, de jól és értelmesen, úgy, hogy azáltal a gyermekek kedélye és értelme valójában képződjék, mintsem sok mindent, s oly tantárgyakat, melyeknek megértésére a gyermekeknek sem idejük sem értelmi fejlettségök nem lévén, azok sem képzőleg nem hatnak a növendékek szellemére s annál kevésbé *practicus* hasznok.

A jelen szakasz további folyamában a jelentés az egyházak részéről az 1868 évi XXXVIII. törvényczik által megállított viszonyok ellen tanusított ellenséges fellépés helytelen voltát kívánja megmutatni, s az illetőket az iránt meggyőzni, hogy a törvény és az általa teremtett viszonyok nincsenek az egyház és annak önkormányzati jogai ellen intézve, sőt az egyházaknak a népnevelés-hezi jogosultságát nem csak elismeri, hanem az ügy érdekében annak gyakorlatát nagyon kívánatosnak tartja.

Fennebb már kijelentettük, hogy helyteleneknek tartjuk az egyházak jajveszékelését, miután bár mi történjék is a népiskolával, a vallásos és erkölcsös oktatás ügye az egyházaknak a törvény által biztosítva van, s e szerint még felekezeti érdekeik sincsenek veszélyeztetve. A jelentés azon tételét azonban, hogy az állam az egyházaknak segítségére sietett a népnevelési törvény által — legalább eddigi tapasztalataink nyomán — nem bírjuk átlátni. A népnevelés költségeiben az arról szóló táblás kimutatás szerint minden források közül legkevesebb foly az állam pénztárából; szellemi segedelemben anynyiban részesültek az egyházak, hogy némely iskoláik tanszerekkel és eszközökkel láttattak el. Ellenben a törvény által megállított a népiskola — szeréntünk igen nagyszerű, mondhatni — eszményi képe, s az egyházaknak kötelességökké tétetett, hogy e képet iskoláikban valósítsák, különben megintés után bészaratnak; de a valósításhoz megkívántató költségek még kilátásban sem lőnek helyezve részökre, s míg a miniszteri jelentés szerint a népiskolák számára megszavazott állami segedelmet, nem lehetett kiosztani, mert a községek ez iránti kérelmeikkel nem járultak a kormányhoz, addig a szegényebb felekezeti iskolák, me-

lyek mégis ez idő szerént egyedüli eszközei a népnevelésének, minden segedelem nélkül hagyattak ; sőt legalább hazánk a királyhágótól keletre fekvő részében községi vagy állami népiskolák éppen nem lévén, a kormány közegei, hogy munkakörök legyen, a felekezetek jobb karban levő népiskolái községi iskolákká leendő nyilatkoztatásában fáradoztak. Ha a törvényhozás által népnevelésre szánt összegből, s az állami szerves tanodai testületek, például iskola-tanácsok, valójában hasztalan költségeiből, a kormány a felekezetek gyengébb iskoláit, habár a felekezeti hatóságok útján segedelmezi, bizonyosan nagyobb hatást gyakorol a népnevelés terjesztésére.

A jelentés végén teendőkül kitűzetnek : 1) A hiányzó iskolák megépítése és beállítása. 2) Elegendő tanerők eléállítására az által, hogy a tanítók méltó díjaztatásban részesüljenek, huzamos szolgálatok után nyugdíjt nyerjenek, hogy a képezdékben a tanítójelöltek minél olcsóbban képezthessenek, s minél több tanítónő képezde állittassék. 3) Az iskolaadó sürgetőleg szerveztessék, mivel a törvény által megállított 5%, ha mindenütt kivettetnék és béfolyna, sem lenne elégséges.

Kovácsi Antal.

A reformegylet kérdésében.

A K. Magvető mult évi folyamában (V. köt. 4. füz.) megemlítettük volt azt a mozgalmat, mely egy egyházi reformegylet alakítása tárgyában hazánkban is megindult. Ez eszme, azt hiszszük, sokkal többeket érdekel olvasóink közül, minthogy elmulaszthatnók a kérdés mibenállása felől most bővebb értesítést adni.

Ha a közfigyelmet, melyet valamely kérdés maga iránt felébrszet, nézetem szerint nem is lehet azon kérdés fontossága csalahatatlan mértékeül tekinteni, a mennyiben sokszor megtörténik, hogy éppen a legfontosabbak részesülnek abban a szomorú sorsban, hogy agyonhallgatják, míg más csekélyebb érdekűek felett heves tollharcz foly: anynyi bizonyos, hogy eredményre — legyen az jó vagy rossz — csak oly kérdéseknél lehet számítani, a melyek iránt érdekelttség mutatkozik.

Az egyházi reformegylet eszméje a mellőztetés helyett, első megjelenése után azonnal közfigyelem tárgya lón.

Ugyanis, alighogy Kovács Albertnek idézett füzetünkben említett „Alakítsunk egyházi reformegyletet“ czimű röpirata megjelent, s ez által amaz eszme körül nyilvánult nézetek és elvek csoportosítva és a lehetőleg kifejtve szélesebb körben ismeretesekek lettek: azonnal hozzá szólottak nem csak az egyházi, hanem a politikai lapok is, s ha az eszme minden körökben nem tetszett is — a mit kívánni sem lehet — mindazáltal a napi sajtó avval szemben jobbára oly állást foglalt el, s oly nyilatkozatokat tett, a melyek a reformegylet barátaira nézve semmi esetre sem leverők és elcsüggesztők; mert még azon lapokban is, a melyek a mozgalomnak nem nagy barátai, nem anynyira az eszme van megtámadva, mint inkább a siker feletti kétely nyilatkozik; ennek pedig nem szabad megrettentenie az oly embereket, a kiket nem érdek, hanem tisztán valamely eszme vezet.

Azon lapok között, a melyek legkevésbé látszanak rokonszenvezni az egyházi reformegylet eszméjével, áll az év elején megindított Erdélyi Protestáns Közlöny, mely 5, 6 és 7 számai-

ban, magának a lap főmunkatársának, Szász Domokosnak egy cikksorozatát közölte, melyben t. barátom előadván a reformegylet genesisét, a tervbe vett reformegylet eszméjét különösen két okból roszalta: először, mert az indítványozók nem adtak oly programmot, a minőt ő kívánt volna, t. i. nem csináltak új confessiot; másodsor, mert felekezetiellen reformegyletet hoztak javaslatba, a mi szerinte csak szakadásra, de célra semmi esetre sem vezethet, s aztán cikksorozatát avval az ohajtással zárta be, hogy maradjon mindenik vallásfelekezet a maga körében, a reform barátai csoportosuljanak felekezetenként, s mindenik a maga zsinatai által irasson új confessioikat; mert egyedül azok illetékesek a hit tárgyait és formáit meghatározni s mindenkit kötelező cre-dokat csinálni.

Miután én is egyike valék azoknak, kik reformegylet alakítását indítványozni bátrak voltak (L. Prot. egyh. és isk. lap 1870-ik évi 43-ik számát), s azt most is lelkem egész erejével pártolom, megkísérlém a Sz. D. cikksorozatára észrevételeimet megtenni, s megnyertem, hogy azokat az Erd. Prot. Közlöny t. szerkesztője a nevezett lap 11 és 12-ik számaiban, tehát egy hónap mulva, csakugyan kiadta. Ezekben elmondottam, hogy az az idő már lejárt, mikor az emberek idvességöket a confessiokhöz kötötték, s így a reformegyletnek egyáltalában nem lehet feladata új confessioikat készíteni, a melyek a lelkiismeret és gondolkozás szabadságának határt vessenek. A reformegylet feladata, szerintem, a hitcikknek szabad és tudományos megvitatása, meghagyván kinek-kinek egyéni meggyőződését. Ily reformegyletre annyival inkább szükség van, mint az egyházak, mint olyanok, soha sem szoktak a reform terére lépni, hanem tagjai, mint egyesek, küzdöttek mindig a reformeszmék mellett; az egyház vagy enged az új szellemáramlatnak s ezzel koronként megifjadik, vagy chinai fallal zárja el magát minden új eszmétől, s evvel örökös helytállásra kárhuztatja magát. Fájdalom! eddigelé az egyházak ez utólsót követték: innen a koronkénti szakadások s a létező felekezetekből egy-egy új raj kibocsátása. Most úgy látszik, egyik egyház sem idegen a reformtól, s ebből én t. barátomtól eltérőleg azt következtettem, hogy a reformegylet munkássága nem vezethet szakadásra, hanem igen is kölcsönösen elősegitheti az egyházak meg-elevenülését, megújodását.

A mi a másik ellenvetést illeti, hogy mi felekezetiellen re-

formegyület hoztunk javaslatba : erre ismét elmondottam, hogy ez a testvériességnak, a kölcsönös szeretetnek és türelemnek az új idők által parancsolt követelménye, s addig csakugyan hiába nevezzük magunkat Krisztus tanítványainak, a míg az igazság keresésére sem tudunk egymással kezet fogni. Én az egyoldalúság, az elfogultság ellen is ebben látom a legbiztosabb kezességet. Végre azon nézettel szemben, mintha hitkérdések felett a zsinatokon kívül még gondolkozni se lehetne, az egyéni jogra hivatkoztam, mely éppen ily kérdésekben nem ismer más hatóságot, mint saját lelkiismerete ítélő székét, s kimondottam azt is, hogy a tapasztalat szerint nem a confessiok tartják össze a vallásfelekezeteiket ; hiszen ezekről egy rész vajmi keveset tud, míg a másik résznek homlokegyenest ellenkezik egyéni meggyőződése a hivatalos confessiokkal.

Körülbelől ezekben vonhatom össze a Sz. D. cikksorozatára tett észrevételeimet, melyeknek első részét a reformegylet alakítására vonatkozólag az „Allgemeine Zeitung“-ból tett idézet, a második részét pedig magának Sz. D.-nak észrevételeimre adott válasza kíséri, talán azért, nehogy ama t. lap olvasó közönsége egy perczig is felvilágosítatlan maradjon az én, mintegy téveseknek bélyegzett, eszmém felől. Azóta mély csend uralkodik e tekintetben az Erd. Prot. Közönyben, a melyet megzavarni én anynyival kevésbé bátorkodom ; mert a Sz. D. válaszában levő elvek bővebb fejtegetést igénylő természeténél fogva, feleletem, meglehet, terjedelmesebb lesz, minthogy azt a nevezett lapban nehézség nélkül megtehettem volna, ugyanazért a mint már ott a 13-ik számban kijelentettem, azt a K. Magvetőben kívánom megtenni. A ki e felelet által érdeklődik, itt is megkeresi ; a ki nem, annak amott igazán csak terhére lettem volna.

Mindenekelőtt azonban egy kis észrevételt kell tennem arra az idézetre, mely az Allgemeine Zeitungból észrevételeim első része felett örködni lön hivatva. Ez szerintem a reformegylet valódi céljával nem igen ellenkezik, a menyinyiben éppen azt sürgeti, hogy a reformot kiki maga hajtsa végre magában, s így ha éppen mellettünk nem is szól, de Sz. D. mellett sem, a ki ezt az egyéni jogot kétségbe vonja, s a hivek számára a zsinatokkal kötelező hitcikkeket akar iratni. Az Allgemeine Zeitung cikkezője éppen úgy félreértette a reformegylet célját és feladatát, mint Sz. D. s innen származott a reformegylet elleni nyilatkozása. Egyébaránt jó, hogy csak azt idézték a szóban levő cikkből, a mi éppen céljokra tartozott ; mert olvasóik bizonyára nem köszön-

ték volna meg az egész terjedelemben való közlést, nem átván abban a cikkkező a kálvinismusta „különösen türelmetlen“ epithetonnal illetni. (L. Allg. Zeit. 1871. febr. 20-ik sz.) Miért nem idéztek a Religioból is, a mely a reformegylet kérdésében teljesen egyetért a magát szabadelvűnek tartó Erd. Prot. Köz-lönynyel? Furcsa találkozás; a miből végre is az a tanúság, hogy nem jó minden forrás, a miből lehet valamit célunkra használni.

És most lássuk a választ, mely éppen azon modorban van írva, melylyel azok szoktak élni, a kik protestánsoknak tartják ugyan magokat, de azért a csalhatatlanság dogmáját legalább magukra nézve egész római szigorral követelik. Valóban, ha ama vá-lászt nem írta volna alá Sz. D. barátom, azt hinném, hogy az egy új kiadásu és természetü syllabus, melyben engem elburkoltan „utópia lovagjának“ „néplázító demagognak“ „Don Quixottenak“ nevez, s hogy tévelygő lelkemet az örök kárhozattól megmentse, ama valóban kegyes imára nyitja meg ajkait: „Bocsásson meg az ur neked, mert nem tudod, mit beszéltél“. Barátom egy eszmeért tevén e kedvezőtlen ítéletet rólam, melyet meggyőződésből jónak tartok, ha az komolyan van mondva, szívesen türom el; az idő majd ítélend mindkettőnk felett; az imájában foglalt jó akaratot pedig megköszönöm, de avval élni még sem kívánok, mert magamért magam szeretek és tudok is imádkozni, s ha bűneimért mégis éppen közbenjáróra szorulok, nem hozzá fogok folyamodni, hanem követem az apostol intését, ki így tanít: Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten között és emberek között, az ember Krisztus Jézus.

De térjünk a dolog érdemére.

Sz. D. említett választ a következő főbb elvek jellemzik: 1) A reformegylet nem nélkülözhet egy confessiot, mely tagjait egyaránt kötelezze. 2) A kinek egyháza confessiojától eltérő meggyőződése van, köteles abból kilépni: 3.) A ki pedig elég merész ezen eltérő meggyőződését még nyilvánítani is, legyen készen arra, hogy hivatali állásától megfosztatik. 4.) Az ember meggyőződését az idő se változtassa meg. 5.) A egyesülés eszméje üdvtelen, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallási kérdések felett ne vitatkozzék, egymást kölcsönösen nem szabad még csak felvilágosítani is. 6.) A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatósági jog.

Im ez elveket foglalja magában Sz. D. észrevételeimre adott

válasza, a melyek közül némelyik nem kis mértékben megdöbenthetné az embert az ő álláspontja és gondolkozásmódja felől, ha azokat szó szerinti értelemben kellene venni; de én meg vagyok győződve arról, hogy ezt ő sem kívánja; mert ő bizonyára sokkal inkább tiszteli a protestántismust, s ennél fogva sokkal szabadlelvi, türelmesebb és keresztényiebb jellemű ember, mint inquisitorszerű elvei mutatják.

Kísértsük meg ez elveket kissé vizsgálat alá venni; még pedig minden gyanúsítást kikerülendő, mint ha azokat csak én fogtam volna Sz. D-ra, igyekezni fogok mindenütt saját szavait használni.

A reformegylet nem nélkülözhet egy confessiot, mely tagjait egyaránt kötelezze.

Miután Sz. D. észrevételeimre adott válaszában ismét szemünkre lobbantja, hogy programot nem adtunk s elmondja, hogy az a program nem lehet egyéb, mint egy új confessio, így kiált fel: „Hogyan, hát az az új confessio még azokra nézve sem lesz kötelező, a kik megcsinálják, még addig sem, míg az hitőknek és meggyőződésüknek hű kifejezője“.

A ki a keresztény vállalat a maga valódi jelentésében ismeri, tudja, hogy az nem valamely tudományos formákba szorított hitrendszer, hanem szellem és élet. A Jézusról nem lehet kimutatni, hogy ő követői számára confessiot írt volna, annál kevésbé azt, hogy az üdvességet ahhoz kötötte volna; s Péter, midőn ama pünkössti beszédével az első keresztény gyülekezetet Jéruzsálemben megalapította, confessioját, ha ezt annak akarjuk nevezni, e pár szóba vonta össze: T é r j e t e k m e g é s k e r e s z t e l k e d j e t e k m e g. Tény az, hogy az első keresztényeknek nem volt confessiojuk ama nevezetes niceai zsinatig, melyen a szentháromság kötelező hitcikké tétetett. Ez az első szorosabb értelemben vett confessio. Bár ez is elmaradt volna, mert ezzel sok vizályt ki lehetett volna kerülni, a mi azóta a keresztény egyházat dulta. Majd később a reformációval békövetkezett nagy szakadás mindkét félre nézve kikerülhetetlenné tette hitbéli meggyőződésök határozottabb körülírását, de nem annyira hiveik lelki-szükségeért, mint inkább azon viszonynál fogva, melyben az egyház az állomhoz állott; úgy hogy a confessioikat bátran nevezhetjük engedély leveleknek, melyek mellett ez vagy amaz egyház az államban létjogot nyert. Miután már az egyház és állam közti ezen viszonyt szabad gondolkozásu ember fenntartani többé nem

óhajtja, s annak maga a korszellem is ellene van, a confessiók fontosságára önként megszűnik. Mihelyt az állam szabadságot ad mindenkinek azt hinni, a mit tetszik, csak hogy cselekedetei az államtörvényébe ne ütközzenek, — s ez időt tán már elértük, — megszűnik az ok, a miért az egyházak hívei lelkiismeretét confessiókkal kössék meg. És ha már az egyházaknak sincs szükségük oly confessiókra, a minőket létjoguk biztosításaért eddig irni kénytelenek voltak, mennyivel kevésbé van szüksége arra a reformegyletnek, mely nem akar új egyházat alakítani. Igenis, ha a confessio alatt azt értjük, a mit Sz. D. látszik érteni, a ki Channing minden művét megannyi confessionnak nevezi, akkor kétségen kívül a reformegylet is irni fog nem egyet, de százat is, a mennyiben tagjai valószínűleg a sajtó útján is munkálkodni fognak elveik és eszméik terjesztésében, a mit már megis kezdetek havi közlönyük által. De ezen confessiók semmiesetre sem lesznek még tagjaira sem kötelezők; éppen mint Channing művei nem köteleznek arra, hogy minden szavára megesküdjünk, vagy mint a tudományos akadémiában egyik bölcsész elve a másikat, s egyik természetűdős rendszere a másikat nem kötelezi.

A kinek egyháza a confessiójától eltérő meggyőződése van, lépjen ki abból.

„Csudálkozom, hogy te még ma is az unitárius felekezetnek vagy tagja, melynek confessioja, saját bevallásod szerint, egyéni confessiódtól eltérő. Miért nem lépsz ki abból?“ Ezt a kérdést intézi hozzám Sz. D. észrevételeimre tett válaszában. Ha komoly dolgokból tréfát szeretnek űzni, én is megkérdehetném tőle: ugyan mondja meg nekem őszintén, hogy csakugyan lelkiismeretének szavát követi-e ő — hogy többet ne említsek — akkor, mikor agendája szerint ama három urvacsorai kérdést a híveknek felteszi? De én megnyugszom nyilatkozatán, hogy lelkiismeretét egyházában nem érzi meg kötve, s ezt én is elmondhatom, annyival inkább; mert a ki az unitárius egyház confessióinak történetét ismeri, még kevésbé érezheti magát azoknak szavai által megkötve, mint egy református pap a maga confessioja által. Az unitarizmus, ugyanis, mint az angolhoni és amerikai unitáriusok példája mutatja, nem alapítja a maga vállását kötelező hitcikkekre; ennek lelkében csak egy confessio él: Krisztus és a szabadság, s bizony az erdélyi unitáriusok sem ültek össze soha jó szántukból confessiókat irni, hanem irattak velők mások, a kikért Sz. D. barátomnak inkább lehetne s tán kellene is

ímádkozni, hogy bocsásson meg nekik az ur, mert nem tudták, mit cselekesznek; mert a mely confessio czikkeket a miénkből akkor ők kitöröltettek, azokat ma a művelt emberiség a magáéinak kezdi vallani. Aztán vegyük, hogy a Sz. D. elve helyes, a mit orthodox szempontból meg is lehet engedni, mi következik ebből? az, hogy egyetlen egyház sem reformálható; hiszen mihelyt valakinek egyéni meggyőződése egyháza confessiojától eltérő lévén, neki abból ki kell lépni, kérdem, ki fogja azt az egyházat reformálni, vagy a reformációját csak meg is indítani? Én meg nem foghatom, hogy ily elv mellett, hogy tud Sz. D. felekezetenként alakítandó reformegyleteket még szóba is hozni; hát még ha a következő elvet is hozzáveszszük:

a ki elég merész lenne egyháza confessiojától eltérő meggyőződését még nyilvánítani is, az legyen készen arra, hogy hivatali állásától megfosztatik.

„Ime egy tiszteletre méltó férfi, ki nem kenyérért szolgálja az igazságot, sőt elég őszinte—még jövedelmes állásának feláldozása árán is— hitéről nyilván vallást tenni.“ Ezt írja Sz. D. válaszában azon kérdésemre, hogy mit mondott volna Ballagiról, ha ő, a reform-egylet programjául, mint Sz. D. kívánni látszik, egy új confessiot irt volna. Megvallom, semmin inkább meg nem botránkoztam Sz. D. válaszában, mint ebben a nyilatkozatban, a mely a protestántismusnak éppen alapelvét, a szabad vizsgálódás jogát támadja meg. De én egy ember nézetét nem azonositom az egyház közgondolkozásával, s nem teszem fel a mai ref. egyházzól, a mely magát kiválóan protestánsnak tartja, hogy bárkit is tagjai közül a hitdolgában való egyéni meggyőződéséért s annak nyílt bevallásaért kenyerétől akarná megfosztani. S ha az ismert confessiokhoz való szoros ragaszkodás mindnyájunkra nézve nélkülözhetetlen: ugy valóban nem tudom, melyikünk hivatkozhatik teljes lelki nyugodtsággal arra, hogy ő kenyerét megérdemli. Én megengedem, hogy a ki magát büntelennek tartja, vessen követ én reám; mert hiában, a z ember meggyőződését az idő még meg is változtathatja.

„Csodálkozom, hogy meggyőződésed oly gyors változáson ment át.“ Ezzel akar Sz. D. engem megpiríteni, válaszában egy nyilatkozatomra hivatkozva, a melyet két évvel ezelőtt tettem, s a mely egészen ellenkező avval, a mit most hirdetek. Igaz, hogy nekem két

évvel ezelőtt alkalmam volt éppen Sz. D.-sal szemben azt a nyilatkozatot tenni, hogy felekezeti iskolában felekezetiellen vallást tanítani nem lehet, mint a hogy ő kívánta, s én ezt most is valom. De tegyük fel, hogy meggyőződéselem csakugyan megváltozott: nem éppen oly változáson ment-e át Sz. D. is, a ki most már az egyház hatóságán kívül álló reformegyletet is elítéli, csak azért, mert felekezetiellen akar lenni? A kérdés tehát csak az lehet: én jutottam-e jobb meggyőződéshez, vagy ő; melyikünk ment elé, melyikünk hátra felé; mert ha akkor is ellennézetben voltunk s most is abban vagyunk: mindkettőnknek változáson kellett átmenni, különben most nézeteinkben öszszetalálkoztunk volna. És ez nem is lehet másképpen, maga a tökéletesedés fogalma szükségessé teszi a változást, valamint egyebekben, ugy a vallásos kérdésekben is. Ne azon csodálkozzunk hát, hogy változunk, hanem azon, hogy oly hosszú időig kellett várni azt a jobb időt, midőn vallásos meggyőződéséért az embert többé nem ítélik el, midőn gondolatait és érzelmeit ki-ki szabadon kifejezheti; mert az excommunicatio elvesztette sujtó természetét, s még csak nem is pirulnak el az emberek, ha észreveszik, hogy ők bizony ma egészen más fogalommal bírnak Istenről, Krisztusról, szentlélekről stb., mint 300 évvel ezelőtt.

Az egyesülés eszméje üdvtelen, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallási kérdések felett ne vitatkozzék, egymást kölcsönösen nem szabad még csak felvilágosítani is.

„Ti azon utópia lovagjaivá avattátok fel magatokat, mely szerint a különböző felekezetek között uniót kell létre hozni.“ Így ír Sz. D. válasza rendjén, a mire nem tudok másként felelni, mint-hogy igen is, nem is, a hogy t. i. az unio szót vesszük. Ha az unio alatt a kereszténységnek egy confessioban való egyesülését értjük, akkor igen is, e törekvés nem csak sikertelen, hanem egyszerűsmind a legszánalomra méltóbb dolog; de ha az uniót nemesebb értelemben vesszük s azért lelkesülni tudunk, avval csak a Krisztus követőinek akarjuk magunkat bebizonyítani, a kinek éppen a volt a célja, hogy az embereket egy nagy egyházban egyesítse s e végre nem állotta meg, hogy a farizeusokat ottan-ottan kemény szavakkal meg ne dorgálja, másfelől pedig azokat, a kik ellenkező hitben voltak felvilágosítani, a menynevei atya ismeretére vezérelni megkísérelte. Igaz, hogy ő ebben oly módon járt el, a

minőre követői eddig még nem voltak képesek. Neki nem volt más fegyvere, mint a meggyőzés és rábeszélés, a mit az utódok máglyákkal és vérfürdőkkel cseréltek fel. Ha így akarjuk egymást meggyőzni: akkor igen is elfogadom a Sz. D. elvét; de én azt hiszem, hogy ma felvilágosultabb az emberiség, minthogy ide engedje magát ragadtatni. A szabad vitatkozások oda fejtették a kort, hogy a tudományt érintő bármily kérdéshez mindenkinek szabad hozzá szólni, s mivel emberek az ellenvéleményt is el tudják tűrni. Avagy miről irtak többet közelebből magok a protestáns lapok, mint a pápa csalhatatlanságáról, a mi pedig kiválóan kath. dogma, a melyhez más embernek, a Sz. D. elve szerint, nincs hozzá szólása. Aztán higgye meg Sz. D., hogyha nem akarjuk is, mégis kölcsönösen reformáljuk egymást. A református egyház szabadabb szelleme látatlanul is reformálja a katolikus egyházat, s mindkettőre nem csekély mértékben foly be az unitárius egyház még szabadabb gondolkozásmódja; példa rá Hollandia, mely az unitárius eszmék hatása következtében jutott arra a vallásos fejlettségre, melynél fogva ma a valódi protestantizmus harcosai között, mondhatni, vezérserepet visz, s ennek nyomait egyebütt is meg lehet találni. Ugy vagyunk mi is, mint az orvosok, kik különböző rendszert követnek ugyan, de azért egymást folytonos figyelemmel kísérik, egymástól kölcsönösen tanulnak, s nem éppen úgy áll a dolog, a mint Sz. D. hiszi, hogy a különböző rendszert követő orvosok teljesen összeférhetlenek, sőt nem ritka eset, hogy az aleopathaban van egy kis adag a hydropathából is, ebből megint a homeopathából, s ez ma a gyógykezelésnél is nem egyszer észrevehető. De persze ezt megvallani, rendesen egyik sem hajlandó, mert hát akkor mivé lesz a tekintély? S bizony aligha nem itt van a baj a felekezeteknél is. Az egyik azt hiszi, hogy ha a pápa csalhatatlanságát megtagadja, majd reformátusnak tartják; a másik meg attól tart, hogy ha elveti a szentháromságot, ráfognak, hogy unitáriussá lett. Én részemről a neveken nem akadok fenn; előttem az elv s az eszme áll csupán; az igazságot itt is, ott is pártolom, s ha valaki az igazságnak tisztább ismeretére jutott, mint én, örömezt követem. Ezért lépek be a reform-egyletbe is, mert reméllem, hogy egymásnak kölcsönös támogatása és felvilágosítása által mindnyájan tökéleyesülni s az igazsághoz közelebb fogunk jutni. Pedig a név után indulva, nekem tartozkodónak kellene lennem, a mennyiben a reform-egylet elnevezés igen közel áll a református egyletkez.

A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatalósági jog,

„A belreformoknak egyedül illetékes eszközlője csupán maga a felekezet, vagy annak e végett szabad választás útján s képvisleti alapon szervezett testülete lehet.“ Ezt a nyilatkozatát Sz. D.-nak szívesen alá írom én is, kivéve azt az esetet, ha ezt a jogát akármelyik egyház az egyéni hit és meggyőződés tárgyaira is k akarja terjeszteni. Közöttünk pedig csak erről volt szó. Ezért estem én a néplázító demagogok sorába. Ám legyen, Jézust is néplázítással vádolták, s azóta még sok embernek jutott ez a czim, a kik történetesen nagyobb szeretettel csüngtek az ember természetadta jogain, mint azok, a kik azt a szegény „oh nép“-et csak gunytárgyul tartják, a melynek még hite sem lehet. Nem Jézus mondá-e? az én országom nem e világból való? Imé, e szavak elég tisztán kifejezik a polgári állam és a hit birodalma közt levő különbséget. Országos törvényeket, valamint egyházi közigazgatási és fegyelmi szabályokat képviselő útján lehet hozni, de hitcikkeket jogosan nem; én e téren a képviseltetés elvét el nem ismerem. Hogy mennyi adót fizessenek, mikor álljak sorozás alá; hány éves koromban házasodhatom meg, ezt az államhatóság nekem megszabhatja; valamint egyházam is követelhet tőlem egyházi adót, meghatározhatja a papválasztás módját, figyelemmel kísérheti erkölcsi életem nyilvánulásait stb., de hogy hány istent higgyek, miként imádkozzam, minő meggyőződéssel vegyem az urvacsorát,— ezt nekem semminemű zsinat meg nem rendelheti.

És ezzel bevezetem a Sz. D. válaszát illető feleletemet, mely, a mint a t. olvasó meggyőződhetett, nem személyes ügyért, hanem elvi kérdésekért nyult ily hosszúra.

Még csak egy-két megjegyzést teszek a reformmegyletről.

A reformegylet ügyét ez idő szerint leginkább a Kovács Albert szerkesztése alatt megjelenő „Egyházi Reform“ című havi közlöny mozditja elő, melyből eddig 3 szám jelent meg, a programhoz képest rövid, de velős értekezésekkel, szabad és bátor nyilatkozatokkal, kitünő szemelvényekkel és a reform szellemétől áthatott egyházi beszédekkel.

Terjedelmesebb nyilatkozatot hozott az egyházi reformegylet érdekében, a Prot. Egyh. és Isk. lap, ez évi 10—13 számaiban, Ballagi Mórtól, a vallási reformeszmék eme fáradhatatlan munkássától s lelkiismeretes terjesztőjétől. Cikksorozatában kifejtván az egy-

házi reform alapeszméjét, az egylet teendőéül, a Kovács A. röpiratában már megjelöltek mellett, a biblia új és jó fordítását, czélszerű vallástani könyvek szerkesztését, az énekes könyvek szövegének és dallamának lehető javítását s a szeretet munkáinak gyakorlását tüzi ki. Igaz, hogy ez nem új confessio; de csak hogy hassa át egyszer az egész társadalmat a reform szelleme; majd akkor lesz új confessio is, még pedig állandóbb az eddigieknél; mert nem papírosan, hanem a szivekben fog nyugodni; a mellett nem a papok, hanem kinek-kinek egyéni meggyőződése fog őrt állani, s megváltoztatásokra nem lesz szükség zsinatokra, mert a haladó idő, a tudományok fejlődése s az emberiségnek ismeretekben való folytonos gyarapodása önként, minden rázkodás és vitatkozás nélkül megváltoztatja azokat.

A reformegyletnek eddigelő összesen 271 tagja van.

Ferencz József.

Egy kis helyreigazítás és egyéb. *)

A „Keresztény Magvető“ V-dik kötete 4-ik füzetében (241—334 l.) Jakab Elek tisztelt barátom kiadta n. Farkas Sándor érdekesen irt és sok nem ismert becses adatokat tartalmazó életrajzát, s azzal e derék hazafinak szép és maradandó emléket emelt. Abban fel van hozva azon körülmény, hogy a Kolozsvárt akkor megjelent hirlapok közt a „Mult és Jelen“ Farkas Sándor halálának hírért nem közölte. A mint tudva van, azon hirlap szerkesztője én valék, s így azt hiszem, az én kötelességem e mulasztás okáról számot adni, annál inkább, mert én Farkas Sándorral barátságos viszonyban állottam.

A dolog úgy történt, hogy én egy cikkben, melyet Farkas Sándor elhunytáról irtam, abba más dolgokat is, bár lehető és szükséges ovatossággal, belé szöttem, mint a melyeket egy jobb idő s kedvezőbb fordulat bizonyságainak lehet tekinteni. Hivatkozván t. i. az erdélyi unitáriusoknak 18-dik századbéli szenvedéseire, például a kolozsvári piaczi nagy templomnak, azokhoz tartozó minden épületeknek s az iskolának is 1716-ban márczius 30-kán történt elvételeire, valamint azon kormányi intézvényre, hogy az említett hit-sorsosok mindenféle köz és állami hivatalokból 1780-ig kizárva voltak; s noha ez adatokat, mint érintém, ovatosan hoztam fel, másfelől nem felejtettem el azon nyomó rendszabályoknak visszavonását is fölemlíteni, s a kormánynak dicséretére azt is idéztem, hogy a mi 1715-től fogva nem történt, tiz évvel Farkas S. halála előtt t. i. 1832-ben n. Augustinovits Pál személyében egy unitárius kormányzéki consiliarius neveztetett ki; továbbá az erdélyi kir. táblánál levő, az unitárius atyafiakat illető, s tőlök 1810—12 körül elvett és n. Székely Mihálynak adott itélőmesteri állomás is nekik vissza lett adva, a mire az 1837-ki n. szebeni országgyűlésen Farkas Sándor is kijelöltetett,—említett cikkem a hirlapban mégis ki nem jöhetett. A censor, ki azt kiadni meg nem engedte, a mint mondá, Farkas S. halálának a lapban közlését nem ellenzi, de ugy, ha a cikkből minden más dolog, a mi

*) Midőn e helyreigazítást a legnagyobb örömmel közöljük, nem tehetjük, hogy nagy tudományu írójának folyóiratunk iránti becses figyelmét a legszivesebben meg ne köszönjük, s egyszerismind azon óhajításunkat ki ne fejezzük: vajha ismereteinek gazdag tárházából egyházunkat érdeklő hasonló adatokkal minket és olvasó közönségünket minél gyakrabban megörvendeztetni szives lenne. Szerk.

azon halálesettel semmi öszszeköttetésben nem áll, kimarad, miért én, a gyászeseménynek különben is elkésett közlésére rá nem állottam. Rosz napok voltak azok a hirlap szerkesztőkre nézve, gyakran jutott nekik eszükbe, hogy mint hajdan a középkorban imádkozni szoktak a misébe beszótt e szavakkal: „A furore Norma n n o r u m libera nos Domine!” így ők se felejtkezzenek el naponként könyörögni: „A b a r b i t r i o c e n s o r u m libera nos Domine!”

Legyen szabad, miután a fennebbieket elmondottam, n. Farkas Sándor barátom életét egy tőle hallott kis adattal pótolni. Midőn unitárius deák volt, mint barátja minden szépnek és jónak, s főkép a magyar művészetnek, öröme est eljárt az akkor Kolozsvárt lévő nemzeti színházba, bár az iskolai törvények azt tiltották. Hogy e nemes vágyának többször is eleget tehessen, mint tehetsége engedé, néha kisebb szerepekben, olykor mint statista is a színpadon fellépett. Miután a törvény áthágásáért többször megintetett, s azt mégis folytatta, egy versen a dologról n. Molnos Dávid igazgató tanár értesülvén, egy előkellő deákkal együtt, a színház udvarán várta a színpadi costume-ben kijövő Farkas Sándort, s ötlet így magával vivén, a carcerbe küldötte, hol a deák színész az éjet mondott díszruhájában töltötte s reggel onnan tanulótársainak deriültsége közben szabadult ki. Vajjon ez eset után megszüntette-e színházi látogatásait, néhai barátom azt nekem nem mondotta.

Mivel fennebb a piaci nagy templomnak 1716-ban elvétele említve volt, e valóban gyászeseménynek emlékezete száz esztendő mulva 1816-ban, az elfoglalás napjához legközelebb eső vasárnapon, sajtászerűleg újjittatott meg. Az nap tartott isteni tisztelet alkalmával a kolozsvári unitárius egyháznak derék, s ma is kedves emlékezetű papja, n. Szász Mózes — természetesen az illető esemény említése nélkül — mégis arra vonatkozó szent beszédet tartott, melyben a hiveket főkép a vallásos hit iránti állhatatosságra, minden csapások közt ahoz hű és kitartó ragaszkodásra intette és buzdította. A jelen volt számos és diszes gyülekezetre, melyen más vallásfelekezetbeliek nem kevesen voltak jelen, nagy hatást és megilletődést tett a jeles szónoklat, s főkép a szép ima és fohászkodás, mely minden szívekben viszhangra talált. Sok szemekben lehetett könyeket látni, s az általános megindulás még halk zokogásokban is kitört. E nevezetes százados ünnepen, mint tanuló ifju, magam is jelen voltam, s arra most is, oly hosszu idő után, élénken emlékezem vissza.

Szilágyi Ferencz.

Különfélék.

Ritka adomány. Vallásközönségünkben egyh. és isk. czélokra tett adományok közlésével nagy hátralékban vagyunk; de ennek egyedüli oka a tárgy bőség, mely miatt terjedelmesebb évi közlést most sem tehetünk. Az alábbi adományt azonban, melyet egy g. k. hitű nő, **Dobrán Ágora Katalin**, tett kolozsvári ekklézsiánk részére, s a mely ennél fogva a valódi keresztény szeretetnek fényes példája, habár f. iratunk természeténél fogva kissé későn is, olvasóink tudomására kell juttatnunk. Szóljon magának az adományozó nőnek levele, a mely ékeesebben beszél, mint a minő szavakkal azt mi közölhetnők:

Tiszteletes szent ekklézsia!

Alkalmam lévén több ízben résztvenni a helybeli unitaria szent ekklézsia rendes templomi isteni tiszteletében, még pedig teljes lelki élvezettel és megnyugvással, elhatároztam magamban, hogy a vett tudósítás szerint sok szükséggel küzdő szent ekklézsia részére, tehetségem szerint, valami csekély áldozatot teszek:

Fogadja ennél fogva a szent ekklézsia az ide mellékelt ötszáz forintot o. é., mint keresztényi szeretetemnek és rokonszenvemnek csekély zálogát, s nevelje annak becsét a tiszteletes szent ekklézsia előtt az a körülmény, hogy más hitű, de a Krisztusban mindazáltal szerető testvéröktől jön.

Óhajtásom az: hogy ez őszszeg mint állandó tőke megtartassék, s örökre elkölthetetlen légyen, kamatja pedig fordittassék évenként a papság csekély fizetése pótlására.

Kolozsvárt, november 25-én, 1870.

Teljes tisztelettel lévén tiszteletes szent ekklézsiának

keresztény társok:

Dobrán Ágora Katalin m. k.

Lukareczi birtokosné.

Fogadja a kegyes indulatu aszszonyosság részünkről is legmélyebb köszönetünket e becses adományáért.

Tanárok és belső emberek változásai egyházunkban.

Az 1870-ik év folytán meghaltak Gál István, t.-szentgyörgyi, Sándor János iklándi pap és Uzoni Gábor kolozsvári pap és tanár.

Nyugalmozgattak: Ürmösi Sámuel, kadácsi pap, Varga Ferencz, h.-almási tanító és Szabó János, tordai kántor.

Kiléptek: Váradi Károly tordai isk. ig. tanár és Kozma Ferencz sz.-kereszturi tanár, amaz a kolozsvári polgári iskola mellé választatván, ez a sz.-kereszturi állami tanító-képezdéhez neveztetvén ki tanárokul. Helyökbé ideiglenesen segédtanárokul Pálfi Károly és Derzsi Károly neveztettek ki.

Lelkészi állomásokra kinevezettek: Derzsi József, kolozsvárra második r. pappá. Létai Domokos, Toroczkó-Szt.-Györgyre. Székely László, Csegezbe. Szabó Domokos, Iklandra. Boér Lajos, N. és K. Kadácsba. Ferenczi Áron, Datkra. Csere utján Egyed Ferencz, Szt.-Pálra. Máté Sándor, Városfalvára. Sándor Áron, Gyepesbe.

Kolozsvári segédkántorrá: András Sándor. Tordai leánytanítóvá: Iszlai Márton. Toroczkói rectorrá: Molnár János; továbbá Nagy Benedek Iklandra, Pálfi Sándor Martonosba, Gombos Samu Csehétfalvára, Égeni Samu H.-Almásra tanítókká s egyszersmind énekvezérekké.

A róm. katolikus autonomia ügye olvasóink előtt a megalakítására összehívott congressus tárgyalásaiból és munkálatából ismeretes; mig e munkálat és tervezet valósággá válnék, lesz időnk arról, mint összes nemzeti kulturai és szellemi életünk tagadhatatlanul igen nevezetes egyik tényezőjéről tárgyilagos nézeteinket elmondani. Most csak azon meggyőződésünket nyilváníthatjuk, hogy a megindított alapon és módon a hazai kath. egyház autonomiájának megalkotása teljes lehetetlen.

Állami létünk alakulása napjaiban az állam és egyház szoros viszonyba lépett, együtt alakult, növekedett és erősödött, házasságban élt. Az egyház egyes tagjai közül e szoros frigyből sokan kiléptek ugyan s megalkották az államtól független egyes protestáns egyházakat; de a nemzetnek tagadhatatlanul nagyobb része, mely a létező róm. katolikus egyházat alkotja, s annál fogva maga az egyház, azon szoros jogi és vagyoni viszonyban, házasságban van ma is az állammal, melyben állami alakulásunkkal lépett, s ennek nyomán, mint uralkodó állami egyház áll fenn.

Tagadhatatlan ugyan, hogy e szoros viszonyban hazánk szellemi életére, művelődésünkre megvoltak a maga hasznos következtései mig tudniillik a tudománynak, műveltségnek, általában a kulturának virágháza, mezeje kizárólag az egyház volt; de éppen annyira tagadhatatlan az is, hogy miután a szellem és nemzeti cultura eszméje magát sekulárizálta — jobban mondva — egyetemies, független álláspontra vergődött, miután azt kizárólag sem egyház, sem bár mily felekezet nem kezelheti; s miután az állam és egyház közti közösségnek nem csak semmi alapja és szükségessége nincsen, sőt e

szoros viszony nem csak magokra az illető felekre, azaz, az államra és uralkodó egyházra vált terhessé; de a szabad irányu reformoknak s a lelkiismereti szabadságnak, függetlenségnek és vallási egyenlőségnek is útjában áll, mind az államnak, mind pedig magának az egyháznak ön maga és nemzeti kulturánk iránti kötelessége azt parancsolja, hogy e szoros viszonyt felbontsák — válópert indítsanak, jogi és vagyoni ügyeiket egymással tisztázzák; mindenik fél legyen szabad és független azon körben, melyet számára a törvény kijelöl. Míg a katolikus egyház ily független állapotba nem tétetik, míg az állam által nyújtott anyagi-, szellemi- s jogi előnyök és segedelmek élvezete által teremtett alárendelt állásból nem menekszik, míg függetlenül nem intézheti ügyeit, s míg fel nem adja azon követelését, hogy uralkodó egyház legyen, addig autonomiájáról szó sem lehet. Ha az egyház és állam közti viszony tisztázva lesz, s ha a róm. katolikus egyház a maga ügyeit függetlenül intézheti keblileg, akkor az autonomia megállítása és életbelépése csak magától az egyháztól függvén, mind saját keblü ügyét könnyen elintézheti.

Az állam és róm. katolikus egyház közti viszony rendezése azért is szükséges, hogy a vallások valódi egyenjogosultságának elve is valahára érvényre emeltessék házáinkban.

Röviden eléadott nézetünket igazolva látjuk azon felszólalásban, mely a törvényhozó testületben a katolikus congressus által elfogadott szervezet ellen tétetett, s mi e kérdés megoldását, s azon álláspontot, melyet a nemzetet képviselő törvényhozó test ez ügyben elfoglaland sokkal, lényegesebbnek tartjuk a katolikus önkormányzati szervezetre nézve, mint azt a vélemény különbséget, mely magának a congressusnak kebelében kifejlett; mert e vélemény különbségnek polgári viszonyainkra semmi hatása nem lévén, az illetők magok között tetszésük szerint kiegyenlíthetik idővel; mi csak azt óhajtuk, hogy ama kiegyenlítés a szabadságnak a lehetőleg kedvezzen.

A congressus által megállított szervezetet az egyesült görög katolikusok egyházukra nézve sérelmesnek találván, a felséghez egy követség útján azon kérésüket terjesztették, hogy a szervezeti munkálat jelen alakjában ne szentesíttessék,

A csalhatatlanság hitelve, mely a pápa viláгурalmának, az őszzes egyház és minden egyes ember feletti teljes hatalmának megalapítására vala számítva, közel van ahhoz, hogy azt eddigi nem csekély erejétől s befolyásától is megfoszssa. Németország újból színhelye egy oly vallási küzdelemnek, a mely fontosabb lehet ama harczi diadalóknál, miket a nem

német külföld felett kivivott, s a melyben győzelme vagy vesztesége Európa jövőjét századokra fogná elhatározni. Valamint Franciaországnak köszönheti a világ a politikai bilincsek szétrombolását, az harczolván meg az első forradalom iszonyu harcát, hogy az emberjogok elismerését politikai evangéliummá emelné, ugyszintén Németország mély eszű és kedélyü férfainak köszönheti, századok óta a harcnak kezdeményezését, mely a bigott obscurantismus, a féktelen hierarchiai nagyravágás ellen megindulva folyton foly. A politikai és társadalmi szabadság dicsfényét, egy második Prometheusként, Franciaország hozta le az égből: a vallási szabadságot és türelmet Németország vitta ki, és hogy e téren nem elégszik meg egyetlen diadallal, hanem újból meg újból hozzá lát e nemes trophäumok védelméhez, ahhoz csak szerencsét kívánhat neki a haladás minden barátja, bármily nemzethez s hitvalláshoz tartozék az istenországában.

A német birodalmi gyűlésen már is súlyos megveretéseket szenvedtek az ultramontánok, a kik a híres r. katolikus püspök, K e t t e l e r, vezérlete alatt, nagy nyomatékkal követelék vala, hogy a római katolikus vallás és egyház sajátlagos jogai, a birodalom alaptörvényeiben biztosítottassanak. Vilmos császárhoz is váltig eredmény nélkül intézett 56 r. katolikus parlamenti tag felirást a r. pápa világi hatalmának visszaállításáért. Még döntőbb hatásnak ígérkezik az a vallási mozgalom, mely a legtisztább vizü katolikus Bajorországban emeli fejét, hol D ö l l i n g e r, a legtudósabb és legtekintélyesebb kath. hittanár és prépost által a pápai újabb határozatok ellen közzétett nyilatkozat általános viszhangra talált, s minthogy a példák vonzanak, a szilárd ellentállásáért már egyházi átokkal is sujtott, merész kezdeményezőt ezer meg ezer jó katolikus keresztény ember üdvözli; a müncheni egyetemnek 45 tanára jelentette ki csatlakozását Döllingerhez ugyanezt tették a római egyetem tanárai is, s maga a bajor király sem szűnik meg őt kitüntetésekben részesíteni. Egy april 10-én tartott népes polgári gyülekezet az államkormányhoz azon kérelemmel járul, hogy a csalhatatlansági dogmának a nevelő intézetekben való terjesztése megtiltassék, az állam és egyház közti viszony megváltoztattassék. Újabb tudósítások több ily polgári gyűlésekről szólnak a rajnai tartományokban, hol ó-k a t h o l i k u s o k, mint magukat az ultramontánokkal, mint ú-j-k a t h o l i k u s o k k a l szemben nevezik, a katolikus egyháznak in Capite et membris való megújítását követelik. Maga az együgyü nép esze is, mely szeret a régihez ragaszkodni, képes, e vallási harc természetét felfogni, hogy itt az ó-katolika vallást kell a veszelyes jézuitai újítások ellen megvédelmezni. Egy kissé furcsa, de a dolog velejét találó módon fejezte ki ezt egy német pór: „Mit? egy csalhatatlan pápát akarnak nekünk adni? Nincs szükségünk — egy n e g y e d i k istenre!“

Az angol egyház püspökei és Vance Smith. Az anglikán egyház a szentírás régi fordításának átvizsgálását meghatározván, az átvizsgáló bizottságba egy jeles unitárius nyelvtudós, Vance Smith is meghívást kapott volt. Már kilencz hónapon át folyt a kegyes munkát az angol nép közvéleményének helyeslésével, mely nem akarta, hogy csupán egyoldalú orthodox papok s tudósok végezzenek ily nemzeti fontos ügyet, midőn a felekezeti szűkkeblűség felriadt a gondolatra, hogy az orthodoxia némely kedvenc helyei nétán módosulást szenvedhetnek egy „hitetlen“, azaz „szentháromság-ellenes“-nek ellenvetései folytán, s a parlamenttel szoros összeköttetésben álló Convocatio felsőháza, hol a püspökök ülnek, nagy szótöbbséggel megszavazta az unitárius tudós papnak a bizottságból való kirekesztését, „az ur megsértett tiszteletének helyrehozása végett“, mint egyik püspök magát kifejezte. A Convocatio alsőháza sietett a tulbuzgók eme tudomány és igaz keresztényiség ellen elkövetett botrányos eljárását helyreütni, annál inkább, mert csaknem az összes sajtó és közvélemény kárhóztatta az istenországa ügyét oly ügyetlenül féltő püspökök félszességét. És Vance Smith atyánkfia ott ül tovább is a bizottmányban, örködve a tudomány éles szemével, nehogy az orthodoxia már a rideg monotheistikus ó-szövetségi könyvekben is bebizonyító helyeket fedezzen fel a Jézus istenségét illetőleg.

Az angol unitáriusok és francia szabadelvű keresztények közti erős rokonszenv és kapcsolat szilárdsága bizonyítékául szolgálhat azon újabb jelenség, miszerint közelebről a híres francia lelkész és tudós, Cocquerel, a párisi temérdek inség enyhítése végett angol hitrokoinkhoz fordulván, csak egypár hét alatt mintegy 40 ezer frankot gyűjtöttek össze, mit mult marczius hó elején, mihelyt az ostromlott Páris kapui megnyitak, két unitárius lelkész személyesen vitt el s adott át Cocquerelnek. Érdekes a látott és hallott dolgok leírása, mit a buzgó lelkészek párisi utazásokról az „Inquirer“-ben marc. 14-ről közreadtak. Anynyit előre is közölhetünk, hogy a franciaországi szabadelvű keresztények jelenleg mintegy harmadát foglalják magukban az összes protestánsok számának, és ha a francia dolgok jobbra fordulnak a köztársaság szilárdultával, igen valószínű, hogy névszerinti unitárius egyházközsegekről is fogunk hallhatni.

Unitarizmus Olaszthonban. Bracciforti tanár unitárius istenítiszteletet kezdett meg Milanoban, s vasárnapi iskolát nyitott gyermekek számára. Ugyan ő a szerkesztője a „La Reforma“ című unitárius folyóiratnak, melyben Camerioni, egyike a legjelesb olasz íróknak, nagy rokonszenvvel ismerteti az unitarizmus eiveit. A két Socin hazájához méltó kezdeményezés!

Az 1869-ki országos népszámlálás szerint Magyarország népe ssége a hitfelekezeteket tekintve a következöleg oszlik fel:

	Magyarország	Erdély	összesen
Római katolikus . . .	5.884,472	263,769	6.148,241
Görög „ . . .	981,304	596,502	1.577,806
Örmény „ . . .	842	4,120	4,962
Görög keleti . . .	1.140,993	652,945	1.793,938
Örmény „ . . .	223	224	447
Evangélikus agostai . . .	872,673	209,080	1.081,753
„ helvét . . .	1.717,085	296,460	2.013,545
Unitárius . . .	788	53,539	54,327
Más ker. felkezet . . .	2,407	223	2,630
Izraelita . . .	516,658	24,848	541,506
Más nem keresztény . . .	178	17	195

Összesen 11.117,623; 2.101,727; 13.219,350

Midön e kimutatást közöljük, nem tehetjük, hogy megjegyzés nélkül hagyjuk Hátsch Ignácznak a Magyarokrona országaiban levő mindkét hitvallású evangélikus és unitárius hitközségekről 1870-ben kiadott térképét, a melyen az unitárius lelkek száma, nem tudjuk minő alapon, csak 48,257-re van téve. Az országos népszámlálás eredményében pedig annál kevésbé van okunk kételkedni; mert az unitarizmus erdélyi háromszázados élete emlékére 1868-ban keblileg végrehajtott névszerinti összeírás szerint az unitárius lelkek száma 25,900 férfi és 25,596 nő, együtt 51,496 lélekre megy, a mi 2831-el kevesebb ugyan az országos népszámlálásban levő összesegnél, de ezt a különbséget megmagyarázza egyfelől az, hogy a keblileg végrehajtott számlálás csak az ekklézsiákra terjedhetett ki, s így a létszámból azon számos hitrokonaink, a kik ekklézsiákon kívül élnek, s az országos népszámlálásban is már Magyarországon 788-ra vannak felvéve, kimaradtak; másfelől a kebli számlálás két évvel megelőzvé az országos népszámlálást, ez idő alatt szintén nem csekély szaporodást lehet felvenni; a minek igazolásául szolgálhat az, hogy az 1765-ki kebli összeírás szerint akkor csak 28,647 unitárius lélek volt Erdélyben, a mit a jelenlegi 54,327-el összehasonlítva, kitünik, hogy egy század alatt csaknem megkétszereződött az unitáriusok száma.

Nő-papok. Bostonban nem rég két fiatal hölgy esti isteni tisztelet alkalmával unitárius egyházakban nagy hatással prédikált.